

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1977

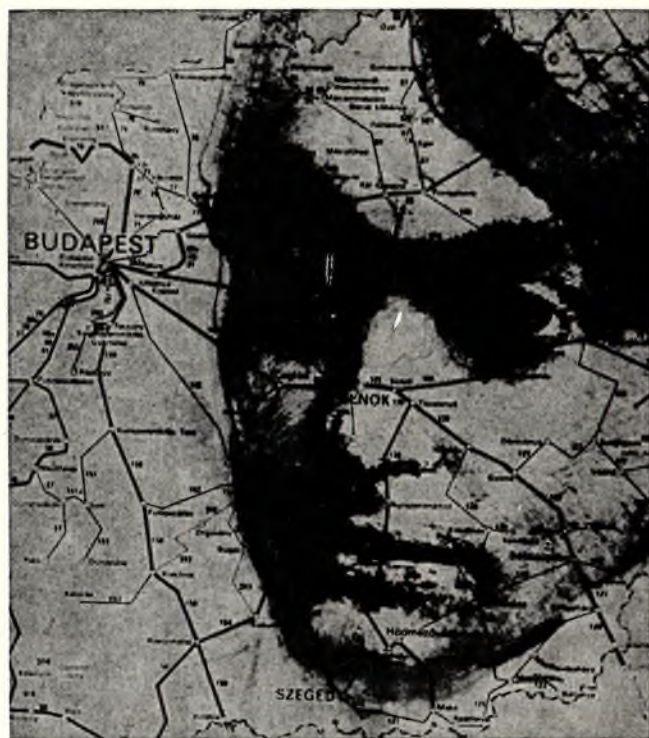
A NAGY OKTÓBERI
SZOCIALISTA
FORRADALOM
JUBILEUMÁRA

*

SZÁZ ÉVE
SZÜLETETT
ADY ENDRE

*

ILLYÉS GYULA
HETVENÖT
ÉVES

11

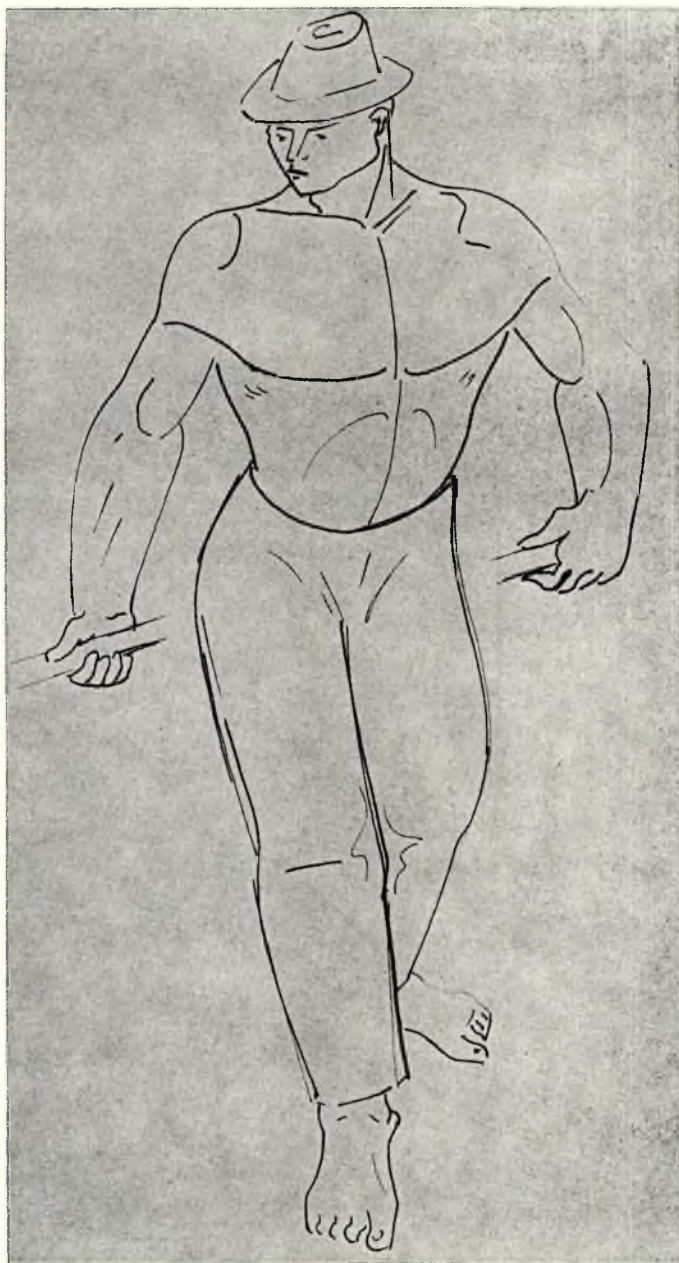
6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

ACHS KAROLYNÉ
ARADI NÓRA
ARATÓ KAROLY
BAJOMI LAZAR ENDRE
BÁRDOSI NEMETH JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
BEKÉSI GYULA
CZINE MIHÁLY
CSANÁDY JÁNOS
CSORBA GYÓZÓ
FRIED ISTVÁN
GARAI GÁBOR
HALLAMA ERZSÉBET
HERNADI GYULA
KISS DENES
KOVÁCS SANDOR
LANCZ SANDOR
LEBEGYEVA, VIKTORIA
PAKOLITZ ISTVÁN
PECZELY LÁSZLÓ
POMOGÁTS BÉLA
ROZSGYESZTVENSZKI, R.
RONAY GYÖRGY
SÓTER ISTVÁN
TANDORI DEZSŐ
TUSKES TIBOR
VEKERDI LÁSZLÓ

KÉPEK:

BERDA ERNŐ
BORSOS MIKLÓS
DERKOVITS GYULA
DESI HUBER ISTVÁN
FERENCZY BÉNI
HAY KAROLY
MARTYN FERENC
SUGÁR ANDOR
VARSÁNYI PÁL

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

1977. NOVEMBER

TARTALOM

A Nagy Október jubileumára

ROBERT ROZSGYESZTVENSZKIJ versei (<i>Garai Gábor fordításai</i>)	963
GARAI GÁBOR: „Engem hívjatok, engem!” (<i>Robert Rozsgyesztvenszkij költészetéről</i>)	967
PÁKOLITZ ISTVÁN: Testamentum (vers)	969
HALLAMA ERZSÉBET: Párttagságának kelte: 1918	970
TÜSKÉS TIBOR: „Kötésünket a Sors akarta” (<i>Ady-ünnepségek Pécssett 1919-ben</i>)	976
CSANÁDY JÁNOS versei	982
HERNÁDI GYULA: Oksági pályák (elbeszélés)	983
ARADI NÓRA: A szocialista képzőművészet történetének főbb szakaszai	988
VIKTORIA LEBEGYEVA: A szovjet művészet fejlődésének útjai	993
LÁNCZ SÁNDOR: A Szocialista Képzőművészek Csoportja	998
KOVÁCS SÁNDOR: Így látták a kortársak	1003

Száz éve született Ady Endre

BERTÓK LÁSZLÓ: Ében-ország (vers)	1005
CSORBA GYÓZÓ: Két Ady-érem (vers)	1006
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Magyar körkép (vers)	1007
BÉKÉSI GYULA versei	1008
SÓTÉR ISTVÁN: Ady és a mi korunk	1009
FRIED ISTVÁN: Ady és a szomszéd népek irodalma	1013
RÓNAY GYÖRGY: Latinovits Ady-lemezéről	1018
TANDORI DEZSŐ: Ady-könyvemet olvasva (vers)	1021
VEKERDI LÁSZLÓ: Látogatás egy Ady-gyűjtőnél	1023
PÉCZELY LÁSZLÓ: Ady verselése	1028
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Ady Párizsa	1034

ARATÓ KÁROLY: Szárnyasló (vers) – – – – –	1039
KISS DÉNES: Vérünk arany (vers) – – – – –	1040

Illyés Gyula hetvenöt éves

CZINE MIHÁLY: Győzelmes élet – – – – –	1041
POMOGÁTS BÉLA: A pusztától Párizsig és Párizstól a pusztáig	1044
ACHS KÁROLYNÉ: Illyés Gyula levele Kiss Gézának – –	1050
A Jelenkor krónikája – – – – –	1055

K É P E K

BORSOS MIKLÓS: Lenin-plakett – – – – –	966
DÉSI HUBER ISTVÁN: Felvonulás – – – – –	981
SUGÁR ANDOR: Munka közben – – – – –	1002
HÁY KÁROLY: Két pogány közt – – – – –	1004
MARTYN FERENC: Ady VII. – – – – –	1012
<i>(Nádor Katalin fotói)</i>	
ADY ENDRE lapjai – – – – –	1020, 1022, 1027, 1038
<i>(Szállási Árpád gyűjteményéből)</i>	
ILLYÉS GYULA-portré – – – – –	1043
<i>(Móser Zoltán fotója)</i>	

M ű m e l l é k l e t e n

- 1–2. FERENCZY BÉNI: Lenin-plakett
3. DERKOVITS GYULA: Ülő munkás
4. BERDA ERNŐ: Spanyol polgárháború
5. MARTYN FERENC: Ady X.
(Nádor Katalin fotói)
6. ILLYÉS GYULA: Tihanyban, 1977 nyarán
(Móser Zoltán fotója)

A b o r i t ó n

1. MARTYN FERENC: Ady XI.
2. DÉSI HUBER ISTVÁN: Agitátor
3. VARSÁNYI PÁL: Gulliver Kapitáliában
4. DÉSI HUBER ISTVÁN: Lapátoló munkás
(Nádor Katalin fotói)

Berda Ernő, Derkovits Gyula, Dési Huber István, Háy Károly, Sugár Andor és Varsányi Pál itt közölt művei a pécsi Janus Pannonius Múzeum gyűjteményében láthatók.

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Iradónál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72, Ft.

77-3862 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György mb. igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Az emberiség úton van

*Az emberiség –
úton van.*

Költséges szórakozás.

Egészsége

űzi gyorsan,

vagy talán

valami más . . .

Sebbel-lobbal,

de mi okból,

s ki?

miért?

hová

szalad?

Kéjjel nyögeti ez ostrom

a zsúfolt

városokat.

Tugrikok,

peseták,

frankok,

s líra

dollár

font forog.

És dorombolnak

a bankok,

fényes szőrű kandurok . . .

Szakértő –

tán egy a százból.

De lavina hömpölyög

modern kápolnák zugából

s vén kínzókamrák között.

A bilincset félve fogják,

kéz remeg, lélek szorong.

Mi az ára,

ők megadnák,

s foguk

láncon csikorog . . .

Villák,
várnak
s parkok,
földek.

Szállva!
Úszva!
Elmegyünk!
Föl az Eiffelre, még följebb,
szüvenirt

onnan csenünk . . .
Hosszan járnak s messzi térben.
Lázás lánggal égnek ők.
S mindent

fényképezőgépen
át bámulva néznek ők.
Begerjedtek, mint a gyermek –
tengeren
deszkával át!

Csészán
Ázsiába mennek,
S kenu szántja
az Okát.

Hányan
és hová sietnek?
És nyüzsgésük mit jelent?
Mit vesztenek?
Mire lelnek?
S lesz-e
mit megértenek?

Nem tudom.
Nem könnyű téma.
Válaszom

elnapolom . . .
Én is útra kelek
még ma.
Bőröndöm csomagolom.

Még néhány szót szól a szerző

(A Poéma a különböző szempontokról c. mű részlete)

Nos,
a turisták s tudósok
valóban
nem lelik egyelőre,
hol az Igéret Földje –
itt kell
élni, e szent,
pokolra vetett,
véres, anya-meleg,
feltöretett
földön az életet.
S hinni
a hagyományban és a sorsban.
Ó, csak ébren
s álmodom tengerén
perzseljen
s fenyítsen
az egyetlen
méltó kérdés: „Miért
élek én?”
Meredjen fölém
– akár az őrszem –
a születő verssor
hajnalán.
Nézzen rám vadul.
Rettenhetetlen.
Ragadjon meg!
Förmedjen
reám!
Sose
csüggedjen el
a sötétben.
Egy lépést se hátráljon
soha.
Idézzé meg
átokként a szégyen-
pirban égő fülek
bibora.
Lángként terjesszék
halaszthatatlan
zűrzavaros
ügyek
és bajok.

Ne bujjak
előle,
bárbogyan van,
akkor se,
          ha nagyon
                  akarok!

Váljak kővé!
          Némuljak el végleg.

Megingok.
S kínomnak vége lett.
Árulásra –
          nem visz rá a lélek.

Hazudni szeretnék –
                  s nem lehet.

Hallom majd,
ha szél-zúgás kiáltja,
ha padló

          nyög,
csillag-csönd
          kisért,

s újság zördül,
a század

          zibálja
a nagy kérdést:
„Miért élsz, miért?”

GARAI GÁBOR fordítása

„ENGEM HÍVJATOK, ENGEM!”

Robert Rozsgyesztvenszkij költészetéről

A hazai versolvasók akkor jegyezték meg és azóta „jegyzik” Rozsgyesztvenszkij nevét, mióta Rab Zsuzsa kitűnő fordítása jóvoltából a 60-as évek elején megismerkedhettek *Rekviem* című nagylélegzetű, nemes pátoszú költményével. Ez a költemény a Nagy Honvédő Háború halottainak állít emléket, de – mint E. Fehér Pál írja – „nem egyszerűen háborús emlékeket idéz, és nem is csak a hálás utókor tisztelgése ez a hősök előtt. Inkább: lelkiismeretes vállalása az örökül hagyott feladatoknak. Ez már nem a résztvevő, hanem az utód szempontja: a háborús erkölcsből az egyértelmű magatartás igazságát elsajátítani.” S valóban, a költő kereken kimondja, hogy ez a szándéka: „Nem a holtak / kell ez a szemle – / de, ki élsz: / teneked!” Vagyis hozzánk, kortársakhoz szól, miközben mindannyiunk nevében beszél, – tehát közünk van hozzá.

De hát ki is ez a költő, akit – tisztelve, becsülve – mindeddig szinte afféle „egerverses” szerzőként tartottunk számon? Robert Ivanovics Rozsgyesztvenszkij 1932. június 20-án született Kosziha faluban, az Altáj vidékén. A falu neve és emléke többször előtűnik verseiben. Ha igaz az, hogy a szibériai oroszokat derűs nyugalom és nagy testi-lelki erővel párosult szívótság és gyöngédség jellemzi, akkor Rozsgyesztvenszkijről elmondhatjuk, hogy tipikus szibériai. Apja katonatiszt – Robert gyermekotthonokban nevelkedik. Korán kezd verset írni, 1950-ben, 18 éves korában már publikál. Tanulmányait a Gorkij Irodalmi Főiskolán folytatja, s 1956-ban fejezi be. Első verskötete, *A tavasz zászlói* 1955-ben jelenik meg, ezt követi a *Sodródó sugárút* (1959-ben) majd két-három évenként folyamatosan új kötetekkel jelentkezik, s különböző formákban és terjedelemben többször napvilágot látnak válogatott versei és poémái is. Még néhány fontosabb kötetcíme: *Kortársaimnak* (1962), *A bit fia* (1966), *Ajánlás* (1970), *Komolyan* (1970), *Vonal* (1973), *Hűsz év alatt* (Válogatás két évtized verseiből, 1973), *Ünnep előtt* (1974). Sok versét megzenésítették. Prózát is ír, esszéket, cikkeket a költészetéről; s útirajzait *A föld végetérhetetlen* című kötetében adja ki (1971-ben). Szívesen vállalkozik versfordításra is, főleg a Szovjetunió köztársaságainak költészetét tolmácsolja oroszra, de fordított más, például magyar költőket is.

Hűsz év alatt című kötete előszavának szerzője, Konsztantyin Szimonov így ír a költőről: „A költészet a kor és önmagunk megtestesítése. Robert Rozsgyesztvenszkij... versei egyszerre szólnak önmagához és mindenkihez. Számára, mint költő számára a kérdés: hogyan éljek, elválaszthatatlan egy másik kérdéstől: hogyan éljen a többi ember.”

Úgy vélem, Szimonov e mondatokban Rozsgyesztvenszkij költői magatartásának egy nagyon lényeges, másoktól megkülönböztető vonását ragadta meg. Mert kétségtelen ugyan, hogy Rozsgyesztvenszkij nem csupán nemzedéki okokból szokták például Jevtusenkoval vagy Voznyeszenszkijjal együtt emlegetni: rokonítja őket a Majakovszkij-hagyomány korszerű felelevenítése, a kor – a szocializmus kora – bonyolult, olykor nehéz társadalmi, etikai kérdéseinek feltevése, s ha lehet megválaszolása; de míg Jevtusenko az igazságkereső szenvedély, Voznyeszenszkij a merész asszociációk pályáján haladó intellektualitás útján közelít e kérdésekhez, Rozsgyesztvenszkij számára e kérdések többnyire kollektív élményekként jelennek meg – és önmaga felé szegeződnek. Nem, korántsem személytelenség ez, inkább valami új minőségű személyesség, amelynek sajátos grammatikájában a megfogalmazott *én* is mintha többszám első személyében hangzana – legalábbis ami a felelősségvállalást illeti. Mert egyébként semmiképp sem deklaratív, ellenkezőleg, teljesen magától értetődő, természetes ez a közösségi magatartás. S ha meg-

gondoljuk, indokolt ez a természetesség: a halált leszámítva minden maradandó élményünk úgy az *enyém*, hogy a *miénk* is, társakra emlékezünk bennük mint Rozsgyesztvenszkij a *Tündöklő réz szava* című versében a katonazenekar után igyekvő kölyökcsapatra (melyben ő csak egy volt, s mellyel, visszaemlékezve, *eggyé* vált).

Egyenesen következik ebből, hogy Rozsgyesztvenszkij a költői hivatás értelmét, etikáját kutató verseiben az élet és a költészet megfelelését, azonosulását tekinti eszményinek. A *Színlelő, hogy pazarló vagy s bátor* című költemény záró sora így szól: „Tulajdon életeddel igazold a verseidet.” De azt sem titkolja a költő, hogy nem mindig könnyű a versekben vállalt elvek, eszmények szerint élni. A *Ballada a telefonhívásokról* – ez a drámaiságot groteszk elemekkel és öniróniával elegyítő költemény – arról szól, hogy téves kapcsolat folytán hajnalban a költő telefonszámára futnak be a mentőkocsit és sürgős orvosi segítséget kérő hívások. Ő eleinte le-lecsapja a kagylót, aztán fölremlik benne, valaha leírta versben, hogy vállalja a föld minden szenvedését. Ezt nyilván komolyan vették, tehát szó sincs téves kapcsolásról, azt a régi verssort nem lehet visszaszívni: ő az illetékes, nincs más hátra, mint kimondani: „Engem hívjatok, engem!” – és sora telefonálni az ismerős orvosokat és továbbítani a segélykiáltásokat. Nyilvánvaló, hogy a ballada klasszikus műfaji kritériumainak nem felel meg ez a költemény; annál érdekesebb megfigyelni, hogyan alkalmazza Rozsgyesztvenszkij ebben és más „balladáiban” az epikát lírával sűrítő – hadd mondjuk így: *balladás* – kifejezőmódot korszerű tartalmak megjelenítésére.

A nagylegzetű, többrészes költemény, a poéma műfaja még tágabb lehetőséget ad a költőnek a kísérletezésre. A már említett *Rekviem* egységes, méltóságteljes kórushoz hasonlítható; a *Poéma a különböző szempontokról* ezzel szemben az ellentétek, a dialektikus összecsapások költeménye. Nyersen, nevükön nevezve jelennek meg benne a gondok, a nehézségek: „Nem ott vetünk. Nem akkor, s nem azt, amit kell. Csak ahogy kerül. Fejetlenül.” Beleszólnak a dologba a különféle „segíteni kész” idegenek – a varégektől a Fordokig –, s persze a hazai kívülállók is, akik mindenkor csak jóllakni akarnak. De a költő a haza népébe veti reményét, s abba, hogy „Itt a tett s akarás alakít csak”. Persze – teszi hozzá – furcsa lesz, ha utunkat e korban majd utóbb magasba szökő egyenessel ábrázolják, olyasféleképp, ahogy az életrajzírók is módosítják pályánkat, halálunk után.

*

Amikor a szovjet irodalmi életben a 60-as években felmerült a probléma, hogy a tudományos-technikai forradalom korában milyen szerep várhat a költőre, Jevtusenko – a konzervatív művészek fölött megkondítva a lélekharangot – a *Rakéták, és szekerek*-ben így írt: „a gebe lóval / rakéták közt elvesztetek”. Vagyis a rakéták korához méltó művészi „közlekedési eszközt” követelt. Voznyeszenszkij a *Ki vagy?*-ban másfelől közelítette meg a kérdést, de nagyjából hasonló eredményre jutott. Szerinte: „Zsenialitástól pörög e planéta. / Nincs itt „próza”, „lírai” lélek, / liliputi mind, vagy poéta!” Rozsgyesztvenszkij a *Pegazus* című versében első látásra homlokegyenest az ellenkezőjét mondja annak, amit Jevtusenko állít. Azt mondja: „szépen megelőzi a rakétákat / a lovacska, úgy hívják: / Pegazus.” Csakhogy ajánlatos figyelembe venni, hogy itt nem akármilyen „gebe lóról”, hanem a poézis mitológiai csoda-lovacskájáról van szó, s ennek versenyképességében, úgy tetszik, senki sem kételkedhetik.

S Rozsgyesztvenszkij Pegazusa – túl a „művészi közlekedési eszközök” problematikáján – még valamit tud, olyasmit, ami mindig a költészet lényegéhez tartozott, de ritkán volt olyan időszerű, mint ma, s ezzel különösképp gazdája kedvében jár, hiszen:

„Magunknak élünk.
S kiragad mugunkból
a lovacska,
úgy hívják:
Pegazus.”

Testamentum

*A százszor végiggondolt gondolatok
és kristálytisza megfogalmazások,
a nagyon imponáló
és nagyon nem tetsző gesztusok,
a szembe-rózsám-ha-szeretsz-tisztázások
és könyörtelen leleplezések,
az indulattól kíméletlen kritikák
és pengeélű szerelmes dübök,
a megalkuvást nem ismerő érdes Nem-ek
s a gyémántmosolyú baráti Igen-ek,
a világ proletárjait szikla-egységbe formáló
és megtartó szenvedélyes nagy ölelések után
kibülő kezével nem írhatta le,
bénult nyelvével nem mondbhatta ki;
de fáklyavillanású tekintete
mégegyszer-utószor föllobbantotta
fényességes végakarátát:*

*Soha ne feledjétek, hogy minden
kakaslépcsényi előrébbjutás iszonyúan nehéz;
Kell a jótét ábrándozás,
de a határozott cselekvés többet ér;
Az igazság a perdöntő,
nem pedig az, hogy kinek van igaza;
Irtsátok ki magatokból
az önelégültség pojácás pózait;
Minden harcban kivívott győzedelmet
becsüljétek meg érdem szerint.*

Pártságának kelte: 1918

Dr. Boros István, a Magyar Népköztársasági Érdemrend, a Tanácsköztársasági Emlékérem, a Munka Érdemrend arany fokozatának és a Szocialista Hazáért érdemrendnek birtokosa 1891. szeptember 6-án született a Fejér megyei Sárosd községben.

Az I. világháborúban orosz fogságba került, 1918-ban kommunista lett. Hazatértekor 1922-ben letartóztatták, szerencséivel és amnesztiával szabadult, egy éven át rendőri felügyelet alatt állt. Pécssett telepedett le, előbb helyettesi, majd végleges tanári állást kapott. Megszerezte az egyetemi doktorátust. 1933-ban a Haraszi-féle kommunista per egyik gyanúsítottja, majd vádlottjaként fogták perbe. Két év után felmentették, de tanárként többet nem dolgozhatott. A német megszállás után nem sokkal a németek tartóztatták le. Boros Istvánt ekkor – véletlenek összejátszása és személyes kapcsolatok révén – egy volt osztálytársa mentette meg. 1944. november 29-ig barátainál rejtőzött el.

Pécs felszabadulásakor a szovjet katonai parancsnokság összekötője, a Kommunista Párt helyi szervezetének egyik megalapítója, majd a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésen Pécs-Baranya egyik képviselője lett. 1945-ben Baranya főispánja, majd kormánybiztos, 1946. július 1-től 1947 novemberéig Pécs város főispánja volt. 1947-ben tagja volt a Moszkvába utazó első magyar kultúrdelegációnak, Darvas Józseffel, Rusznyák Istvánnal, Ortutay Gyulával, Tóth Aladárral együtt. Ezután külügyi szolgálatba lépett. Mint a Magyar Redemarkációs Bizottság vezetője több mint fél évet dolgozott Moszkvában. 1949-ben kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Múzeumai főigazgatójává, ott dolgozott 1960-ban bekövetkezett nyugdíjaztatásáig.

A biológiai tudományok kandidátusa, s nyugalomba vonulásáig számos tudományos publikáció szerzője, társadalmi és tudományos szervezetek vezetője ill. vezetője tagja.

*

A pécsi panelházi lakás ablaka egy parkolóhelyre néz, A feltámadó őszi szelek végigsöpörnek a száraz fűcsomók között és a levegőbe emelnek néhány maréknyi port. Boros István becsukja az ablakot s visszaül helyére, a kanapé sarkába. A fekete keretű szemüveg mögött élénk, világos szempár. Gondosan kötött, sötét nyakkendő, rajta az a körömnyi arany nőfigura, amit már ismerek. Végülis csak egy nyakkendő, nincs jelentősége, mégis minden tanáros rendezettsége ellenére van benne valami friss kihívás. Vagy talán ízlésnek és tapasztalatnak az a koncentrátuma, amit egyébként is érzek itt . . .

Nagy idők tanújának lenni önmagában még nem érdem. Cselekvő részesének jóval több – ámde vajon mekkora szerepe lehet ebben a véletlennek? Ahhoz, hogy Boros István 1918-ban valóban „megértse az idők szavát”, s ne csak a vakvéletlenek sodrásának engedelmeskedjék, nagyon sok mindennek történnie kellett korábban is. Erről beszélgetünk ma.

Kezemben egy régi kép. Boros Mihály vasúti felvigyázót ábrázolja feleségével és három gyermekével. Felvételtett Langesfeld Mórnál Kaposvárott 1902-ben. A jobb-

szélen ez a nagyszemű, keskenyarcú, kissé elálló fülű fiúcska, aki olyan mereven tartja kezében ünneplős kalapját – ez volna hősünk.

– Hatan voltunk testvérek – magyarázza Boros István. – Apánk vasúti tisztviselő volt, nem különösebben tehetős, de végül mindannyiunkat taníttatott. Jákón éltünk sokáig, ott jártam elemibe, a középiskoláimat pedig a ciszterciták pécsi főgimnáziumában végeztem.

Az asztalra házilikőr kerül, egy vázában friss virágot látok. Csak nincs valami . . .

– A héten léptem be a nyolcvanhetedik évembe.

Míntha kicsit csufondáros lenne a mosolygása. Talán sejti, hogy megszedültem egy pillanatra, az erőfeszítéstől, hogy megpróbáljam áthidalni ezt a fantasztikus távolságot a Langesfeld Mór-féle fotográfia meg a tegnapelőtti születésnap között. De a mosolygása elégedett is meg bizakodó, az édesanyja kilencvennégy évet élt meg, mondja. És hát az élete, valljuk meg őszintén, eléggé telítve volt viharos eseményekkel, élmények dolgában nincs pörölnivalója a sorssal. Tevékenységben sem, teszem hozzá gondolatban, s végtére is mi mástól lenne ilyen friss és derűs az ember nyolcvanhat évesen, mint a szakadatlan munkától és nyugtalanságtól.

– Már a gimnáziumban a természetrajz érdekelt legjobban. Tanárnak készültem, sőt, bármilyen mulatságos is, egy darabig paptanárnak. Elárulok egy dolgot: nyolcadikban megkaptam azt a díjat, ami a Pozsgai kanonok nem tudom mekkora összegű alapítványának 100 koronás kamatából a hittanban kitűnt három legjobb diáknak járt. Bár megjegyzem, hogy nyolcadikban mi már apologetikát tanultunk, és én ekkoriban már olvastam minden hozzáférhető cikket a darwinizmusról, amely körül ez időben nagyon föllángoltak a viták. A kitűnőmet inkább annak köszönhettem, hogy a hittanórákon igen aktív voltam, kérdezősködtem, vitáztam. Már akkor éreztem, hogy a tudománynak vannak itt komoly ellenvetései. Ezután Pestre kerültem egyetemre, természetrajz és kémia szakra. Hallgattam botanikát, zoológiát, paleontológiát, geológiát, vegytant. Úgyhogy az amúgyis elbizonytalanodott vallásos világképem nekem akkor már nagyon hamar elpárolgott. Berendezkedtem az egyetemista életmódra. Az első évben még a keresztapáméknál laktam Budafokon, a menzán kosztoltam, de napi 2 órát elvett az utazgatás. Így aztán elmentem egy hónaposzobába, egy fiúval laktunk ott ketten. Aladárnak hívták, hegedűt tanult az Aladár, és mindig gyakorolt . . . Különben egy gyáros fiához jutottam be nevelőnek már az első időkben, úgyhogy a keresetemből eltartottam magamat. Harmadéves koromban tanárain beajánlottak a Mozdony utcai tanítóképzőbe nevelőnek, ott ingyen lakást kaptam, és még ötven koronát is. De azután, amikor egyre inkább lefoglaltam magam a doktori disszertációmmal, jól jött, hogy megtudtam: a diákszervezetek elnökeinek jár ingyenlakás, s akkor azután kaptam is egy teljesen önálló szobát, mégpedig – nevetnem kell – a Katolikus Népszövetség Ferenciek utca 1. szám alatti épületében.

Boros István kiemel egy kötetet a megrakott polcok egyikéről: *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-egyetem Természetrajzi Szövetség évkönyve, VII.–X. évfolyam, 1912–14. szövetségi év. Szerkesztette Boros István, a Szövetség elnöke.* Ő írta az előszót is, beleolvasok, „a természettudományos műveltség századának hajnalhasadásáról” van benne szó, meg hogy „a nagyzás mindig nívtótlanság”, s hogy a szövetség a természettudományos műveltség megszerzéséért és népszerűsítéséért dolgozik, ennek érdekében kirándulást szervez, mert a természetet csak közvetlen tapasztalás útján ismerhetjük meg igazán.

– Nem volt semmi politikai töltése ennek a munkának – magyarázza Boros István –, de a tudomány, a tudományos gondolkodás elsajátítása, a természet korszerű magyarázata, ezek húzták az embert a politikailag haladóbb, tisztább eszmék

felé. Én egyetemi éveim alatt kacérkodtam a szociáldemokratákkal, bár nem iratkoztam be, de szimpatizáltam velük. A Népszavát rendszeresen olvastam. Ha tüntetést hirdettek meg, otthagytam a laboratóriumot és elmentem. Igaz, nem a tömegben, csak mellettük mentem a járdán, de végignéztem, végighallgattam a gyűléseket. Én akkor már meggyőződéses darwinista voltam és materialistának tartottam magam, a politikából annyi világos volt előttem, hogy az ország vezetése egy zömmel ingyeneőréteg kezében van és hogy a többség ezekre dolgozik. Mindamellett túlzás lenne azt mondani, hogy elsődrendűen érdekelt a politika. Szinte minden szabad időmet a doktori díszertációra fordítottam, a hazai kígyók méregmirigyének szövettani vizsgálata volt a témám, eljártam akkor már a Természetrizai Múzeumba, ott is dolgoztam, meg az egyetem laboratóriumaiban. Mindenekelőtt a zoológia, főleg a kígyók, gyíkok, békák érdekelték. De tanárként akartam dolgozni. Ezért is örültem, amikor még az utolsó vizsgáim előtt helyettesítő állást kaptam a Lázár Piroska féle felső leányiskolában, ahol én voltam az egyetlen fiatal férfitanár és mondhatom, azok a huncut nagy lányok néha ugyancsak nehéz perceket okoztak nekem. Aztán később, amikor már katonai kiképzésen voltam, gratulált egy kollégám, hogy hallotta, meg akartam onnan szöktetni egy lányt. Különbén szép lány volt . . . De az eset nem volt igaz.

A gyakorló tanári kinevezés helyett tehát behívó érkezett. A fiatalember búcsút mondhatott a szövettani laboratóriumnak, a homoki és keresztes viperáknak, a múzeum állattárának, ahol mindig olyan jól érezte magát, Lázár Piroska igazgatónő „huncut” leányainak, a jól ismert pesti kávéházaknak, a Népszava cikkeinek, amelyek közül az érdekesebbeket mindig kivágta és eltette – egyszóval mindennek, amire az életét kezdte fölépítgetni. Háromhónapos kiképzés után a székesfehérvári 17-es gyalogezredhez sorozták be. A hadapród úrnak nem nagyon fűlt a foga az egész – a Népszavából kölcsönzött szóval – háborús kalandhoz. Már menetkész a század, amikor még eltávozást kér és elutazik, hogy találkozzék legkedvesebb öccsével, Zágrában. (Aki aztán el is esett a fronton.) Visszafelé sem siet, még beszalad Pesten az egyetemre, elolvassa a hirdetőtáblát, találkozik egyik professzorával és nagyot csodálkozik azon, hogy a professor „irigyli őt, amiért katona lehet”. Szóval lekési az indulást és napokon át hajszolja a századát állomástól állomásig, míg végül Sátoraljaúj helyen megtalálják egymást, hajnali négy órakor. Ott azt mondják neki: most pedig egészen a frontig te leszel szolgálatban.

Az oroszok már a Kárpátokon belül voltak. Elindult a század gyalogosan az éjszakában, neki a frontnak.

– Míg a század menetelt, gondoltam, leülök egy kicsit, nekidőltem egy kilométerkőnek, aztán arra ébredtem, hogy egyedül vagyok az éjszakában. Csak piros és zöld rakéták ropogtak fel a nagy csöndben. Már azt hittem, végképp elvesztem, de csörömpölést hallottam, a konyha érkezett. Föültek egy gulyáságyúra, így jutottam el a frontig. Egyenesen egy lövészárkba, váltásnak. Három napig csönd volt, de aztán szólni kezdtek a fegyverek. Bennünket fölvezényeltek egy kőbánya gerincére, ellapátoltatták velünk a térdig érő havat, hogy ott helyezkedjünk el, aztán majd támadni fogunk. Na, mondom, ez nagyon jó, egész biztos itt maradok. Itt maradok szétlőtt fejjel, a pályám elején. Beültünk ott a hóba, engem elnyomott megint az álom, és figyelje csak, milyen érdekes, egy görögkeleti templomot láttam, férfiak és nők jöttek ki a kapuján felém, díszes ruhákban, énekelve. Mikor fölriadtam, mindjárt tudtam, hogy dehogyis ott; a fronton vagyok és még át se estem a tűzkeresztségen. Jöttek, hogy támadás, a szemközti 606-os magaslatot fogjuk visszafoglalni. Leereszkedtünk teljes csöndben. A hó felfogta a zajt. Tudtam, hogy onnan figyelnek, de nem lőttek. Március 21. volt. A hófalak között folyt ott egy jeges patak is. Próbáltunk egy-egy fa mögé húzódva előre jutni. Amikor fölfelé kezdtünk volna haladni, irtózatos

tüzet vezényeltek amott, minálunk senki se lőtt, csak ordított, imádkozott, szörnyű hangzavar támadt. Én is csak kiabáltam, hogy löjtek, de én se löttem. Akkor elkezdtek menekülni a magyarok, én is egyszer csak éreztem, hogy fölugrok és kezdek visszafelé futni. Mellettem egy szerencsétlen fiú rohant, már amennyire abban a nagy hóban lehetett, egy amolyan falu bolondja, nem egészséges, előzőleg egyik szakasz se akarta befogadni, úgyhogy aztán én befogadtam; hogy ezt besorozták, az is mutatja azokat a lelkiismeretlen disznó módszereket . . . És ez a szerencsétlen ott elesett mellettem. Szóltam hozzá, de nem felelt, hanem fölugrott, a száján vér dült ki, a zubbonya föltépve, láttam, hogy tüdőlövés. Na most én jövök, ezt gondoltam. És tényleg, ahogy arcra bukva feküdtem a hóban, a kezemnél fölporzott a föld. De csak egy gally volt, azt találták el . . . Akkor aztán fölugrottam és rohantam egészen annak a fehér térségnek a végéig, ahol a kivágott fák csonkjai voltak. Ott meg a mi állásainkból kezdtek ránk lőni. A háborúban kérem, nincs ész. Na és a hősiesség, amiről annyit szónokoltak . . . Az a katona ott csak kidugta a puskáját, behúzta a fejét és lődözött a vakvilágba. Akkor már oldalról is jöttek az oroszok, egy szakállas puskás orosz elkezdett nekem integetni, hogy dobjam el a fegyvert, karon ragadott és vitt fölfele. Föl, arra a magaslatra, amit el kellett volna foglalnunk. Összetereltek bennünket, hadifoglyokat. Volt ott egy mérnök is, velem egykorú. Én egyenesen feléjük mentem, mondta, lobogtattam a zsebkendőmet. Miért, kérdeztem tőle, bár tulajdonképpen értettem. Mert ezt a marhaságot én nem csinálom, felelte, ez nem háború, ez mészárszék. Éppen kelt fel a nap. Fehérlett a hó a hegyeken. Elöttem volt egy hatalmas ország és nem tudtam, mi vár rám ott.

Boros István hadapródnak nyilván az volt az első számú öröme, hogy egyáltalán életben maradt. De bármilyen különös, hamarosan újabb örömöket is talált hadifogoly létére. Még hozzá még az úton. A Volga-parti Szizrányban dobogó szívvel kilesett a „40 embernek, 6 lónak” címzetű vagon ajtaján, mert földrajzi emlékeiből tudta, hogy itt dől el, északnak, Szibéria felé mennek, vagy délnek, Turkesztán irányába. És amikor látta, hogy délnek, hurrázni kezdett.

– Mindjárt elmagyaráztam a többieknek, mi vár ránk Turkesztánban. Engem azért izgatott, mert fizikogeográfiai szempontból különbözött mindattól a vidéktől, amit addig láttam. Már tudtam, hogy gyűjteni fogok. Tudtam, milyen vidékre, milyen állatfajokra számíthatok, és örültem.

Később, 1925-ben valóban ilyen címmel védte meg doktori értekezését: *A turkesztáni fauna biogeográfiai elhelyezkedése és valószínű eredete.*

Még az úton vett egy németnyelvű orosz nyelvtant és oroszul kezdett tanulni. Több hadifogolytáborot megjárván végül Szkobelevben – a mai Ferganában – kötöttek ki. Ott érte őket a forradalom híre is.

De hogyan élt 1915-től 17-ig Boros István hadifogoly?

– Oroszul tanultam, sikerült is végül tökéletesen megtanulnom. Német könyveket kivonatoltam gyakorlás céljából, amellel elkezdtem az angolt is, írni-olvasni jól meg is tanultam. Főfoglalkozásom a laktanya melletti óriási gyakorlótéren a bogarászás volt. Vagyis egyéb híján bogarakat gyűjtöttem. Aki akart, termelhetett dinya nyét, nekem is volt három parcellám, azt nap mint nap öntözni kellett, mert Turkesztánban nincs eső, de víz sok van, a hőmérséklet nyáron árnyékban 45 fok, nem is tudunk bemenni fürödni a Szir Darjába, mert a homokpart fölégette a talpukat . . . Naplót is vezettem, nagyon lelkiismeretesen, de az sajnos elveszett. Tartottam a táborban egy előadást . . .

Csodálatosképpen megmaradt a kézzel írott meghívó, amely Boros István hadapród előadására invitálja az érdeklődőket, e címmel: Táborunk élelmezésének kérdései az élettan megvilágításában.

– Grafikonokat, szemléltető táblákat is csináltattam egyik ügyes hadifogolytársammal – mondja elégedetten Boros István, míg visszahajtogatja a hatvanesztendősi papirost.

A legfontosabb elfoglaltsága hamarosan az lett, hogy olvasta az újságokat és tájékoztatta a többieket is, hogy mi zajlik Oroszországban.

– Elcinte őszintén szólva nem értettem, hogy miféle forradalom az, ami nem a francia forradalom célkitűzéseivel, hanem azokat messze meghaladó célokkal indul az útjára. Az októberi forradalomból egyébként mi csak annyit érzékeltünk közvetlenül, hogy után egy vagy két héttel, már nem emlékszem pontosan, megszakadt a vasúti összeköttetés Taskenttal. Azután katonavonattal érkezett, vöröskatonák szálltak le róla és egyesével sorban, puskával a kézben bevonultak a városba. Láttam őket, az út ott vezetett el a kaszárnyánk előtt. Akkoriban én már sok oroszral is érintkeztem. Szabad kijárással volt a laktanyából, rám bízta a városi könyvtár idegennyelvű anyagának rendezését, bejártam a helybeli gimnáziumba. Így az újságok híradásai mellett szóbeli beszélgetések alapján is kezdett világossá válni előttem, hogy a zömmel Szibériából visszaszivárgott, haladó oroszok, a *radikális szocialisták* egész Oroszország, de egyben az egész emberiség sorsát próbálják átformálni. Heteken, hónapokon át vitáztunk egymás között is a hadifogolytáborban. Az oroszok nehéz helyzetét, a szörnyű háborús pusztítást, amit a Kerenszki kormány sikertelen hazafias nekibuzdulásai tovább rontottak, a nyomort és az elégedetlenséget láttuk. Azt is megfigyeltem, még a cári világban, hogy egy év alatt körülbelül 165-ször tüzték ki az orosz lobogót a középületekre, a cár, a cár lányai, fiai, mindenféle rokonai, nagyhercegek születésnapján. Világos volt, hogy a cárizmus rendszere elkorhadt – de hogy teljesen az emberi egyenlőségen alapuló új társadalom . . .? Sokan közülünk úgy vélték, ez soha meg nem valósítható. Mások ellenezték a forradalmi módszereket. Én magam is nagyon sokat gondolkodtam ezekben a hónapokban. Eszembe jutott sok régi emlékem. Jákóban az iskolában a béresgyerekek a padban ültek, a Bíró uraság lányai a katedrán a tanító úr mellett. Engem is fölültettek oda a második évben, de én, hacsak tehettem, beültem a béresgyerekek közé. Pajor Ferkó volt a legkedvesebb barátom, cinkefészket, bagolyfészket kerestünk együtt, és ha náluk játszottunk, az édesanyja néha nekem is a kezembe nyomott egy darab kukoricakenyeret . . . Szép kislány volt a Bíró uraság lánya, az Ágnes. De láttam, hogy a béresgyerekeket észre sem veszi, meg se látja, mintha a világon se volnának. Ez az éles megkülönböztetés bennem mély nyomokat hagyott. Törvényszerűnek éreztem ezeknek az új mozgalmaknak a jelentkezését egy olyan világban, ahol az urak észre sem veszik a béresek létezését. És, mint említettem, én természettudománnyal foglalkoztam, a darwinizmus lelkes híve voltam, tudtam, hogy nem égi hatalmak irányítják a fejlődést, logikus tehát, hogy az emberi társadalom is tudatosan formálhatja önmagát, az emberek kezükbe vehetik a sorsuk alakítását. Egész természettudományos gondolkodásom azt sugallta, hogy Leninéknek igazuk van, amit ők hirdetnek, nemcsak főlemelő, hanem az egyetlen logikus lépés is. Beszereztem hát és áttanulmányoztam minden hozzáférhető politikai irodalmat. Rövidesen rabjává tett a kommunista gondolat, s megfogant bennem a vágy, hogy valamiképpen csatlakozzam ehhez a nagyszerű ügyhöz. Mikor értesültem, hogy Taskentben megalakult a kommunista párt, elhatároztam, hogy Szkobelevben is megalapítom, a külföldiek körében. A tiszti és a legénységi táborban egyaránt sok emberrel beszélgettem erről, s különösen a legénységi táborban akadt sok egyetértő. Egy lengyel nyomdász, Litvinov és egy Haich nevű postatisztviselő voltak legjobb segítőtársaim. 1918. október 6-ra tüztük ki az alakuló ülést. Megjelent a helyi Izvesztyijában is előzetes hír erről, s az ülésre eljött a városi tanács elnöke, ő üdvözölte a megjelenteket és fejezte ki örömét, hogy íme, a külföldi elvtársak is követni

kívánják az orosz forradalmárok példáját. Akkor én átvettem a szót, elmondtam, miről van szó, Litvinov pedig bejelentette, hogy meg kell választani a titkárt. Közfelkiáltással engem választottak, majd egy hat vagy héttagú pártbizottságot is választottunk, továbbá felvételi bizottságot, ez foglalkozott a jelentkezésekkel. Úgy emlékszem, mintegy kétszázan léptek be pár napon belül a hadifoglyok köréből. Ez azt is jelentette, hogy mi a forradalmi Oroszország polgáraival egyenlő jogú, szabad polgárok lettünk, szabadon járhattunk a városba, munkát vállalhattunk, és így tovább. A párt organizálta annak a cigarettauzemnek a szervezését, amelyben körülbelül 1200-an dolgoztak, felvásárlóink, eladóink is voltak, mi láttuk el cigarettával a környéket. Építettünk városi fürdőt, megcsináltuk a vágóhíd bővítését. Közben, amikor az ellenforradalmárok magukhoz tértek első meglepetésükből és megkezdődtek a terrorcselekmények, szabotázsok, fegyveres szervezkedések, megalakítottunk egy lovas különítményt, nagyrészt hadifoglyokból. Volt nekem egy kedves barátom, Hrabcz Miklós, ő éppen akkoriban jött oda hozzám, s mondta el, hogy sok lelkitusa, gondolkodás után úgy érzi, neki is köztünk lenne a helye, de hajtja a nyugtalanság, s mozgalmasabb munkát szeretne. Lehetnék-e katona? ezt kérdezte. Mondtam neki, hogy éppen egy különítményt szervezünk, szólok az orosz főparancsnoknak. Így aztán ő lett a lovaskülönítmény parancsnoka, ezredesi rangban. Résztvett Buhara bevételében, ott is esett el. Ha jól emlékszem, Dobszai Istvánnak hívták azt a pécsi bányászt, aki a csapat kürtöse volt, s aki azután elmesélte nekem, hogyan vezényeltek két napi lövöldözés után rohamot az ellenforradalmi fészek ellen, hogyan vágatott elöl s zuhant le ott a lóról szegény Hrabcz Miklós . . . Én azután csak 1919 májusáig voltam párttitkár, mert akkor Alekszander Vasziljevics Jáhontov, a szkobelevi gimnázium igazgatója megkért, vegyem át a biológia tanítását az iskolában, mert a tanárjuk elesett a háborúban s más szakember nem akadt. A pártbizottságban bent maradtam, de visszatértem eredeti foglalkozásomhoz: tanítottam. Később, idehaza ezen döbbenek meg leginkább az ostoba és rosszindulatú információkkal félrevezetett emberek, hogy ott, a vörös Oroszországban, ahol nap mint nap hidakat robbantottak, embereket mészároltak, vasúti síneket szaggattak fel a régi rend dühödt védelmezői, ahol a háborúban kimerült ország a pusztulás szélén tántorgott, volt ereje az új hatalomnak ilyenekkel is törődni: hogy az ifjúságnak tanulnia kell, az életnek tovább kell mennie, hogy már most föl kell készülni az országépítésre.

A magyarországi forradalom hírére egy-két nap múlva megtudták. A város főterén ünnepi gyűlést rendeztek. Katonazenekar is volt, nagy tömeg gyűlt egybe. A helyi vezetők rövid bevezetője után Boros István mondott ünnepi beszédet.

Emlékszik még rá, miről beszélt akkor?

– Hogyne emlékeznék. Nem áll meg a világ, így kezdtem. Kifejtettem, hogy az orosz forradalom, amely kezdetben számunkra talánynak látszott, a munkásságot és az elnyomott osztályokat emelte fel, és a jövő társadalmi, politikai, gazdasági fejlődésének útját jelöli ki más nemzetek számára is. Lám, odahaza nálunk is mozgásba lendültek a háborútól megcsömörlött, megcsalt, elnyomott tömegek – megnyílt az út a jobb jövő felé.

„KÖTÉSÜNKET A SORS AKARTA”

Ady-ünnepségek Pécssett 1919-ben

A hagyomány bűvópatak módján él tovább. Kedvező körülmények közé jutva felszínre tör, megmutatja magát, él és virágozik. Egyszeri alkalmak, a maguk idejében jelentéktelen események – más éghajlat alatt – új jelentést kapnak, megváltozott tartalommal dúsulnak föl.

Ady Endre egy Nyugat-est alkalmával 1910. október 1-én egyetlen napot töltött Pécssett. Az est a modern magyar irodalom személyes bemutatkozása, „nyíltszíni” bevonulása volt a városban. Természetesen nem arról van szó, hogy egy másfél órás irodalmi előadás néhány év múlva tömeget tud mozgósítani. Az 1910-es Nyugat-est, Ady pécsi felolvasása csak a közvetlen előzménye, hagyomány-alapja volt annak az eseménysorozatnak, amelyre Pécssett 1919-ben sor került.

Az 1919-es pécsi Ady-ünnepségek létrejöttének valódi okait abban a sajátos történeti és társadalmi helyzetben kell keresnünk, amibe Baranya a világháború utolsó évében sodródott. Köztudomású, hogy a magyar polgári forradalom kirobbanása után rövidesen, 1918. november 18-án bevonulnak Baranyába a Szerb–Horvát–Szlovén királyság katonái. Ady Endre 1919. január 27-én, egy hétfői nap reggelén halt meg Budapesten, a Liget szanatóriumában. A megszállt területre a gyász hír csak három napi késéssel jut el: a Pécsi Napló január 30-án közli, hogy „Ady Endre, az újkori magyar irodalom legkiválóbb tagja és leghivatottabb képviselője, akinek fellépése új iskolát teremtett és új irányt szabott a magyar irodalom fejlődésének”, meghalt. Ady költészetének valódi hívei és értői éltek a városban, haladó értelmiségiek, orvosok, tanárok, jogászok, újságírók, olyanok, akik bizonyára ott voltak a csaknem egy évtizeddel korábban rendezett pécsi Nyugat-esten, de olyanok is, fiatal diákok és munkások, akik az elmúlt években s talán épp a gyász döbbenetében váltak eszméinek értőivé és propagálóivá. A helyi baloldali szocialisták, Doktor Sándor és Hajdu Gyula – akár az országban Kun Béla és Landler Jenő – Ady költeményein nevelkedtek. A magyar polgári forradalom ténye, a munkásság történelmi színrelépésének előérzete Ady lírájának legradikálisabb hangját erősítette föl és tette időszzerűvé. Ezért írja Fekete Tivadar Adyt búcsúztató cikkében az Új Pécsi Élet-ben: „A végzetes és izzó, önmagát emésztő fizikai szerelem költőjét sírasák benne mások. A bánatos és tragikus magyarság papját könnyezték meg benne azok, akik a magyar sorsban, magyar bajban mindig is együtt éreztek vele. Mi a proletár Adytól búcsúzunk. Attól, aki az *Almodik a nyomor-t*, *A grófi szérún-t*, *A Hadak útját*-t és a *Proletár fiú versé-t* írta . . . Forradalom jött. A nemzet ment el hozzá, és a beteg költő fehér vánkoston, könnyezve fogadta a Magyar Nemzeti Tanácsot. Azt a hatalmat, ami eljött a magyar proletariátus költője elé tisztelegni . . . Azt kérdezi magáról valahol: Ki látott engem? . . . Ő, voltak, akik látták. Már akkor is, amikor még nevettek rajta.”

Fekete Tivadar az Ady-rajongók jellegzetes típusába tartozott. Mivel nevével az 1919-es pécsi ünnepségekkel kapcsolatban még többször találkozunk, mindenképp megérdemli, hogy a költő pécsi hívei közül – a kortársak emlékezete alapján – néhány vonással fölvezoljuk alakját, addigi útját s a megszállás alatti szereplését. A pécsi származású, tehetséges fiatalember újságíróként Kaposváron kezdte pályáját Gondör Ferenc, a Somogyi Napló szerkesztőjének keze alatt. Az első világháború idején mint egyéves, rang nélküli önkéntes katonáskodott, és sikerült a front mögött maradnia. Pécssett a megszállás alatt különféle lapokba dolgozott (Pécsi Napló, Grimasz, Május, Pécsi Élet), másoknak maga volt a szerkesztője (Új Pécsi Élet, Az Új Pécsi Élet Hétfői Újságja, Az Ucca). Cikkeket, verseket, kabarédarabokat írt. Ismerte, szerette Ady líráját, szívesen szavalta

verseit, de a költő életének jobbára csak külsőségeit utánozta. „Amilyen jótollú, szellemes író volt, éppen olyan zavaros magánéletet élt” – mondja róla a hajdani kortárs, dr. Cserta Béla, 1919-es pécsi lapok munkatársa. „Eladósodott, kölcsönöket vett fel, erején felül költekezett. Sokszor belemart újságírói tollával a vele jöttévké személyekbe is. A heti röplapként megjelenő Az Ucca c. lapjában különféle helyi leleplezéseket közölt.” Megerősíti ezt Csuka Zoltán jellemzése is: „Kitűnő költő volt, de eléggé hírhedt hetilap-szerkesztő is . . . Afféle szabaderkölcű, Baudelaire-verscket írt.”

Március 14-én Pécssett befejeződik a tizennyolcnapos sztrájk, amelyet a város munkássága kezdeményezett, magával ragadva Pécs egész lakosságát a megszálló szerb hatalom annexiós törekvései ellen. Amikor a demarkációs vonalon túl győz a proletárforradalom, Pécssett és Baranyában továbbra is fennmarad a szerb katonai megszállás. Amíg az anyaországban a Magyar Tanácsköztársaság van uralmon, a megszállt országrészben csak áttételesen, közvetve jelentkeznek a proletárforradalom eszméi, kulturális és művelődéspolitikai eredményei, intézkedései. A forradalmi baloldal legismertebb képviselői Budapesten gyülekeznek. Pécssett a közigazgatási apparátus jórészt az Osztrák–Magyar Monarchiától örökölt és a megszállóktól jóváhagyott, velük barátkozó, a forradalommal szembenálló emberekből áll, de a munkásság, valamint az értelmiség, a sajtó és az ifjúság egy része a forradalmi eszmékhez húz. Ugyanaz nap, amikor Budapesten az első szabad május elsejét ünneplik, a pécsi újságban a városi rendőrfőkapitány, a szerb katonai rendőrség átíratára hivatkozva figyelmezteti a lakosságot, hogy „a kávéházakban, vendéglőkben, valamint minden más nyilvános helyen a Marseillaise-t és a Proletárintulót (Internacionálét) énekelni vagy hangszeresen játszani tilos”. Néhány nappal korábban, április 17-én viszont a Pécsi Szocialista Párt választmányi ülésén utasítás születik: „Ady Endre életművét kell bemutatni, az igazi költőt ismerje meg jobban az ifjúság és a munkásság. Ehhez minden művészeti eszközt vegyen igénybe a Munkás Műkedvelő.”

Ebben az ellentmondásos, bizonytalan, kielezett helyzetben, felforrósult hangulatban kerül sor 1919 tavaszán a pécsi Ady-ünnepségekre.

Először április 30-án, május elseje „előestéjén” a felsőkereskedelmi iskola Baross Gábor önképzőköre rendez Ady Endre megemlékezést. Az ünnepélyt a Dischka Győző utca 7. szám alatti, néhány évvel korábban elkészült, festékszagú iskolaépületben (korábban egyetemi sebészeti klinika, a megyei kórház) tartják. Bár a rendőrfőkapitány tilalma csak a másnapi újságban jelenik meg, nem minden kockázat nélkül – mint erre később fény derül – adja elő a műsor keretében az iskola zenekara a Marseillaise-t és az Internacionálét. A zenekar játékát a diákság – mint a korabeli újságbeszámolóban olvassuk – lelkes énekléssel kíséri, „kimutatva, hogy értik az új kor eszméit s tudnak, akarnak is lelkesülni érte”. Farkas Tibor felső osztályú „tanuló elvtárs magas szárnyalású emlékbeszéde” után szavaltatok következnek. Ady kilenc versét adják elő a diákok. Jellemző, hogy a költő halála után mindössze három hónappal mely költeményei hangzanak el Pécssett, egy iskolai ünnepélyen (az előadás sorrendjében: *A föl-földobott kő*, *Szent Margit legendája*, *A sorsom ellopója*, *A Hortobágy poétája*, *Sóhajlás a hajnalban*, *Új vizeken járok*, *Fölszállott a páva*, *Álmodik a nyomor*, *Proletár fiú verse*. Egy diáklány a Hetényi (Heidelberg) megzenésítette *A Halál rokona* c. Ady-verset adja elő.

Az iskolai ünnepélyen elhangzott versek közül a középső harmat Csuka Zoltán „középső o. t. szavaltá nagy hatással”. Csuka ugyanakkor az önképzőkör kiadásában kéthetenként megjelenő *A Diák* című lap főszerkesztője volt. A lap május 15-i számában Ady hazafias lírája címmel terjedelmes dolgozat jelenik meg. Az aláírás nélküli, lendületes, de naiv, diákos fordulatokkal tűzdelt cikket valószínű a lap szerkesztője, Csuka Zoltán írta, az önképzőkör vezetőtanárának irányításával és segítségével. „Ady nemcsak a Léda asszonynak írt ódákat és dicshimnuszokat, ő nemcsak a halál rokona, hanem elsősorban a nemzeté, a magyar nemzet lelkéből lelkezdett poéta. Tele fájó, kesergő, tenni vágyó nemzeti szándékkal . . . Lelke csordultig telik meg bizó naiv hittel a jövő iránt. Minden a néptől vár, minden kérdést a népért tart érdekesnek. Egynek érzi magát vele ő is. Dózsa György unokája, népért síró bús, bocskoros nemes . . . Ady nemcsak szereti, hanem valóssággal rajong a friss vérű, büszkefejű magyar népért. Sorsát szíven viseli, nem úgy mint

Berzsenyi, ki elűzte lelkéből a jobbágyfelszabadítás gondolatát, hanem úgy mint Petőfi, ki tördelte láncait . . .”

Az önképzőkör tanárelnöke, A Diák lapfelügyelője s az iskolai Ady-ünnepség szervezője Fehér Sándor magyar-francia szakos tanár volt. Mindenképp megérdemli, hogy pár vonással megelevenítsük alakját. Valószínű, azonos azzal a Fehér Sándorral, akit a Magyar Irodalmi Lexikon (1963) így jellemzi: „Fehér Sándor (London, 1882–); író, újságíró. Tanulmányait a bp.-i egyetem bölcsészkarán végezte. Középkiskolai tanár lett. Novellái és fordításai jelentek meg A Héthen, az Új Időkben és más lapokban. Önálló elbeszéléskötete, *A mester* (1913) egy félbemaradt írói pálya tanúbizonysága.” Ha a két ember, a lexikonban Fehér Sándora és a pécsi tanár azonos személy (amit valószínűsít nagyjában azonos életkoruk: a lexikonban szereplő Fehér Sándor 1919-ben 37 éves volt, Csuka Zoltán szerint tanára „nem lehetett több harmincöt-negyven évesnél”, továbbá a Pécsi Napló egy 1919-es újsághíre: eszerint Fehér Sándor tanárnak „Budapesten is jól ismert neve” van), akkor Fehér Sándor írói pályája 1913-ban nem maradt félbe, legalábbis nem akkor maradt félbe. Ugyanis Fehér Sándornak 1916-ban a Nyugat közli *Zivatar vírágja* c. novelláját, ugyanebben az évben *Rontás* c. elbeszélése jelenik meg a Ma első számában, Csuka Zoltán emlékezete szerint „a kirakatokban a tizes években Anatole France egyik művét láttam, a Nyársforgató Jakab meséit az ő fordításában”, s ha ez nem is látszik bizonyítottnak, az viszont igaz, hogy 1916-ban a Modern Könyvtár sorozat Fehér Sándor fordításában közli a Tharaud-testvérek egyik közösen írt regényét, 1919-ben Pécsen néhány hónapig Május címmel havonta kétszer megjelenő „szépirodalmi, művészeti és társadalmi folyóiratot” szerkeszt, 1920-ban az ő előszavával jelenik meg Csuka Zoltán első kötete, a *Verseik*, s nevét Sásdi Sándor is (aki két évvel idősebb Csukánál s néhány évig maga is a pécsi kereskedelmi iskolába járt) megemlíti *Fehér kenyér* c. önéletrajzi regényében.

Fehér Sándor és Fekete Tivadar – nevük divergenciája ellenére – jól ismerték egymást. Fehér Sándor az általa szerkesztett Május c. lapban közli Fekete Tivadar írását, s a Pécsi Nemzeti Színházban 1919 májusában rendezett Ady-ünnepségen is együtt szerepelnek: a költőről szóló méltatást Fehér Sándor olvassa föl, a bevezető „konferánst” viszont Fekete Tivadar mondja el, aki a műsor keretében több Ady-verset is elszaval.

A színházban 1919. május 18-án tartott és a következő vasárnap, május 25-én megismételt Ady-matinét a Pécsi Szocialista Párt kezdeményezésére, a vezetése alatt tevékenykedő Munkás Műkedvelő Kör szervezte. Az első előadás napján jelent meg a Pécsi Napló-ban Fekete Tivadar Ady Endréről szóló cikke: „Az első költő, aki a Munkát zengi Magyarországon. Észreveszi a proletár-fiú apját, aki izzadva lótfut, robotol”, s az első, aki meglátja a proletár-lányt, „őszirózsát az urak gomblyukában”. Haragszik a gógós grófra és gyűlöli a „gazdagult zsidót”. Valami végzetes és csodálatos szocializmus van benne, az a tragikus együttérzés a néppel, ami csak egészen kivételes emberekkel születik . . . Portrét rajzolni róla lehetetlen az újsághasábon. Szalónokban és burzsoá-teákon szavalták a szerelmes verseit, és akik hallgatták, megbocsátották neki még azt is, hogy nem az ő világukat énekli, nem a szőnyeget, hanem a nyomort, nem a Tőkét, hanem a nincstelenséget, nem a boldogságot, hanem a bánatot . . . Neve letagadhatatlanul és véglegesen van abban a névsorban, mely Magyarország első költőit jelenti.”

A színház már az első alkalommal zsúfolásig megtelt munkásokkal. A jegyek – melyeket a szakszervezet, „az egyes szakcsoportok vezetősége” árusított – már elővételen elfogytak. A tiszta bevétel ötven százalékát a Munkás Műkedvelő Kör a budapesti Ady-szoboralapra kívánta fordítani. Az előadásra csak a szakszervezeti igazolvány felmutatásával lehetett bejutni. „A közönséget vörös karszalagos rendezők kalauzolták helyükre” – írja az újság.

A Fehér Sándor előadásának keretében – abba mintegy beépülve – elhangzó Ady-verseket a Pécsi Nemzeti Színház művészei, Halasy Mariska, Gózon Béla és Papp István szavalták. A korabeli tudósítások alapján rekonstruálhatjuk, hogy több mint tíz Ady-vers hangzott el a műsorban: *Ének a porban*, *Magyar jakobinus dala*, *Álmodik a nyomor*, *Az öreg Kúnné*, *Véres panorámák tavaszán*, *Az ütések alatt*, *A Gade de*

l'Est-en, Sóbajtás a bajnalban, Az őszi rózsák, Proletár fiú verse. A matinén Hampel Ilonka és Tihanyi Béla, a színház művészei előadásában több Ady-Reinitz-dal is felcsendült, az újságbeszámoló a *Kató a misén-t* őrizte meg. A Fekete Tivadar által szavalt versek közül a *Fölszállott a páva* címe maradt fenn. Aligha róhatjuk föl, hogy a tizenkét Ady-vers, amelynek pécsi színházi előadásáról biztos tudomásunk van, jobbára a költő pályájának korai szakaszaiból való. Együtt gondos válogatásra vallanak, s Ady szociális-politikai hangját, a proletariátussal érzett rokonszenvét nyomatékosították.

Még le sem zajlott az első matiné, amikor az újságok a nagy érdeklődésre hivatkozva az ünnepség megismétléséről írtak. A második előadás is kitűnően sikerült. „Ugyanaz a telt ház, ugyanaz a lelkes hangulat, ugyanaz a meleg ünneplés, mint az első előadáson.” A Pécsi Napló a matiné harmadszori megismétlését sürgeti az iskolák ifjúsága részére, erre azonban nem került sor. (Az Apolló moziban – néhány újabb, téves publikációval ellentétben – nem Ady-matinét, hanem szociológiai tárgyú, ismeretterjesztő előadást tartott Doktor Sándor és Fekete Tivadar!)

1919. augusztus 1., a Magyar Tanácsköztársaság bukása után még ellentmondásosabbá, kuszábbá válik Pécssett a politikai és a szellemi élet. A közigazgatás reakciós, sovinszta illetve szerb-barát elemei támadásba lendülnek, s ennek az időleges térhódításnak az eredménye, hogy Fehér Sándort, aki a Pécsi Nemzeti Színház Ady-matinéjának szónoka és a fiú felsőkereskedelmi iskola Ady-ünnepségének szervezője volt, szeptember elején iskolájának igazgatója illetve a város felsőkereskedelmi iskoláinak igazgatóbizottsága igazoló jelentés tételére szólítja föl. Négy hónap telt el az emlékezetes iskolai Ady-ünnepély óta, de az iskolaigazgatónak – ugyanannak, aki az ünnepélyt annakidején engedélyezte – és az iskolabizottságnak csak most – a Magyar Tanácsköztársaság bukása után néhány héttel – jut eszébe, hogy hazafiatlansággal, nemzetietlenséggel vádolja Fehér Sándort. Az iskolabizottság mindenekelőtt a Marseillaise és az Internacionálé előadását kifogásolja, de véleménye szerint az Ady-ünnepély a maga egészében is sértette „a nemzeti érzületet”. Fehér Sándor fölényesen válaszol a vádakra: „Adyt csak az tarthatja nemzetietlennek, aki nem ismeri; aki ismeri, tudni fogja azt is, hogy Adyt semmilyen beállításban nem lehet nemzetietlen célokra felhasználni. Ady hazafisága abban nyilvánul meg, hogy több kultúrát, a munkának és tehetségnek nagyobb becsületét szeretné látni itthon, s amikor fájának pusztlulását siratja, keserű szavakkal ostorozza hibáit. Akik őt hazafiatlannak híresztelték el, azoknak az ő korbácsa fáj. De ugyanúgy suhogott valamikor Berzsenyinek, Vörösmartyknak a korbácsa is a magyarság hibái fölött, ugyanazzal a szándékkal: hogy fölrázza a magyarságot.” Az ünnepélyen előadott két indulóval kapcsolatban válasza a következő: „A Marseillaise-ben és a Proletárindulóban pedig seholy egyetlen nemzet-ellenes gondolat sincs. A tőkére sújt le mind a kettő, arra a tőkére, amely a munkát nem mindig jutalmazza érdeme szerint. Hogy az ifjúság ezzel a gondolattal ismerkedik, azt nem tartom bűnnek, annál kevésbé, mert meg vagyok győződve róla, hogy a jövőben éppen a lezajlott forradalmi mozgalmak hatása alatt a tőke és a munka viszonya sokkal tisztultabb és megértőbb lesz, mint a múltban . . .”

A bizottság láthatóan nem nyugodott meg és nem fogadta el Fehér Sándor igazoló jelentését. Két tagja ugyanis 1920. január 10-én azt indítványozta a bizottságnak, hogy indítsanak fegyelmi eljárást Fehér Sándor ellen, és annak „foganatosítása iránt a nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi Miniszter úrhoz” felterjesztést intézzenek. A Fehér Sándor igazoló nyilatkozatára adott ingerült és kicsinyes válasz némely passzusát ma már nem lehet mosoly nélkül olvasni: „A programban szereplő költemények némi erőltetéssel beállíthatók voltak egy Ady-ünnepbe, csak a *Sóbajtás a bajnalban* azon passzusa nem való serdülő fiatalok elé egy nevelőirányú iskolai ünnepségbe, amely így hangzik: „Mennyi asszony van / És mind a másé . . .” Ezért ezt a költeményt bátran el lehetett volna hagyni.” A két jeles férfi csak látszólag engedékeny; válaszuk – melyben Fehér Sándort ráadásul le-Sámuel-ezik – valójában ravasz és körmönfont, ellenséges és gonosz: „A Proletárindulót és a Marseillaise-t eljátszhatta az ifjúság, mondja Fehér Sámuel tanár úr, mert szerinte, seholy egyetlen nemzetellenes gondolat nincs bennük! – De mi nem is a tartalom ellen tettünk kifogást, hanem e két szám olyatén beállítása ellen, hogy ezekkel időszerűleg a proletárdiktatúrát és uralmat dicsőítették s így határozottan ellentétbe

kerültek valamely tiszteletre méltó érzülettel, amit mi úgy hívunk: hazafiasság.” A sanda mézárós hátulról dőf: „Nem mondom azt, hogy...” S éppen azzal, hogy mégis ki mondja, megfogalmazza a legsúlyosabb vádat. „Egyben nem akarjuk összefüggésbe hozni az ifjúság április 30-iki ünnepélyét a Budapesten másnap, május 1-én tartott, a nemzeti vagyontól milliókat elfecsérlő vörösök ünnepélyével – így a két derék, becsületes férfiú –, de azt hisszük, hogy az ünnepélyt, ha már azt az igazgatóság engedélyezte, előbb vagy utóbb is meg lehetett volna tartani, és nem a vörösök lázas készülődése alatt.”

Hogy a fegyelmi eljárásra mégsem került sor, annak a helyi események folyorsulása, a történelem alakulása volt az oka. A Tanácsköztársaság bukása után ugyanis számos forradalmár menekült Pécsre és Baranyába, s jelenlétük és tevékenységük a megszállt országrész politikai és szellemi életének balratolódását eredményezte. De Fehér Sándor ellen a fegyelmi eljárás lefolytatására azért sem kerülhetett sor, mert 1921. augusztus végén, amikor a Horthy-ellenforradalom csapatai a trianoni békediktátum értelmében Pécsre és Baranyába bevonultak, sok száz munkással és forradalmár értelmiségivel – köztük Fekete Tivadarral – együtt külföldre távozott.

Amennyire kettőjük további útját követni tudjuk, érdemes erről is néhány szót szólni.

Fehér Sándor Amerikába jutott, nevét White-re változtatta s egy textilvállalat főkönyvelője lett. Föltehetően ekkor mondott végleg búcsút az irodalomnak. (Ha valaki mégis nem lenné nyomát az amerikai magyar sajtóban...) Minderről Csuka Zoltán az ötvenes évek elején értesült, amikor közös börtöncellába került azzal a Simon Mózessel, aki a háború alatt New Yorkban találkozott Fehér-White Sándorral, és a cellában Csukának hajdani tanáráról mesélt.

Fekete Tivadar Jugoszláviába emigrált, s Újvidéken egy ideig tovább szerkesztette Az Ucca c. hetilapot. „De gyanús üzelmek miatt egyik napról a másikra eltűnt” (dr. Cserta Béla). Erdélybe távozott. „Temesváron Franyó Zoltán fölkarolta, s igyekezett belőle rendes, tehetségét jóra felhasználó újságíróvá faragni, hírek szerint kevés sikerrel.” Jól megtanulhatott románul, mert számos fordítása jelent meg. 1924-ben *Szerelmeskert* címmel modern román költők antológiáját adta ki Aradon. 1928-ban Argehei és Petica-fordításokkal szerepelt az Erdélyi Irodalmi Társaság gondozásában megjelent *Műfordítások román költőktől* c. antológiában. 1930-ban ismét önálló műfordításkötetet jelentet meg *Klasszikus kert* címmel Kolozsváron. Ugyancsak Cserta Bélától tudjuk, hogy „az 1940-es erdélyi bevonuláskor az egyik kolozsvári kórházban halálos betegen feküdt, és rövidesen elhunyt”. Elettében jó kapcsolatokat épített ki román költőkkel, újságírókkal. Nevét a román irodalom fordítói között a különféle áttekintések, cikkek és bibliográfiák később is, ma is számontartják.

*

A hagyomány értékei egymásra épülnek, rétegeződnek. Ady, aki a pécsi közönség szűk körével 1910-ben személyesen találkozik, 1919-ben a város munkásságával és haladó ifjúságával, értelmiségi rétegével „fog kezét”. Az 1919-es pécsi Ady-ünnepségek hite és láza vizont a Magyar Tanácsköztársaság bukása után, a katonai megszállást fölvaltó ellenforradalmi rendszer éveiben él tovább. „Igen, én élni s hódítani fogok / Egy fájdalmas, nagy élet jussán, / Nem ér föl már szitkozódás, pizok: / Lyányok s ifjak szívei védenek” – írta Ady. Neve és költészete Pécsen az ellenforradalom éveiben is alkalom és ürügy „a kommün még lappangó elveinek felébresztésére”. Erről tanúskodik utolsó dokumentumunk, egy 1925-ből származó rendőrfelügyelői jelentés, mely a pécsi főkapitánynak a munkásképző egyeslet műkedvelő előadásán folyó szocialista agitációról számol be. A versek értelmezésének visszaadásával küszködő följelentő bükkfanyelvét furcsán színezi át – és leplezik le – az irodalmiaskodó kifejezések:

„A Pécsi Munkásképző Egyeslet előadást tartott a régi Sörházban, hova mint ügyeletes voltam kivezényelve, melyen arra a meggyőződésre jöttem reá, hogy ezen egyesület a kultúra terjesztésének leple alatt a kommün még lappangó eleveinek felébresztésén és

azoknak az elveknek parázssá izzasztásán fáradozik. Ezen estére az iparos osztály alsóbb rétege és a munkásság volt hatalmas számban képviselve. A műsort Zakai László fűszerkereskedő segéd, Fröhweiszvölgy 7. szám alatti lakos konferálta, ki azelőtt Pesten volt, s onnan jött Pécsre, akinek a nevét az elnök sem volt hajlandó megmondani, aki konferálás közben állandóan felhívta a hallgatóság figyelmét, hogy az alatt mit kell érteni. A műsornak 2. száma volt Ady E. *Vér és Arany* és *Harc a Nagyúrral* c. költeményének szavalása. A konferáns az elsőre azt mondta, hogy ez alatt azt kell érteni, hogy szegény munkásság izzadja a vért és elpusztul, a nagy urak meg gyűjtik az aranyat és könnyen élnek. – A második versre megjegyzi, hogy nekik állandóan a nagy urakkal kell küzdeni és közönségre mutatva állandóan harcot kell felvenni . . .”

A Baranya megyei Levéltárban őrzött iratokból tudjuk, hogy a pécsi törvényszék az Ady-versekkel folytatott agitációért Zakai Lászlót három havi fegyházra jogerősen elítélte.

Világjáró

*Amikor a kerek rozskenyér
tenyerembe simul a pultnál,
s forradása a bőrömböz ér –
dalolni kezd odakinn a tél.*

*Moszkvából hullik rám a hó egyenesen,
roppant fátyla Leningrádig ér –
de nem feledem azt a jeges repülőteret sem,
melyet Sztalingrádban tolt alám a tél.*

*Ekkor már a kerek rozskenyér
forog kezemben, mint a földgömb,
megcsókolom héj-óceánját,
arcom-nyomó hegy-forradását.*

*Így viszem a világot kezemben,
átkelek a jármű-óceánon,
János-vitéz óriás-lábakkal
abogy át az Operenciáson.*

Villanások

*Paták robognak múlt mezőkön
Sztyeppetűz lángol táborok
Világlanak át alkonyőszön
Elszorul az emlékező torok
Itt születtek a jurta mélyén
– Bőrből vert kerek sátorok –
Remények tervek újszülöttek
Gögicsélő történelem
Itt villant nyilként ferde szem
A subogó szempillák sása
Itt verdeste a hún pupillát
Európára nyitva-zárva*

Oksági pályák

I.

Martinique A Kis Antillák számos szigetének egyike. A Kis Antillák az a szigetvonulat, amely Trinidadtól Puertó Ricóig húzódik, az a szigetsor, amely Kubán és a Bahamákon át egészen Floridáig vezet.

Keletről az Atlanti Óceán, Nyugatról a Karib tenger mossa partjukat, a szigetek a trópusi szépség csodái.

Miként a szomszédos szigetek, úgy Martinique is cukornád- és rumexportjából él.

A lakosság színesbőrű, a franciák alkotják a vezető réteget.

A Mont Pelé vulkán Martinique északi részén emelkedik, nem messze Saint Pierre városától. Saint Pierre-nek közel harmincezer lakosa van, a sziget társadalmi és gazdasági központja.

Sok mély vízmosság barázdálja a Mont Pelé lejtőit, egyes vízmosságokban hegyi patakok folynak, például a híres Rivière Blanche.

A hegy ormát több csúcstól körülvevett, bemélyedt medence alkotja. Ennek a régi, beomlott, feltöltődött, üstszerűvé vált, egykori kráternek a fenekén tó, a tó partján az Étang des Palmistes nevű kirándulóhely van.

A Saint Pierre városán uralkodó hegyóriás déli lejtőjén helyezkedik el az Etang Sec (Száras tó) kráter.

M. Landes, a természettudományok professzora 1902. április 2-án feljegyzi Saint Pierre-ben, hogy a Rivière Blanche-ből gázforrások (fumarolák) törnek fel.

Három héttel később vékony fehér hamuréteg rakódik le a város utcáira.

A levegő kénzagú.

Néhány földlökés érezhető, az Étang Sec kitör.

Hamufelhők és szilárd törmelékek repülnek a levegőben.

Néhány kíváncsi ember felkapaszkodik a vulkánra és megfigyeli, hogy a krátert tó foglalja el, amelynek a közepén kis hamukúp emelkedik.

A fehér vulkáni por tovább hull Saint Pierre-re, s az csakhamar behavazott városra emlékeztet.

Az egész város környékén tompa morajlás hallható. A hamuréteg annyira vastag, hogy a lakosság tevékenységének abbahagyására kényszerül. Sok madár megfullad.

Ám a „Les Colonies” című helyi újság így ír: „Nincs veszély! A vulkán átmeneti kríziséről van szó csupán!”

Söt elhatározzák, kirándulást szerveznek, és vezetővel a krátert is felkeresik.

A hatóságok el akarják kerülni a pánikot, maga a francia kormányzó is a városba költözik, feleségével együtt, hogy ezzel is megnyugtassa a lakosságot: nincs semmi veszély!

Amikor a vulkán gyomra erősebben kezd morogni, katonasággal véteti körül a várost, hogy a lakók ne menekülhessenek el.

Egy vizsgálobizottság kijelenti: nincs semmi veszély!

Mindazonáltal május 5-én a Rivière Blanche medréből forró iszapár zúdul alá, elsodorja a cukorgyárat, és száznál több munkást maga alá temet.

Az iszaptömeg a tengerbe zuhan, hatalmas hullámot ver, s az több hajót elsüllyeszt.

A tragédiát elhallgatják.

A kitörések egyre hevesebbé válnak.

A lakosoknak megtiltják a város elhagyását.

A város magára hagyatva, a sziget többi részétől és a világtól elzárva él, a hatóságok szándékosan megszakítanak minden összeköttetést.

A „Les Colonies” kijelenti: „A Mont Pelé nem veszélyesebb Saint Pierre számára, mint Nápoly számára a Vezuv!”

Május 7-én sűrű hamugomolyban villámok cikáznak.

A tűzhányó lejtőin forró iszapfolyók rohannak alá.

A hatóságok estére ünnepi bált hirdetnek.

Május 8-án reggel a nap teljes erővel ragyog Saint Pierre fölött.

A vulkán megnyugodottnak látszik, de aztán váratlanul, pontban 8 órakor ismét kitör.

Hatalmas, perzselő gázfelhő zúdul a hegy lejtőire, és tűzlavinaként elpusztítja Saint Pierre városát: 29 933 ember pusztul el néhány másodperc alatt.

A kikötőben égnek a hajók, egymás után merülnek el.

Miként Alfred Lacroix, a nagy francia vulkánológus később kiszámította, a gyilkos felhő 800 fok Celsiusra felhevült hamurészecskékből állott és a tűzhányó lejtőin 150 kilométeres óránkénti sebességgel zúdult alá.

A város valamennyi épülete rombadólt. A fák szénné égtek, a szobrok ledőltek talapzatukról, a vastárgyak megolvadtak és alaktalan halmazzá váltak. Az emberek borzalmasan összeégtek.

A romokat izzó homok borította.

A katasztrófát ketten éltek túl:

Louis Cyparis, halálraítélt néger rablógyilkos a börtönben, és Leon Compère, néger foltozóvarga, házának romjai alatt.

(Katia Conrad)

II.

1902. március elején a Mont Peléhez kiránduló turisták a tűzhányó kráterének szélén üldögéltek, nézték a mélyben csillogó víztükröt, gyerekek játszottak a közelben.

A kráter egyik öbléből hirtelen füstöt láttag az égnek szállni. Aztán letről, a tóból vékony vízszög emelkedett a magasba, ám rögtön vissza is hullott, és nem követte második. Erős, köhögésre ingerlő szag terjengett. Ez volt minden.

Ötvenegy éve mozdulatlanul aludt a Mont Pelé, a „Kopasz hegy”.

Elmúlt az április, nem történt semmi különös.

Május 2-án azonban a hegy vulkánikus tevékenysége szemmel láthatóan növekedni, erősödni kezdett.

MÁJUS 2.

reggel: szürke por ömlik a kráterből,

délelőtt: lángok törnek fel a hegy csúcsából, sárlavina zúdul a völgybe és maga alá temet egy csoport színes mezőgazdasági munkást,

délben: a csúcson lávafolyás jelentkezik, szürke hamu hull a városra,
délután: a lejtőn lyukak, hasadékok nyílnak,
este: a vulkán morajlik, a talaj vibrál.

MÁJUS 3.

reggel: újabb sártömegek csúsznak lefelé a lejtőn, a patakok, és folyók vize megárad,
délben: erős földlökések, a lakosság nem törődik vele, sőt ellenkezőleg, május 6-ra kirándulást hirdetnek a Pelére, a veszély felmérésére hivatott vizsgálóbizottság szerint, nincs ok aggodalomra,
este: a kirándulást egyelőre elhalasztják, az izzó hegycsúcsot „gyönyörű színielőadás részének” nevezik a helyi lapok.

MÁJUS 4.

reggel: ritkás hamuhullás, a hegyen lángvillámok cikáznak, vörös felhők támadnak, erős dörgéssel kísért „tűzijáték”, tíz percig forró tajtékkövecskékből álló eső hull a városra,
délben: a lejtőn repedések keletkeznek, láva ömlik ki a hegyből, a botanikus-kertet tönkreteszi a lávahullás, a mérges gázok madarakat ölnek, a csúcson hatalmas fekete füstfelhők lebegnek,
este: haláleseteket jelentenek, a hivatalos vélemény szerint a kitörés múlt-félben van.

MÁJUS 5.

reggel: a folyók és patakok tovább áradnak, mindenütt hamu és por terjeng, egy négy méter magas iszaphullám elarászt egy gyárat (159 halott),
délben: a tenger felől hatalmas, körülbelül 15 méter magas árhullám érkezik, tönkreveri a kikötőt,
este: nincs elég koporsó.

MÁJUS 6.

reggel: a tengeren, száz kilométeres körzetben hamueső hull, a városra sötétség borul, villámok cikáznak a füstfelhőkben,
délben: a hatóságok szerint nincs közvetlen veszély,
este: fülsüketítő dörgés közepette hatalmas lávakitörés a csúcs közelében, az emberek el akarják hagyni a várost, a hatóságok megakadályozzák, csendőrok szögesdrót-akadályokat helyeznek az utakra, nehogy a lakosság el tudjon menekülni.

MÁJUS 7.

reggel: a kráter egy része beomlik, a vulkán, robbanások kíséretében lávát lövel ki, amely izzó lepények alakjában zuhan a völgybe, néhány száz méterre Saint Pierre-től, a város peremén égnek a házak,
délben: a kikötőben hajóroncsok úszkálnak a vízben,
este: a hamufedte városra trópusi eső hull, Saint Pierre-ben bálra készülődnek.

MÁJUS 8. reggel:

- 5 óra 00 perc: a vulkán ismét felébred,
5 óra 30 perc: füstképződés a csúcs körül,
8 óra 00 perc: hatalmas „tűzfelhő” emelkedik ki a kráterből, és nagy sebességgel Saint Pierre irányába halad,
8 óra 03 perc: a „tűzfelhő” eléri a várost, 29 933 ember pusztul el néhány másodperc alatt, ketten éltek túl a katasztrófát: Louis Cyparis, néger fogoly a börtönben, és Leon Compère, néger foltozóvarga, az egész város lángok martalékává válik, a romokat izzó homok borítja.

(F. L. Boschke)

III.

Mikor elolvastam Katia Conrad és F. L. Boschke cikkét, feltűnt, hogy egyik se említi, miért volt olyan fontos a hatóságoknak, hogy a lakosság ne meneküljön el Saint Pierre-ből, és azt se, ki is volt valójában a két néger, aki megmenekült.

Mouttet kormányzó szerdán, a katasztrófát megelőző napon feleségestől a városba érkezett, hogy megmutassa, nem fenyeget veszély. Vele jött Gerbaud ezredes is, a sziget katonai parancsnoka.

Igaz, hogy a vulkán utoljára ötvenegy éve tört ki, és akkor se okozott túl nagy kárt, de így is esztelenségnek kell minősíteni a kormányzó és a helyi hatóságok intézkedéseit, amelyekkel megakadályozták a biztonságosabb délkeleti vidékre való menekülést.

A hegy viselkedése a leglaikusabb szemlélő számára is kitörést jelzett.

Estére bált rendeztek a Casino nagytermében.

A kutyák körülállták az épületet és beleettek a legszerényebb füstbe.

A plébános, két káplánjával a kormányzóhoz lépett, fekete gyertyát nyújtott át neki és leköpte. Csendőrök vitték el.

A katonaság, csatárláncot képezve, körülvette a várost. A menekülőket agyonlőtték.

A koporsógyártó asztalosüzem tulajdonosa alázatosan köszönt Monsieur Mouttetnek, apró aranykoporsó volt a kezében, megnyomott rajta egy gombot, s a koporsó bölcsővé változott. A kormányzó felesége mosolygott, az asztalos táncra kérte, s az asszony neki ajándékozta a teljes második keringőt.

A néger zenekar figyelmetlenül játszott, mintha köveket emelt volna ki trombitájából egy alázatos fiatalember.

Az utcákon a vastag, fehéres lávahamuban nem hallatszott a kocsik zörgése és egy fiú arról beszélt szerelmesének, hogy olvasta valahol, messze északon szánon járnak az emberek.

Nem értettem, mit akart a kormányzó. Aztán megértettem:

„Pesti Hírlap 1902. V. 13. kedd. Martinique második választókerületében, amelynek főhelye az elpusztult Saint Pierre volt, tegnap, hétfőn kellett volna a pótválasztásnak lenni, amelyet most a kormány formászerűen elhalasztott. Azóta bizonyos lett, hogy a múlt csütörtöki katasztrófában a választókkal együtt mind a két jelölt, Pereine és Ciero is elpusztult.”

Mouttet kormányzó a képviselőválasztás miatt nem engedte menekülni az embereket. Saint Pierre polgárai kormánypártiak voltak, s a kormányzónak szüksége volt a kormánypárti szavazatokra.

Az 1902. évi francia képviselőválasztások eredménye a következő volt:

<i>szavazott:</i>	8 863 727 fő
<i>a kormányra:</i>	5 196 193 fő
<i>az ellenzékre:</i>	3 352 827 fő
<i>érvénytelenül:</i>	314 707 fő

Tehát, ha Saint Pierre 29 935 lakosa, beleértve a csecsemőket is, az ellenzékre szavazott volna, akkor se lett volna ok aggodalomra.

Egyébként a 29 931. halott Gerbaud ezredes, a 29 932. halott Monsieur Mouttet, a 29 933. halott Madame Mouttet volt.

Louis Cyparis a börtönben, Leon Compère a házában élte túl a katasztrófát. Ki volt Louis Cyparis? Erről egyik cikkíró sem tesz említést.

Cyparis huszonhat éves volt, amikor 1900-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Az volt a vád ellene, hogy megölt egy csendőrt és kirabolta.

A valóságban Cyparis nem is látta az áldozatot. A gyilkosság napján, egy vasárnapon, Compère-rel, a foltozóvargával a hegyekben sétált és a forradalomról beszélt neki. Mindent tudott és akkora volt a szeme, mint egy kivilágított hajó. Compère megígérte neki, másnap megtalálja a cipőjét, aztán hazamentek.

Cyparis Párizsból jött, a cukorgyárban dolgozott, és társai lassan megtanulták tőle, mit jelentenek ezek a fogalmak: szolidaritás, tőke, osztályharc, értéktöbblet.

Mikor letartóztatták, Compère-t nevezte meg tanúnak, aki bizonyítani tudja, hogy a gyilkosság napján együtt voltak, a hegyekben sétáltak.

Compère-t megkínózták. Egy darabig állta a verést, a tüzes vasat, de aztán megtört, a barátja ellen vallott. Azt mondta a bíróságon, aznap egyedül volt otthon, dolgozott.

A börtönt mélyen a föld alá építették, vastag volt a fala, kicsi az ablaka.

Compère háza összedőlt, maga alá temette, de nem ölte meg. Súlyosan megsérült, de életben maradt.

Cyparis sértetlen volt, amikor kiszabadították a romok alól.

Több újságíró beszélt vele, de aztán nyomtalanul eltűnt. A csendőrség keresni kezdte, vissza akarták vinni a börtönbe.

Nem találták. Sehol se találták. Soha többé nem találták meg.

Az oksági pályákat néha olyan gyönyörűen keresztezi a véletlen, mintha frivol testében maga a történelem lélegezne.

(Hernádi Gyula)

A SZOCIALISTA KÉPZŐMŰVÉSZET FŐBB SZAKASZAI

Célunk a történet és az előtörténet főbb szakaszainak körvonalazása, különös tekintettel arra, hogy az egyes periódusokban melyek a nemzetközileg legáltalánosabb sajátosságok, és ezekkel hogyan függnek össze a nemzeti művészetek fejlődésének analóg vagy eltérő vonásai. Célunk egyúttal konkrét csomópontok kapcsán rámutatni annak fontosságára, hogy nemzetközi tudományos együttműködéssel, korszakok és témák közös kutatásával léphetünk csak tovább az újkori és legújabbkori, jelenkori művészet e roppant fontos vonulatának a tudományos feldolgozásában.

Kutatásaink szerint a szocialista tendenciák előtörténetének első csomópontja az 1848-as forradalmi hullám lecsapódása. Előzménye a júliusi forradalom nyomán megjelent, újmódon cselekvő munkástípus, Delacroix barikádharcosa és még inkább Daumier sajtószabadság-követelője, amely típus 1848 körül Courbet művészetében már úgy konkretizálódik, hogy előre vetíti a későbbi osztályharcok munkástípusát. De lényegesebb mozzanat 1848 körül Daumier embercsoportjainak összehangolt, új kompozíciós ritmust teremtő, azonosan cselekvő tömege, amely mint kompozíciós típus is magában foglalja a majdani osztálytömeg ábrázolásának potenciális lehetőségét. E francia kezdeményezésnek sehol sincs közvetlen folytatása. A Párizsi Kommün idejének újságrajzai ugyan megpendítenek rokon gondolatokat, de nem tudhatnak széles körben hatni. Majd a század utolsó évtizedében tűnik fel, a legtöbb európai országban egyidejűleg (Anglia, Belgium, Csehország, Hollandia, Lengyelország, Magyarország, Olaszország, Oroszország, Románia, Svájc) a már szocialista kritikát és szocialista tudatosságot tartalmazó osztálytömegábrázolás. Kollwitz, Kaszatkin, Laermans, Steinlen és mások munkái egyidejűleg és egymástól függetlenül született, formailag és stílusban is változatos példák. Ugyancsak ettől kezdve tartós a forradalmár munkás típusa, amely közelebbi osztálytartalma szerint is országonként variálódik (pl. nagyipari munkás, paraszttól lett munkos, agrárproletár). E századfordulós fellendülés, amikor lényegében a szocialista művészet előtörténete már átcsap a történet kezdeteibe, nagyjából 1905-ig tart, habár – különösen Közép- és Kelet-Európában – utóregzései figyelhetők meg 1910 körül, amelyek némelyike közvetlenül beletorkollik az 1917-tel induló forradalmi hullám művészetébe. A századforduló csomópontja idején általában tovább él a szaggatott előtörténet mozzanataiból az eszményalkotás igénye és néhány fontosabb kompozíciós típus, egy tartalmilag egyre indokoltabb új képi ritmus érlelése, és egyre differenciáltabb országonként a változó helyzettel, a növekvő feszültséggel adekvát tematikai, formai, stílusos megoldás keresése. Általános jelenségnek tartható a nagyerejű, nagyizomzatú munkásnak mint a munkáserő megtestesítőjének az eszményítése; sajátos helyi formációk is megfigyelhetők, mint például a magyar festészetben az úgynevezett agitátor-képek köre (1895–1905). (Sem itt, sem a továbbiakban nincs mód az adott keretek között részletezni az egyes etapokra legjellemzőbb ikonográfiai-ikonológiai formációkat.)

Döntő csomópont az 1917-tel induló nagy nemzetközi forradalmi hullám. Ott, ahol a forradalmi harc a legintenzívebb – Szovjet-Oroszország, Magyarország, Németország –, kialakulnak a művészet korábban nem, vagy csak töredékesen létezett agitációs műfajai és együttesei. A szovjet művészet első szakaszának úgynevezett agitáció-tömegművészete (emlékművek, plakátok, Roszta-ablakok, kerámiák, agitációs vonatok, ünnepi dekorációk), a Magyar Tanácsköztársaság plakátművészete és a bukás miatt

nem realizált freskótervei, a német művészet grafikai sorozatai stb. egyúttal művészet és közönség új viszonyára apellálnak, a művészet új módon értelmezett gyakorlati társadalmi funkcióját készítik elő. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlenebb hatása másutt is nyomot hagy (Franciaország, Lengyelország, Románia stb.), és közvetett hatása figyelhető meg a művészettörténeti folyamat egészében, amivel itt és most nem foglalkozhatunk.

A forradalmi hullám lecsitulása után erősen polarizálódnak, részint el is különülnek egymástól az egyes nemzeti művészetek szocialista fejlődésvonalai; a tízes évekig, a húszas évek elejéig növekvő tudatosságú nemzetközi kölcsönhatás helyett egyre inkább az analóg művészeti reagálás kutatása látszik célravezetőnek. Az első és egyetlen szocialista ország művészete szükségképpen kialakítja a maga sajátos vonulatait: a művészeti élet szervezeti keretei, művészet és közönség kapcsolata, a művészet adott gyakorlati társadalmi funkciója olyan új, kibontakozó művészettörténeti sajátosságok, amelyek megteremtik a témakörök, típusok, kompozíciós megoldások új körét. A művészeti tömörülések sokaságából kiemelkedő Vhutyemasz-műhely és az AHRR csoport alkotóinak munkáiban érlelődnek meg azok a megoldások és stíláriis tendenciák, amelyek az 1930-as évtizedfordulóra a leginkább jellemzők. A szovjet művészeti életnek ekkor még van némi rendszeres kapcsolata más országokkal; hatása a legközvetlenebbül a németországi művészet úgynevezett proletárforradalmi vonulatában figyelhető meg (pl. az AHRR mintájára szervezett ASSO-csoport). De Németországban persze eltérőek a körülmények, a művészeti előzmények és a közvetlen célok is: a művészek a társadalmi rűt lehető legteljesebb leleplezésére törekcszenek, így a távolabbi célok eszmei azonossága ellenére a közvetlen teendők tudatából született ideálok mások. Az ellenforradalmi korszak Magyarországon pedig mesterséges cezúra vágja el a Tanácsköztársaság leverése után a művészet és a műfajok természetes fejlődésének útját. Emigrációba kényszerűlnék az alkotók és a forradalmi időszak roppant felkészűlt marxista tudós nemzedéke; a művészetből kiszorűlnak a monumentális tendenciák, a nagy nyilvánosságnak szánt műfajok. A tanácsköztársasági tapasztalás emléke azonban annyira erősen él mind a művészetben, mind az illegális pártvezetésben, hogy amint a munkásmozgalom – a húszas évek második felében – túljut a vereség okozta mélypontra, máris küzdőtársai a művészek (Derkovits Gyula, Dési Huber István stb.), és jónéhány alkotó, közöttük a legkiválóbbak közül való is, attól kezdve mindvégig résztvevője a munkásmozgalmi harcoknak.

Relatív belső szakaszhatár az egyetemes képzőművészetben és ezen belül a szocialista művészet történetében is az 1930 körűli idő. A szovjet művészet túl van már Muhina vagy Sadr pályakezdésén, Petrov-Vodkin életművének lényegén, Dejneka első nagy korszakán, amikor az AHRR csoport intenciója szerint kezd terjedni egyfajta tartalmi-formai szelekcio, s a művészeti előzményekben való, ezzel összehangzó válogatás. Németországban már nyíltan érezhető a fasizmus előretörése, ami egyfelől kiváltja az eszmék nyíltabb és direktbb demonstrálását, másfelől csendesíti, visszavonulásra készíti a szocialista kritika hangját. Ez a kétféleség más országok művészetében is érezhető (Belgium, Csehszlovákia, Lengyelország). Magyarországon, mint már említettűk, az új erőre kapó munkásmozgalom egyik fő támasza lesz a képzőművészet, ekkor érkezik el csűcspontjához Derkovits Gyula egyetemes fontosságű pályája, szerveződik a Szocialista Képzőművészek Csoportja. Olyan sajátos helyzet alakul ki, amelynek során a harmincas években, a fokozódó ellenforradalmi, fasiszta terror idején, a művészet fő vonulatává nőnek a szocialista törekvések.

A harmincas években a nemzetközileg elszigetelt Szovjetunió művészete csak elvétve jelentkezik nemzetközi fórumokon. Igaz, Dejneka korábbi, Pétervár védelme című képe nagy visszhangot vált ki a velencei biennálén, és Muhinának az 1937-es párizsi világkiállításra készűlt szobra, a Munkás és kolhozparasztasszony mintegy a szovjethatalom emblémájaként megy át a köztudatba. De például már a szocialista realiz-

mus ekkori kérdéseiről csak elvontan tudnak vitatkozni a Szovjetunió kivül, művek fogódzója nélkül, mint például Magyarországon a Szocialista Képzőművészek Csoportja körében. És nemcsak a Szovjetunió művészete elszigetelt: Derkovits Gyula sem juthat egy országhatárokon túli nyilvánossághoz, Hans Grundig, a fiatal Guttuso és mások munkái is csak később válnak ismertekké. És mindmáig nem vagy csak utalásnyi terjedelemben került sor a harmincas évek eszmetörténetének a nemzetközi összevetésére, analizésére, ami pedig a szocialista művészetnek esztétikai- és elmélettörténetileg is fontos fejezete.

Változik némileg a helyzet a harmincas évek közepétől. Több rokonvonás alakul ki a fasiszta veszélyt közvetlenebbül érzékelő, a guernicai fenyegetést közvetlenebbül átélő európai kapitalista országok legprogresszívabb művészetében. Kölcsönhatások is észlelhetők, elsősorban Anglia, Franciaország, Olaszország, Spanyolország legbaloldaliabb művészei között, de jóval nagyobb művészetföldrajzi körben követhető nyomon az analóg megoldások szaporodása, amelyek elsősorban tematikaiak-tartalmiak. Ilyen értelmű hirtelen változás tapasztalható 1936-tól, és 1938–1939-re már annyira nyilvánvaló a háború elkerülhetetlensége, hogy nemzetközileg kialakul az a közlésmód, amely a második világháború végéig jellemzi a szocialista művészeti magatartást. A nemzeti sajátosságok szerinti eltérések, amelyek típusalkotásban, formai megoldásban, de persze a pszichikai telítettség jellegében is megnyilvánulnak, részint az országoként eltérő politikai helyzettel, feszültségekkel, részint a művészeti kultúra helyi vonásaival, hagyományával függnek össze. A spanyol polgárháború két vonatkozásban is sajátos fejlődés elindítója. Egyrészt ekkor tapasztalható először a művészet-történetben, és pedig a legtudatosabb szocialista törekvések vonulatában, az a nemzetköziség, hogy a művészek analóg módon, rokon indulattal, szimbolikával reagálnak a legégetőbb emberi és történelmi problémákra, s a nemzetköziség itt valóban olyan volumenben értelmezendő, hogy az analóg reagálások Latin-Amerikától Japánig megfigyelhetők. Másrészt pedig a világtörténelmi helyzet arra kényszeríti ezeket a művészeket, hogy tágítsanak a korábbi, egyértelműen osztályharcos tartalmú tematikán, hiszen a munkásosztály küzdelmé szempontjából is elsődleges a militarizmus, a fasiszmus elleni harc.

A második világháborút követően a szocialista művészet új etapja kezdődik. A jelenkor világpolitikai helyzetében mindenfajta művészeti tendenciának, a szocialista művészeti törekvéseknek is megvan a potenciális lehetőségük arra, hogy világviszonylatban hassanak. A jelenkor főbb belső szakaszai, akárcsak néhány korábbi periódusban, általános művészet-történelmi csomópontokkal esnek egybe; a főbb változások időpontjai szinkronban vannak egymással, mind a szocialista művészet folyamatát, mind az újabb polgári tendenciák történetét tekintve. A változás jellege, üteme eltérő, s a sokféleség különösen szembeötlik közvetlenül a második világháború után. (Megjegyzendő: ugyancsak további kutatást, vizsgálatot igényel a jelenkori egyetemes művészet egészének felvázolása, hiszen az eddigi publikációk csak egyik vagy másik főtendencia szempontjából vállalkoztak hosszmeteszetre, folyamat jelzésére, a szocialista művészeti tendenciák kutatói pedig többnyire a szocialista országok művészetére koncentráltak, figyelmen kívül hagyva a kapitalista országok művészeinek rokon törekvéseit.)

Közvetlenül a második világháború után szükségképpen a szovjet művészetben a legkevesebb a változás, a legnyilvánvalóbb a kontinuitás. Folytatódnak a Nagy Honvédő Háború művészetének eszményei és eredményei, és egy ideig még tovább él a harmincas évek második felétől tapasztalt sajátos stílári és formai leszűkítés. Ugyancsak történelmileg szükségszerű, hogy Németországban a legradikálisabb a változás, hiszen mindenfajta továbblépés előfeltétele – a polgári tendenciák körében is – a hitleri korszak művészetével való azonnali és teljes szakítás. Az új világtörténelmi helyzetben vívott osztályharc lehetősége fő tendenciát meghatározó vonulatot teremt több országban, így elsősorban Olaszországban, de határozott nyomot hagy Franciaország művészetében, és ha periférikusabban is, más nemzeti művészetekben is érezhetővé válik.

Történelmileg új helyzet áll elő a majdani európai szocialista országokban. A jelenkor főbb etapjai ugyan nagyjából fedik egymást ezek művészetében, de nem teljesen azonosak. További összehasonlító kutatás feladata lehet azzal foglalkozni, hogy a mai szocialista országok szocialista művészetének eltérő vonásaiban mi a szerepe a más-más kulturális örökségnek, a szocialista építés nemzetenkénti sajátosságainak. Ez kiegészítené azt az eddigi nemzetközi kiállítások során szembeötlőbb jelenséget, amely főként a csomópontok rokonvonásaira hívta fel a figyelmet, de egyszersmind magyarázatul szolgálna éppen a legutóbbi nagy nemzetközi seregszemlék (pl. a „30 győzelmes év” kiállítás) során bebizonyosodott nemzetenkénti differenciáltságra.

Analóg fejlődés figyelhető meg abban, hogyan közvetlenül a második világháború után előtörnek, erősödnek az előző korszak ellenálló magatartását kifejező késői avantgarde törekvések (nagyjából az, ami korábban valamiképpen „entartete Kunst”-nak minősült), és ezekkel párhuzamosan tovább élnek a közvetlen előzmények szocialista tendenciái. Közös mozzanat, hogy 1950 körül, az akkori szovjet művészet és elmélet hatására, művészetpolitikai programként, szelektálódnak a nemzeti művészeti hagyományok. Ez a magyar művészet vonatkozásában azt eredményezi, hogy abszolutizálódik a századvég, századforduló kritikai realista öröksége (építészetben a klasszicizmusé), formalizmusnak bélyegződik a két világháború közötti szocialista tradíció, s ennek az ellentmondásnak az oldódása során, 1953-tól kezdve is inkább az előző korszak haladó polgári művészete folytatásának a létjogosultsága hangsúlyozódik. Habár a művészettörténetírás, a művészettudomány sohasem téveszti szem elől Derkovitsnak és a vele kortárs szocialista hagyományoknak a fontosságát, a művészeti életben alig-alig ismert ez a hagyomány. Az ötvenes évek végétől, az 1956-os ellenforradalmi hullám lezajlása után áll majd vissza a történelmi egyensúly, amikor is az új társadalmi viszonyok között már némi tapasztalattal bíró művészeti élet felfedezi a múlt, közelmúlt teljes gazdagságát és élni is tud vele, beleértve nemcsak a két világháború közötti időszak annyira fontos szocialista művészetét, hanem a Magyar Tanácsköztársaság idején kulmináló forradalmi hullám örökségét is, 1919 művészeti előzményeit és 1919 utáni lecsapódásukat.

Az 1950 körüli idő átmeneti torzulásai ellenére, mind az egykori, mind a mai értékelés, mérlegelés tükrében tartósnak bizonyul e korszak valóságos eredményeinek a sora, a művészet és közönség viszonyának új keretek között való kialakulása és ennek történelmi jelentősége, az ekkori évek legrangosabb alkotásainak valóságtükröző ereje, az a történelmileg kötött és konkrét típus- és eszményteremtés, amely többek között Domanovszky Endre, Kerényi Jenő, Somogyi József alkotásait jellemzi. Jelentőségük abban is megnyilvánul, ahogyan az 1956-os ellenforradalmi hullám lezajlása után a magyar művészet szocialista tendenciái eléggé felvértezettek a változó valóság tükrözésére és a polgári dekadencia újabb hullámjainak a kritikájára.

Nem hagyható figyelmen kívül az az általános művészettörténeti változás, hogy az új építészet és a vele való együttműködés hatására, a tudományos-technikai forradalom történeti következményeinek hatására jóval nagyobb a terepe a szocialista országok művészetében is az alkalmazott, a dekoratív műfajoknak. A szocialista tendenciák ilyen szempontból is egy mind színesebb, változatosabb művészeti élet keretében fejlődnek, és bennük is nyomot hagy a szükségszerű műfaji divergencia (műfajon itt és most elsősorban a gyakorlati társadalmi funkció szerinti meghatározottságot értve). Ez persze ugyancsak változik országonként, összhangban az építészeti, környezetésztétikai változásokkal. Így például Magyarországon jelenleg a szocialista művészet legújabb eredményeit és lehetőségeit elsősorban a plasztikában, ezen belül is a köztéri szobrászatban, az emlékműplasztikában lelhetjük fel (Makrisz Agamemnon, Vigh Tamás, Varga Imre stb. munkássága), és jóval kevésbé a táblaképből, szemben például a Szovjetunió, az NDK, Bulgária újabb festészeti eredményeivel.

Figyelemreméltó, ahogyan a hatvanas és hetvenes években szinte minden európai szocialista országban megfigyelhető a korábbi, legintenzívebb forradalmi periódusok

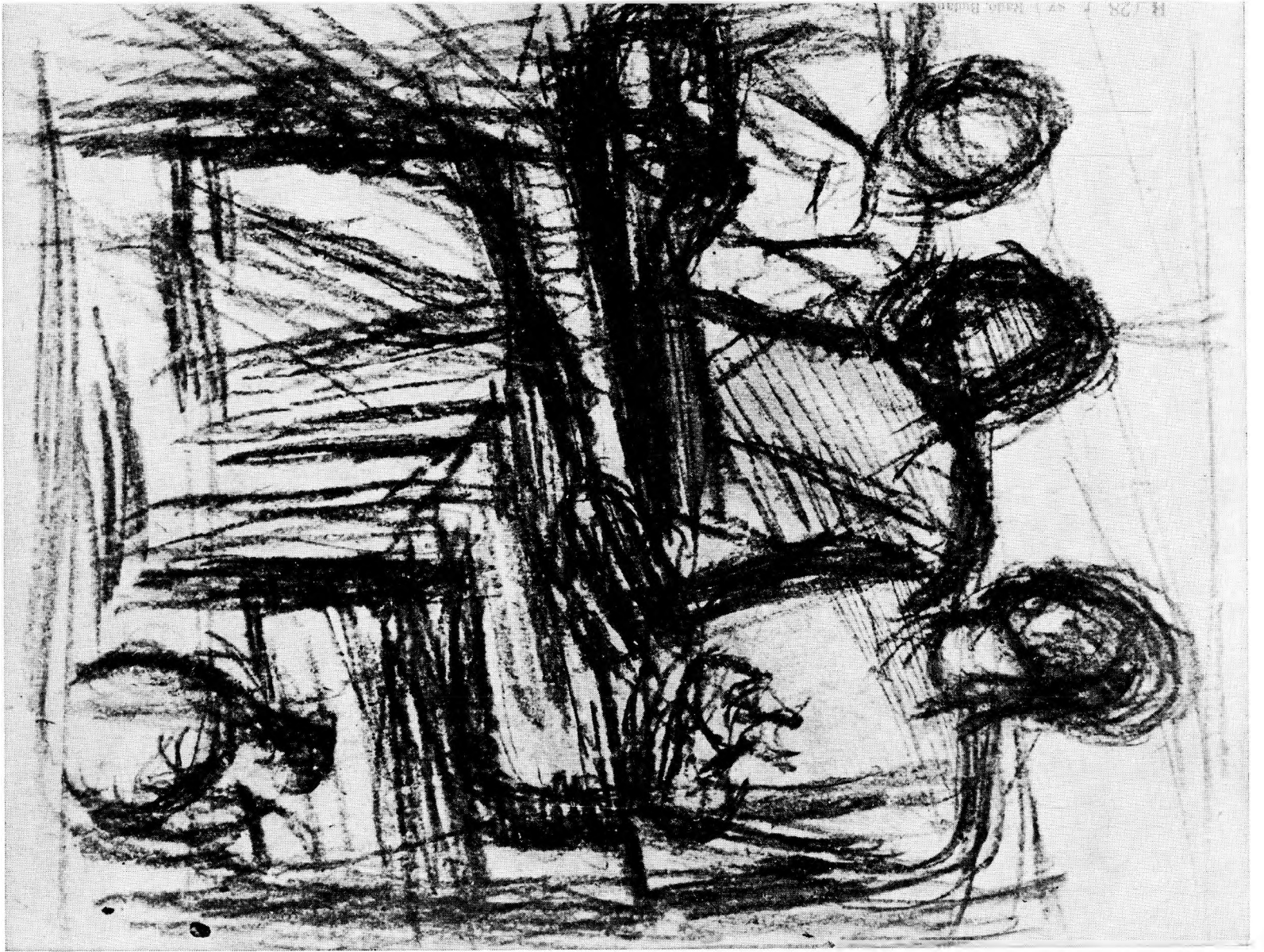

leghatékonyabb realista eredményeinek magasabb szintű folytatása, a hagyomány és újítás dialektikájának ez az új jelensége, amelynek formai-stiláris megoldásai szükség-szerűen igen variáltak, hiszen más és más a helyi művészeti előzmény is, amelyet nemzeti művészetenként továbbépítenek. Így lelhető fel némelyik mai magyar tendenciában 1919 előzményének, az úgynevezett aktivisták körének vagy pedig Derkovitsnak és a Szocialista Képzőművészek Csoportja köré tömörülő művészeknek az ihlető ereje; így tűnik szembe az NDK művészetének egyes megnyilvánulásaiban a húszas évek proletárforradalmi művészetének és a Neue Sachlichkeit vele rokon megnyilvánulásainak örökségként való értelmezése, s a szovjet művészet fiataljainak és közép-nemzedékének a sorában is szerves előzményként sejtethők a húszas évek leghatékonyabb realista törekvései.

Viszonylag kevés alkalom és többnyire csak egyéni kutatómunka kínál arra lehetőséget, hogy a szocialista és a nem-szocialista országok szocialista művészeti törekvéseit összevessük. Ez művészettörténelmileg annál nagyobb mulasztás, mert a nem-szocialista országok legprogresszívebb művészeinek munkásságában igen fontos és csakis a mára jellemző megnyilvánulásait találjuk a mindenkori helyi osztályharc problémáira való reagálásnak, és még inkább a nemzetközi méretű mai osztályharc azon sajátosságainak, amelyek művészi tükrözése során különös hangsúlyt kap az emberi jogok, a függetlenség, a háborúellenesség, a neofasizmus elleni harc kiélezett történelmi pillanataiból fakadó művészmagatartás. Mindez persze már meghaladja a szocialista művészet európai történetének főbb csomópontjait, amire eddig koncentráltunk. Hiszen míg korábban, témánknak egy nemcsak Európára történő vázolásának keretében, elsősorban a mexikói festészet és részben az Amerikai Egyesült Államok művészetére kellett volna kitérni, ma nemcsak egész Amerika, Latin-Amerika, hanem Afrika és a Távol-Kelet sem hagyható figyelmen kívül a szocialista művészet története főbb etapjainak a számbavétele során. Ilyen méretű összehasonlítás azonban csak igen széles körű, összehangolt nemzetközi kutatómunka alapján történhet meg, s ennek ma még a feltételei sem körvonalazhatók.

De ha meg is maradunk az európai művészet keretei között, ugyancsak kollektív munka alapján lenne tisztázható, hogy a szocialista művészet mely sajátosságai tarthatók történetileg törvényszerűeknek, és mely sajátosságokat határoznak meg ezen belül a helyi politikai-társadalmi adottságok és a helyi művészeti-kulturális összefüggések.

Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja és a Szovjetunió Kulturális Minisztériuma „A szocialista művészet genezise és jelen problémái” címmel közös munkaértekezletet rendezett 1977 szeptemberében Budapesten. Aradi Nóra, Viktoria Lebegyeva és Láncz Sándor itt közölt tanulmánya ezen az értekezleten hangzott el. (A szerk.)

A SZOVJET MŰVÉSZET FEJLŐDÉSÉNEK ÚTJAI ÉS JELENKORI PROBLÉMÁI

Az orosz művészet egyik sajátos vonása, a nemzeti művészeti iskola sok egyéb meghatározó jegye mellett, a hagyományos elmélyülés az erkölcsi problémákban.

A nagy erkölcsi felelősség tradíciói viszonyulnak a régi orosz festészet forrásaihoz. Nem véletlen, hogy a hajdani mesterek alkotásai mind a mai napig vonzzák a műértők fokozott érdeklődését. Pontosan ezek a kvalitások hozzák eszmei közelségbe öt évszázadnyi messzeségből az olyan műveket, mint Andrej Rubljov, Feofan Grék, Dionisos ikonjai és falfestményei, valamint sok más ismeretlen művész mélyen felkavaró munkái.

A vallási témák után az emberek szellemi világa kerül előtérbe, azoké az embereké, akik hisznek a jóság örök győzelmében a gonoszság felett, akik harmóniát keresnek a rideg, barátságtalan világban, értelmet próbálnak adni a szép és nemes érzéseknek.

Az Oroszországban előre törő kapitalista fejlődési folyamat „társadalmi téren a személyiség érzéseinek fejlődéseként tükröződött” (Lenin), az irodalom felvette a harcot a gondolat nélküli, beszűkült középkori személyiség ellen.

Magának a művésznek a tevékenységét úgy kell értenünk ebben az időben, mint morális tettet, mely elválaszthatatlan a társadalom haladó erőinek a demokratikus átalakulásáért folytatott harcától, a művészetet pedig olyan erőnek kell felfognunk, mely képes jobbitani az embert és megváltoztatni az életet.

Az eszmeiségnek ez a felfokozott keresése különösen a XIX. század közepe felé érződik az orosz kultúrában. Jegyében olyan világirodalmi jelentőségű alkotások születnek, mint Lev Tolsztoj és Dosztojevszkij művei. Ez a két különböző, sok tekintetben szöges ellentétben álló író egyben meegyeznek – az igazság, a szellemi ideál szüntelen, önfeláldozó, néha már fanatikus keresésében.

Tolsztoj és Dosztojevszkij műveinek hősei nem saját üdvösségük érdekében szeretnek, szenvednek és pusztulnak el, hanem hogy megismerjék a jóság és a gonoszság mértékét, egy eszme szolgálatában állnak. Ilyen a Háború és béke Pierre Bezuhovja, az Anna Karenina Levinje, a Félkegyelmű Miskin hercege és a Bűn és bűnhődés Raszkolnyikovja.

Ugyanez a problematika hatja át – bár nála az érzelmi intonáció jóval fegyelmezettebb – a XIX. századi orosz próza harmadik nagy mesterének, Csehovnak az életművét is.

A nagy erkölcsi felelősségtudat fűzi össze ezeket az írókat, teszi őket az orosz nemzeti karakter és kultúra leglényegesebb vonásainak kifejezőivé.

Lenin, amikor az „orosz forradalom tükrének” nevezte Tolsztojt, arról írt: „Ha igazán nagy művésszel van dolgunk, a forradalomnak legalább egyik-másik lényeges oldalát tükröznie kellett alkotásaiban.”

Ez vonatkozik minden művészi folyamatra általában. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a XIX. század és a XX. század elején egész orosz kultúráját áthatotta a társadalmi bajok tudata, a morális-esztétikai problémák, a magasabb igazságosság keresésének köteleltségérzete. A forradalmi helyzet erősödésével ezek a kvalitások egyre jobban elmélyülnek és egészében meghatározzák a művészet jellegét.

A XIX. század második felétől kezdve az orosz művészi kultúrában két, egymást kölcsönösen kiegészítő ábrázolásmód figyelhető meg a kor aktuális kérdéseire adott válaszokon. Az egyik – konkrét, a másik – filozófikusan elvont. Így például az ún. pered-

viznyik-festők* életművüket a társadalom szociális betegségeinek kifejezésére szentelték, az olyan mesterek viszont, mint A. Ivanov, Nyikolaj Ge vagy Kramszkoj a problémát általános-filozófiai, morális-esztétikai síkra helyezték. „Mi az igazság?” – ez a címe Ge egyik képének, mely egyben az akkori idők gondolkodóit is jellemzi.

A közelgő forradalom aktivizálta a művészet szellemi erőforrásait. Minden, ami a forradalom előtti periódusban a művészi kultúra terén létrejött, magán viseli a jövőendő események nyílt vagy rejtett vonásait.

A művészek egyre aktívabban kapcsolódnak be a társadalmi harcba, politikai karikatúrákat rajzolnak, ábrázolják az első forradalmi megmozdulásokat.

De a művészet nemcsak a forradalom reális eseményeit tükrözi, hanem azt a jelentős szellemi munkát is, mely a társadalmi tudat átalakulásához vezetett. Talán éppen ez, az orosz kultúrában hagyományos szellemi erőfeszítés eredményezte azt is, hogy a forradalom eszméi oly szervesen beépültek a különböző társadalmi rétegek tudatába. Ezzel magyarázható az orosz értelmiség és a jómódú osztályok számottevő részének aktív szerepe a forradalmi mozgalomban.

A forradalom és a forradalom utáni első évtized művészete még tevékenyebb formában tükrözi az új társadalomban élő ember szellemi világát alakító folyamatot.

A forradalmi idők művészete a forradalom ügyét szolgálta, serényen teljesítve az új, születő társadalom szociális elvárásait. A forradalom nagy költője, Majakovszkij plakátokat, politikai karikatúrákat, felvilágosító röplapokat írt és rajzolt. A művészek kidekorálták a polgárháború frontjaira induló agitációs vonatokat, hajókat, a forradalmi hadosztályok mozgó törzskarait, később pedig – a városokat az első forradalmi ünnepek napjaiban.

A forradalmat követő évek radikális érzelmű művészi értelmiségének bizonyos csoportjai között léteznek olyan elképzelések, hogy a Forradalomnak csupán a művészet hasznos, gyakorlati alkalmazására van szüksége. Az ún. „termelési csoport” a ruhák, a bútorok stb. új modelljeinek kidolgozására törekedett. A kutatók rendszerint kiemelik tárgyalakító, életépítő céltudatosságukat, elmélyülésüket az új ember újszerű anyagi környezetét kialakítani hivatott tárgyak megmunkálásában. Ezzel együtt ebben az életformát átalakító munkában jelen van egy bizonyos erkölcsi-nevelő momentum is: a racionális tárgyi-térbeli közeg úgy tudatosult az emberekben, mint modern művészi forma.

A nagy mesterek életművében olyan alkotásokat találunk, melyek közvetlenül vagy költőien átalakított formában tükrözik a forradalom eseményeit. Ilyenek például Kusztozijev képei, a „Bolszvik” (1918) és „A Komintern II. kongresszusának ünneplése az Urickij téren” (1921), K. Petrov-Vodkin festményei, „A komisszár halála” (1920), a „Petrográdi madonna” (1918) stb.

Nem kevés azonban azoknak a műveknek a száma, melyeken a forradalom eseményei átalakított, közvetett formában jelennek meg. Így például Petrov-Vodkin egész forradalom előtti és a forradalom utáni első évekre eső munkásságán végigvonul egy szimbolikus téma – a Vörös ló. Ez a ló költői, a szabadság féktelen és ragyogó erejét jelképezi. A művész többnyire fiatalok társaságában ábrázolja, megtestesítve ezáltal az emberi kezdet diadalát. Ilyen „A vörös ló fűröstése”, a „Fantázia” című képe. Ez utóbbin a vörös ló hegyek és völgyek felett száll lovasával a viharral fenyegető égen. Az allegória közvetlen kapcsolata a forradalom eseményeivel itt világos. A maga módján azonban „Önarckép” című festményének problematikája is szorosan kötődik az 1918-as év eseményeihez. A képen drámaian feszült látunk, az egyszerű népből származó férfi vonásait a művész hangsúlyozottan kiemeli. Az arcvonások komorak, erőfeszítésről, szenvedésről árulkodnak. A portré a szemé sarkából tekint a néző szemébe, mintha néma párbeszédet folytatna egy döntő fontosságú, mindkét felet érintő és mindkét fél számára érthető témában. Ugyanilyen mély eszmeiségű mű benyomását kelti Falk önarcképe is.

A művész erőfeszítés, a világ újszerű átértelmezésére való törekvés a művészi esz-közök megújítását, a fantázia szerepének megerősödését is magával hozta. Elég itt utal-nunk Marc Chagal, P. Filonov költői-allegorikus képeire.

A szovjet állam megalakulásának és megszilárdulásának periódusa új hangulatokat

* *Vándorkiállításokat rendező orosz realista festőiskola tagjai.*

vitt a művészetbe. A húszas évek végén és a harmincas években érkezett a higgadt emlékezések ideje, a számvetés a megtett útról, majd pedig az egyre növekvő, saját erőbe vetett hit festői megfogalmazása. Ezek a vonások világosan láthatók A. Gyejnyeka, J. Pimenov, P. Koncsalovszkij és mások alkotásain. A művészetben az ország reális élete és az emberek lelki világa tükröződött, az új időszakhoz kapcsolódó morális-esztétikai problematika.

Egyik jellemző vonása ennek a periódusnak – a Kelet új élete iránti érdeklődés, a régi, a hagyományos és az új összeütközése, s az ember felelőssége ebben a nagyon lényeges és bonyolult folyamatban, felelősség a történelem előtt (Szárján, Drevin, Sevcsenko, P. Kuznyecov).

A művészet szellemi életének aktivitást és teljes értékű plasztikus megvalósulása teszi a szovjet festészet fejlődésének húszas-harmincas évekbeli periódusát művészi eredményekben rendkívül jelentőssé. Nem véletlen, hogy a mai művészek – azok a fiatalok, akik most „hetveneseknek” nevezik magukat és a középnemzedék tagjai, akik a hatvanas években tűntek fel a szovjet festészetben, folyton ezekhez az évekhez nyúlnak vissza mint iskolához és mint ihletforráshoz.

A hatvanas és a hetvenes évek festészete érezhetően szétválik. Elkülönül érzelmi hangvételében, stílusjegyeiben, plasztikus felépítésében. Ami mégis összekapcsolja őket, az a tartalomnak az orosz művészetben hagyományos morális-esztétikai kiélezettsége, az eszmeiségre, annak hangsúlyozására való törekvés.

Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején jelentkezett az az irányzat, mely festészetünkben a „kemény stílus” elnevezést kapta. Ismérveit a kritika így határozta meg: „Szintézis. Kifejező erő. Szükszavúság.” A „kemény stílus” mesterei arra törekedtek, hogy átérzezzék és közvetítsék a valót, a lüktető életet, a patinájától megszabadított külső szépséget. Ez volt az utazók nemzedéke, sokat utaztak, sokat láttak, a természetben ugyanolyan körülmények között és ugyanolyan odaadással dolgoztak, mint azok a munkások vagy parasztok, akiknek vásznaikat szentelték. Mindennél jobban vonzotta őket a tematikus képek műfaja, többnyire a felszentelt jelenkor, időnként a történelem. A történelemhez úgy igyekeztek viszonyulni mint kortársak, az élet eleven lüktetése érdekelte őket, s nem a hűvös dokumentalitás. A témaötlet, az alakok kiemelt jellemvonásainak egyszerűsítésére törekedtek, mikor elhagyták a felesleges részleteket. Ebben a törekvésben világosan megfogalmazódott a művészi nyelv monumentalizálásának szándéka. A körvonalak szigorú pontossága, a részletektől megfosztott, racionálisan szervezett síkfelület, a színkeverés lakónikusága, mely gyakran a színskála már-már monoton beszűküléséhez vagy kevés lokális tónus használatához vezetett – összegezve ez jellemezte az irányzat formai megoldásait.

A „kemény stílus” mesterei azonban nemcsak az alakok és formák tömör megjelenítésére törekedtek, hanem a tartalom szimbolikus kitérítésére is. Megalkották kortársaink arcképcsarnokát szépítgetés nélküli nagyságában, őszinte, szigorú egyszerűséggel szeretve őket. Ilyenek N. Andronov „Tutajosok”, P. Nyikonov „Hétköznapjaink”, V. Papkov „A bratszki erőmű építése”, D. Zsilinszkij „Tornászok”, A. és P. Szmolinij „Vadászok” című képei.

A „kemény stílus” alkotóinak munkái nyíltan emocionálisak, lendületesen, széles ecsetvonásokkal, dekoratívan festettek. Jól érzékelhető bennük az a törekvés, hogy egyes, határozott választ adjanak a kor aktuális problémáira, hogy az ábrázolt események élményét riportszerű pontossággal adják vissza. A művészek nem tartanak igényt az elvont-filozófiai álláspont kifejezésére – együtt akarnak lenni hőseikkel, mintegy dolgaik részeseként. Mindennél többre becsülik a pillanat expresszivitását, az idő atmoszférájának megjelenítését.

A „kemény stílus” még csak próbálgatta az erejét, amikor a hatvanas évek második felében a fiatalok kiállításain feltűntek egy egészen másfajta, emocionális és plasztikus építkezésű művészi törekvés első darabjai. Ez az új művészeti irányzat akkor az „ifjú” elnevezést kapta és egy bizonyos hagyomány értelmében máig ezt viseli, bár már több mint egy évtizedes múlta tekinthet vissza.

Eleinte a „legifjabbak” egyben-másban még polemikusan szembeállították alkotói

pozíciójukat az „idősebbekével”. Ezek az eltérések természetesen nem érintették a művészet tartalmának mélyebb rétegeit – a belső kapcsolatok, a folytonosság törvényei továbbra is feltétlenül összekötik a különböző nemzedékek művészeit a realista szovjet festészet fejlődésének egységes, állandó folyamatában.

A stílusbeli különbségek azonban eléggé lényegesek és a művészet emocionális és plasztikus struktúrájának számos fontos oldalát érintik.

Azok a változások, amelyek a hetvenes évek művészetében végbementek, távolról sem véletlenszerűek – tükrözik társadalmunk szociális fejlődését, nyitódásának új vonásait a nagyvilág felé. A morális-esztétikai problematika aktívan jelen van mindkét nemzedék festőinek művészetében; a „hatvanas évek” művészei számára ez az alkotói útkeresés tartalmi alapját képezi. A legjelentősebb művészek munkásságában az útkeresés, a kísérletezés az évek múlásával mind mélyebbé, dialektikusán mind összetettebbé válik.

Az ember helye a lényeg bonyolult rendszerébe, kapcsolata az őt körülvevő valósággal – a „hatvanasok” művészetének éppen ezen sajátosságai vonzzák a fiatalok nem lankadó figyelmét.

Nem véletlen, hogy minél nagyobb az eszmei útkeresés potenciálja ennek vagy annak a mesternek a munkásságában, annál szilárdabb és tartósabb az érdeklődés művei iránt, annál komolyabban és elmélyültebben tanulmányozzák alkotásait a fiatal festők.

Ezeket a kapcsolatokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül a festészet mai állapotának elemzésekor. A „hatvanasok” és a „hetvenesek” plasztikus technikája különböző, a belső tartalom azonban minden szállal a mély folytonossághoz kapcsolja őket.

Mi hát az az újszerűség, mely a „fiatalokat” jellemzi, ha összehasonlítjuk tevékenységüket azokéval a művészekével, akik velük együtt, egyidőben dolgoznak, akik ugyanazon életforrásból merítenek, ugyanazok a benyomásaik, eszközeik?!

Úgy vélem, a morális-esztétikai ideálok keresésében a fiatalok érzékenyebben, jobban figyelnek az emberi személyiség különböző árnyalatainak megnyilvánulásaira. Az a törekvésük, hogy az egyén jellemvonásait sokoldalúan feltárják művészetükben, párosult az élet általános törvényszerűségeinek megismerése iránti vonzalommal. Természetesen a próbálkozások efféle módja korántsem bizonyul mindig helytállóknak, gyakran nem a fiatal alkotók erejéhez méretezett – de az érdeklődés e problematika iránt világosan nyomon követhető a „hetvenesek” művészetében.

Alkotásaik hőse – az entellektüel, és az a világ, melyet festészetünkben ábrázolnak – mintha e hős érzékelésének prizmáján szűrődött volna át, azén a hősén, aki fel van vértézve a mai szellemiség széles arzenáljával, aki tudományosan sokoldalúan képzett, hajlamos az általános filozófiai kategóriákban való gondolkodásra. Innen az analízis és a szintézis más jellege a hetvenes évek munkáiban. A hős személyisége iránti figyelem a fiatal művészeknél párosul az általánosítás, a szimbolika iránti vonzalommal. Ezért a nagyhorderejű, társadalmilag jelentős témákat olykor nem annyira konkrét szituációkban ábrázolva dolgozzák fel, mint inkább az élet atmoszférájának és a pszichológiailag valamint szociálisan új formáció, azaz napjaink embere mélységeiben feltárt személyiségek kivetítésén keresztül.

Az analitikusság, mely sajátja a „hetvenesek” művészetének, érzelmi fegyelmettséggel jár együtt, s ez nagy mértékben elüt a megelőző nemzedék lobbanékonyságától. Nem szenvedélyesen, nem közvetlenül fogadják el az életet, hanem áttételesen, kissé spekulatív módon tanulmányozva; a kép nem mint benyomás, hanem mint gondolat fontos a számukra.

A fiatalok művészete inkább a gondolatok, mint az érzések kifejezésére törekszik, filozófikus hajlandóság jellemzi, ugyanakkor viszont távol is áll a konkrét életmegfigyelésektől, inkább intellektuális, mint közvetlen, impulzív. Ezért a fiatal művészek alkotómunkájában a rajz és a kompozíció kerül a fő helyre. Ha az „idősebbek” nagyra értékelték az ecsetvonás emocionális hatását, mint az emberi kéz érintésének természetes, eleven, látható nyomát – akkor a fiatalok képein az ecsetkezelés kiegyenlített, ami a kidolgozási módot kissé múzeális, szenttelen jellegűvé teszi. Ezek a jellemvonások különösen jól láthatók a fejlődés korai szakaszában, a hatvanas évek végén. A plasztikus struktúra grafikusága, mely Velfin véleménye szerint minden fiatal stílusára jellemző, ekkortájt

nagy következetességgel jutott kifejezésre a világosan megmutatkozó racionális elv és a mesterségbeli tudásra való határozott törekvés révén. Később, ahogy e formáció stílusa érlelődött, úgy váltak az alkotások mind festőibbé.

A mesterségbeli tudást a fiatal művészek oly nagyra értékelték, amilyenre már régen nem volt példa. A „mesterség” fogalma, mely addig pejoratív értelemben volt használatos, a magas cél rangjára emelkedett. A világ elmélyült, kutató megismerése és a művészet bizonyos spekulatív, intellektuális jellegű felfogása – ezek azok a jellemvonások, melyek egyesítik a mai festészet különböző irányzatait és stíluságazatait.

Ennek egyik külső jegye – valamely egyidejű, elegendő általánossággal bíró állapotnak az átadása. Az ilyen állapot mindennél jobban kifejezi az életjelenségek lényegét, módot ad arra, hogy a művész megszabaduljon a véletlenszerűség, az esetlegesség torzító hatásától, mely minden konkrét szituációban elkerülhetetlen.

Amennyiben a művész megkísérelt vizuális formába önteni a valóság bizonyos állandó, mély momentumait, teljesen logikusnak hat a törekvése, hogy a kifejező nyelv statikáját szembeállítsa a reális életfolyamat dinamikájával.

A mozgás megállíttósága vagy lassítottósága, mely oly jellemző e formáció művészetére, a dermedtség és a csend fantasztikus árnyalatot ad mindennek, még egy közönséges eseménynek, egy szokványos jelenetnek is, vagy akár a tárgyak együttesének, az interieurben ábrázolt embereknek. Ebben nem annyira az életpezíódok impulzív közvetlenséggel való visszaadásának állandó törekvése mutatkozik meg, mint inkább a saját világnézeti pozíciók megtestesítése az intellektus prizmáján átszűrt nyelv segítségével.

Innen az irodalmiasság, a művészi gondolkodás áttételessége, az allegória állandó keresése is, innen a bonyolultság, plasztikus nyelvük „kódoltsága”. Ha a művész így viszonyul a feladatok megoldásához, ez megfosztja őt a közvetlenségtől, ugyanakkor viszont teret ad a néző képzeletének. A forma minden elemének – a színnek, a fénynek, a térnek stb. metaforikus jelentése lehetővé teszi a sokrétű érzékelést.

Ilyenformán a két legaktívabb nemzedék, mely a szovjet képzőművészetben jelenleg munkálkodik – a most ötvenedik évük felé közeledő mesterek, vagy akik már néhány évvel túl is lépték, illetve ifjú pályatársaik, a náluk 10–15 évvel fiatalabb művészek – lényegében a művészet egy és ugyanazon morális-esztétikai és eszmei problematikájának jegyében alkot.

A két generáció egy bizonyos erkölcsi támaszt keres az emberben, abban az emberben, aki nem vesztette el kapcsolatát a mai élet mélybe nyúló, népi gyökereivel. De míg a „hatvanasok” művészetében az érintkezés ezzel az emberrel az első felfedezők közvetlen örömét idézi, addig a „hetvenesek” a „természetes” emberről mint erkölcsi értékről vallott elképzeléseiket igyekeznek az ideálok, a normák, a programok rangjára emelni.

A művészet formái változnak – a tartalmi útkeresés ugyanabban az irányban folytatódik. Voltaképpen ebben áll a nemzedéki folytonosság a jelenlegi időszakban, ebben mutatkozik meg a generációk igaz, mély kapcsolata.

(Kovács Sándor fordítása)

A SZOCIALISTA KÉPZŐMŰVÉSZEK CSOPORTJA

A Szocialista Képzőművészek Csoportja, mint az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja egyik szervezete 1934 és 1942 között tevékenykedett; közben szervezett tevékenysége 1937–1939 között szünetelt: amikor a III. Internacionálé vezetősége a magyar pártot vezetői szektás tevékenysége miatt feloszlatta, a Csoport tagjai tömegszervezetekben tevékenykedtek. A Csoport tevékenysége működésének két szakaszában nem volt egészen azonos jellegű: ez a vezetésből, tagjainak szakmai felkészültségéből, a történelmi körülményekből is adódott.

Megalakulása nem volt előzmények nélkül: már a 100%, az első, a párt által irányított legális folyóirat (1927–1930) feladatának tekintette a forradalmi művészet ismeretét és terjesztését, másrészt a párt körül csoportosuló művészek már a húszas évek végén rendeztek kiállításokat tömegszervezetekben. Mégis: a Csoport megalakulása minőségi fordulatot jelentett az illegális párt és a művészek kapcsolatában. Az illegalitás körülményei közepette, a Horthy-fasizmus viszonyai közt, nagy jelentőségű volt a Csoport megalakulása és működése.

Talán nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban a húszas-harmincas években nem igen találunk hasonló szervezetet. Ismerjük a németországi ASSO tevékenységét, amely 1928-ban alakult meg: ez azonban – bár az élesedő osztályharc körülményei közt – de mégis a legalitás minden helyzeti előnyét élvező Németországi Kommunista Párt támogatására keletkezett, mint a művészek tömegszervezete – nem utolsó sorban a Szociáldemokrata Párt befolyásának az ellensúlyozására. A magyar Csoport más körülmények közt, más lehetőségekkel alakult meg.

Céljuk az volt – mint erre Major Máté, a Csoport egyik alapító tagja visszaemlékszik –, hogy „olyan művészársaságot csináljunk, mely részben önműveléssel, tehát egymás nevelésével foglalkozik, másrészt produkálással, és ennek a produkciónak valami módon való értékesítésével.” (Hozzá kell tennünk, hogy ez utóbbira soha sem került sor.) A Csoport – több próbálkozás után, amelyek éveken át elhúzódtak – 1934 januárjában alakult meg. Működésének első szakaszában nem volt más szervezeti formája, mint hogy minden szombaton este összejöttek a Conti-utcában, a Szociáldemokrata Párt rendelkezésükre bocsátott tanácstermében. Itt beszéltek meg nyilvánosan azokat a szervezési és adminisztrációs problémákat, amelyek a plénum elé tartoztak – e mellett működött a Csoport illegális kommunista sejtje, ahol előkészítették e szombat esték munkáját; – az esték gerincét lehetőleg mindig egy-egy nagyobb művészeti előadás vagy egy-egy művészettörténeti kérdés dialektikus-materialista feldolgozása alkotta, mint pl. a „Gótika, reneszánsz, barokk” vagy a Diego Rivera művészetéről szóló előadás. Emellett sor került a tagok által behozott művek, alkotások megbeszélésére is.

A Csoport sem első periódusában, sem később nem volt zárt alakulat: létszáma állandóan változott, főleg fiatal, főiskolás érdeklődőkkel, szimpatizánsokkal az első szakaszban, míg a másodikban az iskola vonzott érdeklődőket, s ezek közül vonták be a legjobbakat a Csoport munkájába. A kommunista sejt zárt volt: ide csak az illegális vezetőség hozzájárulásával vettek fel tagokat.

Működésének első szakaszában a Csoport viszonylag keveset mutatkozott be. Létszáma ekkoriban húsz körül mozgott; legnagyobb jelentőségű bemutatkozása a Tamás-galériában 1936-ban rendezett „Újrealista kiállítás” volt, amelyen a Csoport tagjain kívül Bokros-Birman Dezső, Gádor István és más művészek is részt vettek. Mit jelentett ez akkor, a kortárs magyar művészet szempontjából? Kétségtelenül új hangot, új

témavilágot hozott a reprezentációt szolgáló művészet, vagy a poszt-nagybányaiak magas kvalitású, de elvont szépségű művei mellé. Az „újrealisták” – minthogy a szocialista realizmus kifejezést el kellett kerülniök – olyan hangot ütöttek meg, melyet a magyar képzőművészetben akkor Derkovits elhunytá után egyedül Dési Huber István képviselt. S ha műveik egy részének kvalitása nem is ütötte meg a kívánt mércét, fellépésük mindenképpen jelentős volt.

A Csoport 1937-ben feloszlott: egyes tagjai a Magyar Munkaközösség Szövetkezet keretében dolgoztak tovább, mások elszigetelten, egyedül, magukra maradtan. 1940-ben Nolipa István Pál, Kania István és Kondor György újjászervezték a Csoportot, felvették a kapcsolatot a régiekkel is. Ebben az időben a Csoport rendszeres szervezeti életet élt, helyiséget kapott a Magánalkalmazottak Országos Szövetsége Andrassy (ma: Népköztársaság) úti székházában, majd ennek eladása után a Szociáldemokrata Párt József utcai helyiségében. Jegyzőkönyveikben Szocialista Képzőművészek Társaságának nevezték magukat: választott vezetőségük volt, közgyűlést tartottak, iskolát működtettek. Munkaprogramot fogadtak el, s tevékenységüket az abban foglaltak szabták meg. Ezt a programot már a Népfront szelleme hatotta át: minél szélesebb körben kívántak tevékenykedni, minél több művészt és esztétát magukhoz kapcsolni. Tagjaik száma ekkoriban 25 körül mozgott, s ezen kívül másik 14 művésszel és művészettörténésszel álltak kapcsolatban. Tevékenységük legfontosabb része ez időben a kiállítások rendezése volt, hogy így a munkás-közönség nevelését elősegítsék. Ezért azokat a munkáskörzetekbe, a párt és szakszervezeti helyiségekbe vitték, s a kiállítók rendszeresen elbeszélgettek a látogatókkal.

Működésükre a koronát 1942-es kiállításukkal tették fel. Év elején az Antibolszevista Komité háborút propagáló, a Szovjetunió ellen uszító tárlatot rendezett. Ellenpropagandaként a Vasas székházban egyidejűleg két kiállítást rendeztek meg: „A Művészet szabadságáért” jelszóval grafikai és kispasztikai kiállítást és „Szabadság és a Nép” tárgyú freskópályázatot. A részvétel ügye messze túlnőtt a képzőművészet kérdésein: a német fasizmus, a háború elleni kiállássá növekedett. Több mint nyolcvan pályamű érkezett be a jelíges freskó-pályázatra, s huszonnégyen vettek részt a grafikai és kispasztikai kiállításon. Így a két kiállítás az ellenforradalmi rendszer elleni demonstrációvá vált – s telibe talált a nyilas cikk címe: „Lenin szelleme leng ezen a kiállításon.” A megtorlás nem is maradt el: a német követség interveniálására, a parlamenti interpelláció és a jobboldali sajtó denunciók hatására a kiállítást a harmadik napon bezárták. A Csoport vezetőit és sok tagját lefoglalták, majd büntetőszázaddal a frontra dobták, másokat internálótáborba hurcoltak, ahonnan nem volt visszatérés. Az itthonmaradtak a rendőri üldözés elől szétszóródtak, néhányan illegálitásban vonultak. Ezzel a kiállítással lényegében a Csoport tevékenysége megszűnt.

* *

A Csoport tagjai egyöntetűen az elkötelezett művészet elvét vallották, azaz művészetükkel a proletariátus ügyét kívánták szolgálni. Ha mégis voltak köztük nézeteltérések, az a *hogyan* kérdésében mutatkozott meg. A szocialista realizmus értelmezésében mutatkozó eltérések osztották meg a tagokat: a viták a stílus vagy módszer kérdése körül forogtak. Ez azért lényeges, mert a Csoport elmélet-története szerves része a hazai marxista-leninista gondolkodásnak, e gondolkodás történetének.

Első időkben heves viták folytak Lukács György: „Tendencia vagy pártosság” című tanulmánya körül, mely 1932-ben a Linkskurve című folyóiratban látott napvilágot. Lukács e tanulmányában a mehringi nézetekkel vitatkozik, melyek elegendőnek tartják, ha a mű „tendenciát” tartalmaz: a fogalom az ellenzéki polgárság irodalomszemléletéből és irodalmi gyakorlatából fakadt. A pártosság azonban több ennél: „az író az összefolyamatot, mint valódi hajtóerőinek összefogott totalitását, mint az alapjául szolgáló dialektikus ellentmondások állandó, magasabb szintre emelt reprodukcióját ismerje meg és ábrázolja” – írta Lukács.

A Csoport vitái a két fogalmat megkísérelték saját művészeti gyakorlatukra konkretizálni. Mind a tendencia, mind a pártosság fogalmát végső soron alkotói-formái

problémákra vezették vissza: egyesek a naturalizmushoz közelebb álló, általános közérthetőségre számító formavilág szükségességét hangoztatták, mely így alkalmas esz-közzé válhat a forradalmi erők megmozgatására; mások támadták ezt az álláspontot s abból indultak ki, hogy a forradalmi művészet létrehozása új formákat is követel, tehát a hazai tradíció nem folytatható: kötetlenebb, szabadabb, ahogy mondták, modernebb formákra van szükség. Így kialakult a Csoporton belül – anélkül, hogy annak egysége bármikor is felbomlott, vagy cselekvési potenciálja csökkent volna – kétféle felfogás: ez később az egyes tagok alkotó tevékenységében egy valóságközelibb és egy expresszívebb előadásmódban nyilvánult meg.

Fontos részét alkotják a Csoport elmélet-történetének azok a kritikák, amelyeket elsősorban Háty Károly László (egy alkalommal Bán Béla) írt a Szocializmusba, a Szociáldemokrata Párt folyóiratába. Írásai a marxista művészettörténeti gondolkodás fontos megnyilatkozásai, amelyek igyekeznek a történeti összefüggéseket feltárni. Benne van ezekben az írásokban Háty kulturáltsága, a képzett marxista bátor színvallása és vitaközpontú készsége. Abban az időben agyonhallgatták a Tett és a Ma létezését: Háty ékesen szólóan írt az e folyóiratok köré csoportosult művészek munkásságának eredményeiről; örömmel üdvözölte az Ernst-múzeum vezetőit, hogy bemutatták Csáky Józsefnek, a Párizsban élő kitűnő kubista művésznek a munkásságát, s ezzel „igazi mivoltában mutatta be magát a kubizmust, az elmúlt évtizedeknek ezt a ma még felmérhetetlen jelentőségű nagy kísérletét – melyet minálunk eddig csak a soha kifogyni nem akaró rossz viccekből és a rossz vicceknél is kompromittálabb külsőséges majmolásokból ismertek”; magasra értékelte a parasztfestő, Koszta József művészetét, dicsérte Bernáth, Szőnyi nagyszerű képeit. Ugyanakkor szembezárt a római iskolások és az akadémikusok száraz, nagyképű, „hatalmasra felfújt üres formáival” és „népies” falképsorozatuk „matyóangyalok revüjeleneteivel”. Példaként állította a fiatal művészek és a lap olvasói elé Derkovits Gyula munkásságát. 1936 nyarán a Népszavába írt cikkében – címe: „Polgári naturalizmus – szocialista realizmus” – lényegében a Csoport Lukács-cikk körüli vitájának eredményeit ismertette. Szót emelt a naturalista ábrázolás ellen, s kimondta: „... csak a munkásság ereje tud új művészetet felépíteni . . . csak a szocialista művészet lehet hivatott megtalálni azt a magasabb valóságszeretetet, amellyel ábrázolni tudja a keletkező dolgokat, ahogy alakulniok kell és ahogy napról napra már alakulnak is.”

Ugyanakkor azonban nem hallgathatjuk el, hogy mind Háty Károly, mind pedig Bán Béla írásai nem voltak mentesek a balos, szektás állásfoglalástól; attól a nézet-től, mely a művészet alakulását, formálódását – a proletkult szemlélete szerint – a tradíciótól, a művészet eleven kötődéseitől elszakítva, egyedül osztályszempontból értékeli. Így pl. Egryről írta Háty egy helyütt: „... Egry visszavonulása menekülés az állásfoglalás elől, melyet pedig a kapitalizmus hanyatlása minden dolgozótól: művésztől és szövőlánytól egyaránt megkövetel.”

Komoly vita bontakozott ki az Újrealista kiállítás körül. Háty példaképként állította szembe a szezon más kiállításáival, jóllehet az kétségtelen értékei ellenére sem volt képes – az ő szóhasználatukkal – „a polgári liberális művészet” kimagasló alkotásait feledtetni. Erre a megállapításra jutott Kállai Ernő is, aki Vértes Györgynek, a Gondolat szerkesztőjének a felkérésére méltatta a folyóiratban a kiállítást. A vita ezen túlmenően ismét a *hogyan* kérdése körül forgott. Kállai az újrealizmus feladatát az objektív valóság ábrázolásában látta, s ennek módja – szerinte – „a tárgyak lehetőleg részletező és anyagszerű, testileg hangsúlyozott, tehát plasztikus erejű, határozott rajzú ábrázolása.” Ez a megfogalmazás azonban alkalmas a Neue Sachlichkeit szellemében fogant művek jellemzésére is; így értelmezte Háty is, aki vitába szállt Kállaival.

A vita végül is nyitott maradt a Gondolat hasábjain – s azt Dési Huber István zárta le a Korunkban 1937 elején megjelent írásával. Dési Huber az addigi kísérletek sikertelenségének okát abban látta, hogy „... művészetünket befejezett formák közt akartuk megcsinálni.” Nem tudatosodott eléggé, hogy művészetünk kiindulási pontja, tektonikus elhelyezése más, mint a polgári művészeté; míg az osztályának természet-tudományos szemléletével a jelenségeket függetleníti az embertől, önmagukban tekinti, s az embert nem a teremtés középpontjának tekinti, hanem mint egy részt igyekszik

beilleszteni őt is a természet jelenségei közé, addig a szocialista művészet az emberre, az osztályemberre, a tömegre irányítja szemléletét. A problémát a tartalom túltengésében és a formarendszer egyoldalúságában látta: ez megakadályozta egy a tartalmat és a formát egységesítő *módszer* kialakulását (a szerző kiemelése).” A forma és a tartalom ugyanis szüntelenül átjátszanak egymásba – mondta –, de csak a festői módszerben válnak egységgé: stílussá.”

Ezzel a vita lényegében lezárult – s röviddel később a Csoport feloszlott. A munka elszigetelten folyt tovább. Ez alatt az idő alatt jelent meg Nagyfalusi Jenő könyve Van Goghról, F. D. Klingender: A modern művészet tanulmányához írt előszava, majd valamivel később, 1941-ben a „Mai könyv” című antológiában „Gondolatok az esztétikáról” című írása. Mind az előszó, mind pedig az esztétikáról szóló írása hasonló gondolatokat tartalmaz: a munka szerepét méltatja a művészet keletkezésében és formálódásában; a munkafolyamat változtatja a „magábavaló” világot értünkvaló világgá – mondja – s ezt teszi a művész sajátos munkája is. Az esztétikai élményben mindig csoportérdek fejeződik ki – aminthogy a munka is csoportokban folyik – a műalkotások egyes csoportok világlátását érzéktik meg, s megítélésükben is a csoportérdeknek kell kifejeződni.

A Csoport tevékenységének második periódusában, az 1941 februárjában és októberében rendezett kiállítások, s a róluk megjelent kritikák adták a tollat Dési Huber kezébe, hogy megírja a Népszava 1941-es karácsonyi számában megjelent cikkét „A negyedik rend művészetéről”. Dési Huber ebben aláhúzta, hogy jöjjön a Csoport tagjai szocialista képzőművészeknek vallják magukat, s ehhez önkéntelenül is hozzákapcsolja az ember a szocialista művészet fogalmát: épp *ez az*, amiről ma még *nem* lehet beszélni. A kiállítók társadalmi elhelyezkedésüket hangsúlyozzák, s nem művészetük pontos körülírását. Ez azonban szükségessé teszi a polgári művészet és a szocialista művészet fogalmának tisztázását. Az első legfőbb vonásaként az egyéniség, a forma megkülönböztetett tisztétét, a szubjektív érzések, a különösségek kedvelését jelölte meg. Ami pedig a „negyedik rend” művészetét illeti: hogy az milyen lesz, azt *nem* tudhatjuk, de hogy kiktől tanulhatunk, azt *tudnunk kell*. Ezzel függ össze az is, hogy a fotó, a film, a TV és a rádió korában megváltozott a művészet szerepe is: a propaganda feladatait ezek vállalják magukra. A „tendenc”-művészet – mondotta – nem több, mint a napi politika és az ideológia illusztrálása, funkciója propagatív és pedagógiai természetű. A művészet azonban ennél több kell, hogy legyen: „az élet örök kérdéseit vizsgálja, s a kort nemcsak bizonyos törekvések tükrében szemléli, hanem legkülönbözőbb ellentéteiben is.” „A művészet folyamat – írta – s a festő nem képeket fest, hanem a világgal és a világról értekezik.” Az új művészet szemlélete csak modern lehet – emelte ki –, ugyanakkor nem fordulhat el attól a hagyománytól, amelyet kapunk. Derkovitsot idézte, az ő példáját állította mindnyájuk elé.

A cikk nyomán széles körű vita bontakozott ki: ez főként a tendenc-művészet, a politikus magatartás kérdései körül forgott. Művészek, esztéták, újságírók fejtették ki a maguk nézeteit: alapjában egyetértettek azzal, ami Dési Hubert elmondott; s aki nem értett is vele egyet, nézeteit nem tudta megcáfolni. Így Dési Huber zárszavában megismételte vitaindító cikkének néhány főbb téziséit, különösen kiemelve azt a gondolatát, hogy a munkásosztály művészete csak akkor lesz tartós és igaz, ha szerves kapcsolatba tud kerülni az élő magyar művészet legjobb eredményeivel, majd megismételte egy korábbi gondolatát: „A művészet örök tanulás, állandó harc és rendszer, másrészt szabadság, felszabadulás, vagyis: állandó küzdelem a kötöttségért, hogy formát ölthessen, és örökös harc a szabadságért, hogy spontán érzései minél igazabb tartalommal tölthessék meg a formát.”

* *

A Csoport tagjainak jelentős része nem érte meg a felszabadulást. A megmaradtak és hazatértek a megváltozott körülmények között dolgoztak tovább. 1962-ben egy kis kiállítás rekonstruálta az 1942-es kiállítást, majd a Magyar Nemzeti Galéria által rendezett egyéni kiállítások sora után – rendezőjük Oelmacher Anna, egykor maga is

a Csoport tagja –, 1964-ben, a harmincéves évfordulóra ugyancsak az ő rendezésében nagy, retrospektív kiállítás mutatta be a Csoport munkásságát, s történetükről megjelent Erdős László könyve, a „Valami készül”. Most került kiadóhoz egy forráskiadvány, mely tevékenységük dokumentumait s a még élők visszaemlékezéseit gyűjtötte egybe. Alkotásaikat rendszeresen gyűjti most már a Magyar Nemzeti Galéria mellett a Munkásmozgalmi Múzeum és a Szombathelyi Képtár is.

A Szocialista Képzőművészek Csoportja az ellenforradalom kora művészetének jelentős egyesülése, sajátos arculattal: egész léte és működése a rendszer ellen agitált, egy új rend megteremtéséért, a szocialista művészet kialakításáért küzdött. A megszületett művek jelentős többsége szerves része a kor művészettörténetének: nélkülük az meg nem érthető. Dési Huber István, Nagyfalusi Jenő és Háy Károly László elméleti munkássága pedig a hazai marxista-leninista esztétikai gondolkodás történetének fontos fejezetei.

ÍGY LÁTTÁK A KORTÁRSÁK

Magyar írók, költők, publicisták a Nagy Októberről

Az első világháború frontjain még javában dúltak a harcok, a sajtó azonban 1917 februárjától egyre inkább az oroszországi eseményekre figyelt. Írók, újságírók mélyen átéreztek a győztes polgári forradalom jelentőségét, ha nem is sejtették előre a további fejleményeket. Ekkor még aligha gondolhatta valaki, hogy jó fél esztendő múltán új korszak kezdődik a történelemben, Oroszországban hatalomra jut a proletariátus. A korabeli magyar sajtó lépésről lépésre követte az eseményeket, híradással volt minden lényeges mozzanatról. A dokumentum-kötet összeállítójának, Remete Lászlónak hatalmas anyagból kellett válogatnia. Nem volt könnyű feladat a cikkek, kommentárok tengerében megtalálni a legjellemzőbbeket, jó érzékkel, nagy tájékozottsággal azonban sikerült olyan tablát szerkesztenie, mely részleteiben és egészében egyaránt hű képet ad arról, miként gondolkodtak Magyarországon az 1917 és 1919 márciusa között zajló oroszországi változásokról.

A polgári forradalom győzelmét szinte valamennyi magyar újság üdvözlő szavakkal fogadta. A cár bukásával a legsötétebb reakció tűnt le a történelem színpadáról. A három éve folyó esztelen vérontás után megcsillant annak a lehetősége, hogy mód nyíljon a béketárgyalásokra, véget vehetnek a háborúnak. A haladó gondolkodású írók és publicisták főként ebből a szemszögből latolgatták az eseményeket. Köztük olyan, egyébként nem politikai beállítottságú írók is, mint Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Móra Ferenc. Egy-egy írásuk jól tükrözi az akkori idők hangulatát, a háborútól megcsömörlött emberek békeóháját. Tudós elemzést is olvashatunk a kötetben Szabó Ervin tollából, aki a marxista gondolkodó tisztánlátásával vizsgálja az orosz forradalom és az európai béke esélyeit.

A Kerenszkij-kormány azonban a háború folytatása mellett döntött, s belpolitikájában a cárizmus eszközeitől sem riadt vissza. A polgári forradalom hamarosan válságba került Oroszországban. Ettől kezdve a sajtóvisszhang sem egységes, sőt nyílt politikai harc kezdődik a különböző beállítottságú lapok között. A jobboldali sajtó a bolsevizmus fenyegető veszélyéről cikkez, s otromba hazugságokkal ijesztgeti olvasóit. A haladó szellemű lapok írói, publicistái, ha nem is látják mindenkor tisztán a bolsevikok hatalomra jutásának következményeit, reménykedve néznek egy új forradalom elé.

Az új forradalom nem is késik, októberben végleg elsöpri a régi világot Oroszországban. Minden tollforgató érzi, hogy ez az újabb forradalom valami egészen rendkívüli változásokat hoz orosz földön, s ezek a változások kihatással lesznek az európai helyzetre is. A békevágy elemi erővel támad fel az emberekben. Az újságok öles címekkel számolnak be a bolsevik kormány békeakarataráról, színes riportok tudósítanak a frontokon barátkozó orosz és magyar katonákról. Akiket azonban érdek fűz a háborúhoz, másként gondolkodnak, s már a kezdet kezdetén igyekeznek ellenséges propagandával elejét venni az új forradalom iránti rokonszenvnek. Megindul a sajtóhadjárat a „bolsevikizmus” ellen, de a hazugságok, félremagyarázások nem tompíthatják el a józanul gondolkodók egyre erősödő hangját.

Az újságok részletesen beszámolnak a szovjet kormány intézkedéseiről. Mind nagyobb teret szentelnek az Oroszországban zajló eseményeknek, sok esetben a szenzációéhség, a felfokozott kíváncsiság hajtja őket, ám szépszámmal megjelennek olyan írások is, melyek az új társadalmi rend lényegéről adnak a lehetőségekhez mérten reális tájékoztatást. Az írások szerzői közt jól ismert neveket találunk, hogy csak néhányat említsünk: Biró Lajos, Alpári Gyula, Ignotus, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső. Ekkortájt

születik Móricz Zsigmond sokat emlegetett elbeszélése, a Kis Samu Jóska, melyben az író a háborútól elgyötört orosz és magyar katona találkozását mondja el megindító emberi szépséggel. Érdekes dokumentum Szabó Dezső novellája, A fül. Szabó Dezső, aki később más útra tért, itt mély rokonszenvvel ír a földje után vágyódó ukrán katonáról. Különösen figyelemre méltó Móra Ferenc magatartása, aki a Szegedi Napló hasábjain több alkalommal védelmébe veszi az orosz forradalmat a jobboldali sajtó támadásaival szemben.

Számos cikk foglalkozik a forradalom vezéralakjával, Leninnel. A kép, melyet róla rajzolnak, természetesen koránt sem hiteles. Gyakran az innen-onnan összeszedett értesülések alapján beszélnek személyéről. Így írhatott például az egyik újság arról, hogy Lenin több hétig Budapesten tartózkodott, megnevezve azokat a helyeket, ahol megfordult. Csak elvétve jelentek meg olyan írások, melyekből a ma élő Lenin-kép vonásaira ismerünk.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom igazi jelentőségét csak az őszirózsás forradalom után kezdik megérteni Magyarországon, mint ez a dokumentum-kötet ekkortájt keletkezett írásaiból kiderül. Példáját pedig azok érzik és tekintik valóban magukénak, akik néhány hónap múlva életre hívják a Magyar Tanácsköztársaságot.

Ében-ország

Ady Endre emlékének

*Kívül a fehér bizonyosság,
belül ébenfa, ében-ország,
kemény és nehéz, mint a végzet,
földjein varjak legelésznek,
magaslesen maga a Herceg
lapozgatja a lövésrendet,
de fegyver nem szól, hajtó nincsen,
vadász sincs, csak a Nincsen-isten,
szenes avartól kongó égig
ébenfa-arca feketéllik.
Mutatóujját megmozdítja,
s tapoz a Herceg fürge uja,
varjú száll, ha a szeme rebben,
ki gondolhatná nála szebben?
ki gondolhatná okosabban
ezeréves, süket vadonban,
mikor ő, a Nincsen: a minden,
s az ő rangja, hogy megsegítsen?
Csak a Herceg papírja villog,
mint egy tejúton túli csillag,
leszegett feje mintba bolygó,
lenne fényében körbe forgó,
mintba ő lenne másik isten,
a fehér Van, az anti-minden,
a lövésrend nagy omegája,
de nevét sehol nem találja,
de templomának népe nincsen,
fölépített temploma sincsen,
csak van pokoli ellensége,
kényszerítője istenségre,
kényszerítője ravaszágra,
magaslesre, lapozgatásra,
jóra, tökélyre, Nincsen-isten
arca mögé, hogy segíthessen,
míg ében alól az a másik
egyetlen ország kiviláglik.*

Két Ady-érem

I

*Jön a másnapi alkonyatban
szokatlan dolgokat beszél
az égre néz s az ég nem ég
virágra szemre s nem virág szem*

*Soba ilyen burokszakítól –
Föltépett leplekkel a tárgyak
s az élők a múlt s a jövő
a népek és egy drága kis nép*

*Nem nézne: pupillái üznék
nem látna: pillái gyötörnék
be is tömködné két fülét:
nyilallna sajdulón a két fül*

*Roncsokból új világ fakad
néz lát hall és beszél azért is
véres fogú vadak között
sétáltatja szeretteit*

*Nem rangkórság bajszolja élre
a szíve mozgó bástyafal
belepusztulna ha helyette
övéit érné harapás*

*Fárad vágyik s nem mer pihenni
vörös vörös vörös az ég alj
holnapra készülnie kell
folytatódik a fürgeteg*

II

*Jaj Ady Endre milyen iszonyú
kikötők az ifjú karok!
Téged is örvényekbe löktek
szétzúzattál te is bordás hajó*

*Jaj Ady Endre bölcs mindentudó
mennyire nem tudtad te sem
nem tudtad hogy zsoldáraid
erőtlenül verődnek zárt fülekbe*

*Mégis neked volt igazad:
esztelen aki károdon
óvatosságot vél tanulni
vél és próbál és más utakra fordul*

*S legfőbb okos ki nyomdokodba lép
s villámok forgók szédülések
között zsoldározó zenebonával
pokolra süllyed briganti hajója*

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Magyar körkép

Ady emlékének

*Tisza István kemény kezén a gyepelő,
a paraszt szánt, vet, iszonyú a por,
írástudatlan még a falu alja,
ringlispilezik, táncol Budapest.*

*A parlamentben álmodik az ország,
a mélyben lent már földrengés dörög,
Amerikába megy a nincstelen nép,
s Gyürkőző János újra mundért ölt.*

*Véres pallostól ijesztő a Hold,
a halovány szűz begombolja ingét,
s a meg-nem-születő kisdéd felzokog,
a herdálható vér meg szétömöl.*

Ady-üzenete

*Sose halnátok meg, ha mindig igazat
szólnátok, – bizony-bizony –; tiétek lenne
a ti bolygótok világfogytiglan s benne
a Paradicsom . . .*

*Nem emelnétek falakat
falak fölé; inkább jó sátrakban, rakat
kardvirág-lángú tűznél melegednétek az
Úr gyönyörködtetésére; mert gyönyörködni
is bennetek az Úr . . .*

*Lámpást eloltván estelente:
elégedetten szemlélnétek a csillagokat;
és nem emlékeznétek a feszületre,
mert jámbor vadak és szelid bogarak
altatnának el titeket; s az egyetlen bögre
mindig megtelne a ti vágyaitok
éhségcsillapító aranyával –*

így szenteltetvén örömökre . . .

*S hogy végre leszámolhassatok
bizalmat szolgáltató hiszékenységetekkel,
(így a látszat-eredményekkel való beteltség
ürességével is);*

ezért:

*az őszinteség meztelensége,
a lélek páncélja nélkül:
meg ne közelítsetek engem!*

Az útkaparó

– Illyés Gyulának –

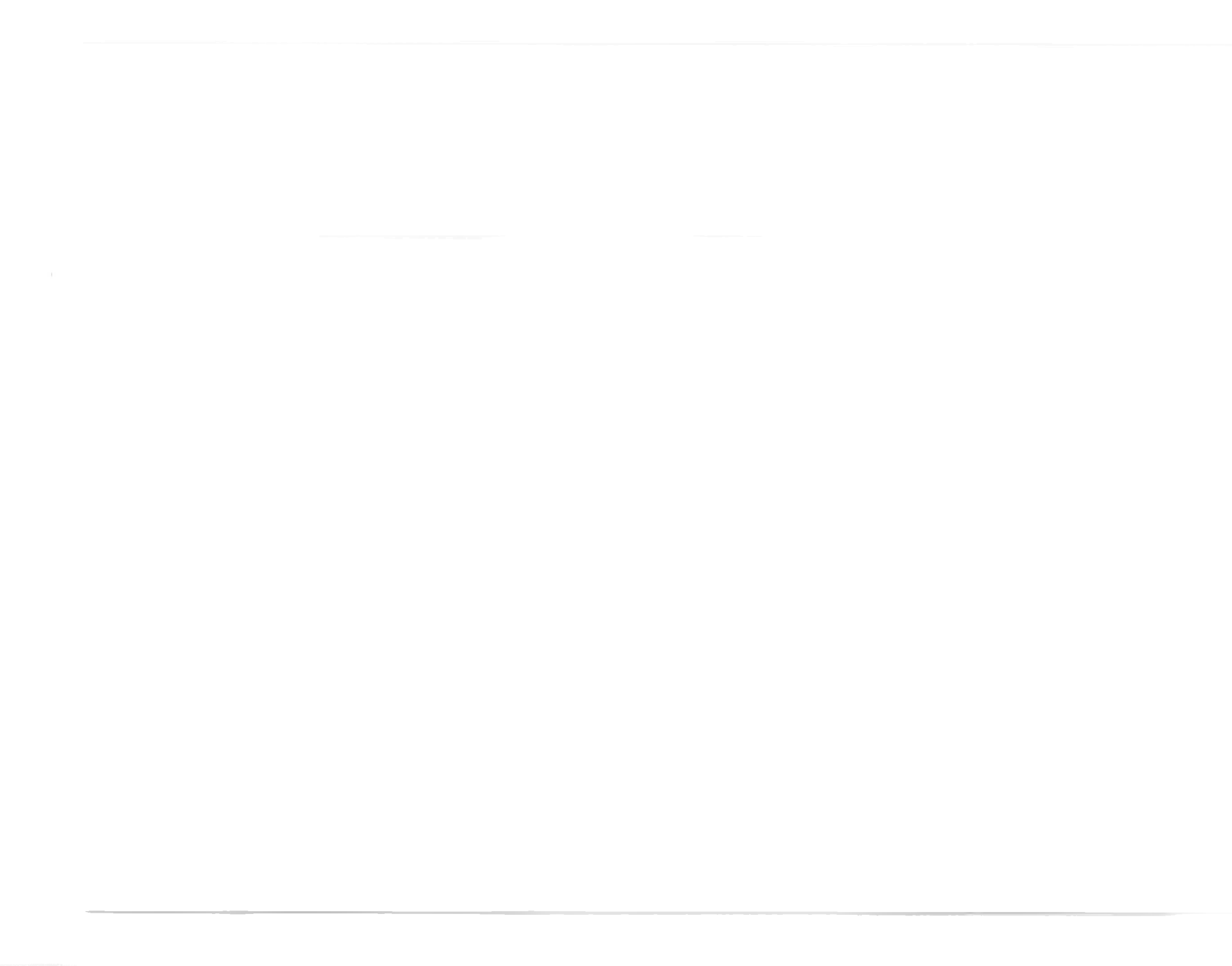
Homokgödrök és kavicskupacok közt csemcseg egy lapát. Árkot püföl. Csinosodik az út.

Egy repedt szájú rög zöldet mosolyog a határtalan kékségre . . .

Az útkaparó – vagy . . . ahogy a minap hallottam: „árokigazgató” – a motyójához cammog. Leül. A tarka kendőruhából kibontja szalonniját-kenyerét. Falatozik . . . Mozdulataiból –, de mozdulatlanságából is – kitetszik, hogy ifjú fejlődését az országos nyomor szabályozta. Arcán „kutya-bú”, lelkében elvakkanthatatlan „vau” . . . „Terepfelverő”? avagy csak útkaparó? . . .

Nem tudom mire gondol, de a szöcskéket ugrató árok öl-meleg csendjében: ő a császár. Jogara egy elszenesedett nyárs, koronája a nagytábla égen nyarat virágzó mennyei napraforgó.

ADY ÉS A MI KORUNK

Nagy költőink közül talán Ady Endre az, aki legmélyebben kapcsol össze bennünket történelmünkkel: népünk múltjának lényegét keserűen, fájdalmasan átélte, a maga jelenébe visszahozta, s úgy viaskodott vele, mint a maga múltjával, szerelmével és szegényével. Egy olyan korszakban, amikor a magyar társadalom jobbik része a múlttal szakítani készül: ez a múlt Ady tudatában kísértetiesen jelenvalóvá válik. Mert a múlttól nem a feledés ment meg, hanem az emlékezés. A nép, mely elveszíti történelmét, önmagát veszti el, s nem ismer többé magára. A történelmi freskók, maguk a történelemkönyvek, a legendák és az emlékművek: mindez még nem az igazi történelem. Ady azonban az igazi magyar történelmet élte és szenvedte át, mint jelenbeli valóságot, háborgó lelkipurdalást és elintézetlen adósságot.

Az, ahogyan ő a magyar történelemmel szembesült, arra figyelmeztet, hogy múltunkat nem tekinthetjük elintézettnak, amíg azt akár jobbnak, akár rosszabbnak látjuk a valóságnál, – vagy éppen, amíg közömbösek maradunk iránta. Nem térhetünk ki múltunk elől, s igazi helyünket nemcsak a jelenünkben kell megtalálnunk, hanem a múltunkban is. Történelmünknek éppúgy részesei vagyunk, mint a jelenünknek: Ady tudta ezt, és nem engedte, hogy a jelenből kitagadják, a történelmet pedig elvegyék tőle. Ady úgy vált nagy költővé, hogy minden történelmi sebet feltépett, minden kísértetet megidéztet, s versének magányos lovasával nekivágott minden hínáros útnak.

Aki szembenéz a történelemmel, az nemcsak erényekkel, de hibákkal is kénytelen szembenézni. Nagy költőink és gondolkodóink mintha a Bibliából tanulták volna a korholást, az ostorozást: olyan Mózesek ők, akik újból és újból széttörik törvénytábláikat. Ezt tette Ady is, és ezért vált egy nép önvizsgálatának türelmetlen tanítómesterévé. Bűneink, mulasztásaink, könnyelműségünk, ábrándosságunk, érzékünk hiánya a valóság iránt: ezek a nemzeti hibáink újból és újból szóba kerülnek Ady költészetében és publicisztikájában. A népek azonban változnak, s a nemzetinek vélt hibák letűnhetnek a letűnő osztályokkal együtt, – de vannak hibák, melyeket egyik osztály átadhat a másiknak.

Az önvizsgálat, ahogyan az Ady költészetében megvalósul, időszerű feladat lehet a mi korunk számára is. Ady egy félf feudális társadalmi rendszerben élt, parasztok és nagybirtokosok országában, melynek polgársága nem bírt elég tradícióval és öntudattal. A polgárságénál messzebbre nyúltak az értelmiség hagyományai, és Adyt, aki erdélyi kurtanemesi családból származott, ennek a rétegnek több évszázados törekvései is az értelmiségi pályára irányíthatták.

Zseniális autodidakta volt, aki vidéki és fővárosi szerkesztőségekben ismerte meg az országot, sőt Európát. Publicisztikája több kötetre rüg, és cikkeit olvasva elcsodálkozhatunk, milyen jó iskolával szolgáltak ezek a századeleji szerkesztőségek. Még attól a végzettől is megvédték a kezdő újságíró, mely Balzac és Maupassant némelyik hőstét fenyegette. Annak a kornak újságírása a költészet, az irodalom menedékhelyéül is bevált. Ady publicisztikája nem olyan maradandó, mint a költészete, – nem is lehet az, mert témái ezt nem mindig engedik meg, de vannak darabjai, amikor a líra és a publicisztika átjárják egymást, s a próza is a vers erejével bír, a vers pedig felfokozottan fejezi ki azt, amit csak haloványabban mondhatna el egy újság-

cikk. Adyt, a politikai gondolkodót megnöveli a költészete, – Adyt, a költőt, a politikai tisztánlátása emeli fel.

Az a történelem, melyet mintha egy kút mélyéből hozna felszínre Ady, a titkolni akart kudarcok, a feledésbe szorított fájdalom történelme, – visszafojtott, beborított múlt. Ahogyan kortársa, a nagy bécsi ideg orvos, a visszafojtott, a tudat alá szorított emlékek kiszabadításával akart gyógyítani, úgy Ady is azt hozta fel a történelem kútjából, amit oda legmélyebbre temettek. Így akarta népének tudatát tisztábbá, egészségesebbé újítani.

Ady magyar történelme: nem mítoszok, nem önáltató ábrándok, s még kevésbé a nemzeti hiúságnak hízelgő képek felidézése, – de éppen ezért hatásosabb iskola a történetírók történelménél. Kik ennek a történelemnek szereplői? A népvándorlások korának magyarjai, – a 16. század parasztforradalmának áldozatai, – azok a kurucok, akik a Szultán és a Császár közt védték egy nép függetlenségét, – majd pedig „vérei”, a magyar proletárok, s mindazok a költő-elődök, akik a Habsburg birodalomban ugyanolyan kiátkozott bujdosókká váltak, mint amilyennek neki is válnia kellett volna a szétbomló Osztrák–Magyar Monarchiában. Ettől a sorstól Adyt csak a forradalom mentette meg, – és a halál.

Költészete: ítélet, melyet a régi Magyarország uralkodó osztályaira mond ki, éleslátással, ítélőerejének teljében. Semmi sem rendítette meg hitében, hogy nemzete a 48-as forradalom bukása után, a Habsburg-monarchiával kötött kiegyezéssel tévútra tért, melynek katasztrófához kellett vezetnie. Olyan korban lépett föl, amikor ezt a katasztrófát kevesen sejtették: Budapest akkor vált igazi, európai fővárossá, megszüpült, kiépült, szellemi és társadalmi élete pezsgő és gazdag lett, s Ady pályájára is ez a fellendülés mélyen kihatott. A fények mögött azonban ő csak a mély sötétséget látta, a nyomort, az elmaradottságot, a rendszer tarthatatlanságát – és ítéletét ezekről mondta ki.

Mindezt erővel és hitellel csak a költészetben lehetett kimondani, – és ezért Ady költészete cselekvés is, társadalmi tett, és az ő példája figyelmeztet, hogy bizonyos helyzetekben cselekvéssé is kell válnia a költészetnek, vagyis nem lehet beérnie a létről szóló pusztá vallomással. A cselekvés formái és céljai megváltozhatnak, – de a költészet sohasem, és ma sem mondhat le arról, hogy joga és hivatása az életre, a társadalomra kiható cselekvés.

Politikai költészet az Adyé, forradalmi költészet, a szónak mind társadalmi, mind poétikai értelmében. Közéleti költészet, mely a napi politika minden jelenségre gyorsan és hevesen reagál. Ugyanakkor: egy független és autonóm személyiség költészete. Nem mozgalmak, nem csoportosulások küldik őt útjára. Ady nem programokat képvisel, hanem eszméket. Annak, amit ő képvisel, az Osztrák–Magyar Monarchia magyar társadalmában megtűrt helye sem lehetett, ő azonban helyet teremtett eszméinek, táborot hozott létre, anélkül, hogy azt szervezte volna, s egy csapásra magáénak vallotta őt minden forradalmi mozgalom. De még ebben a helyzetben is megőrzött valamely fölényes autonómiát, amiért a fiatalabb, forradalmár költőktársak nem egyszer idegenkedtek is tőle.

Ady közéletiségének igazi forrása: az a rendkívüli költői érzékenysége, mellyel a közhangulatban, a tömegek kimondatlan gondolataiban osztozik. Mégsem a világnézet forradalmisága ez, hanem a tudatosult ösztöné, a történelmi felismerése. Ady a forradalmat látta az egyetlen megoldásnak, és képes volt a forradalom legmélyebb szenvedélyeit magáévá tenni, anélkül, hogy a forradalom módszereibe, távolabbi céljaiba behatolt volna. A forradalmiságnak ez a fajtája azonban az elviselhetetlen törté-

nelmi helyzetekben újból és újból időszerű. Ilyen helyzetekben a forradalom szenvedélye a forradalmi programmal szemben is elsőbbségbe kerülhet.

Prófétának is szokták nevezni, és költészetének nagy része valóban prófétikus is. Ez a sajátság azonban ismét csak inkább a szenvedélyből, és a kor lényegének átéléséből, mintsem a jövőt alakítani kívánó programból táplálkozik. Olyan költőnél, aki rendkívüli érzékenységgel reagál arra a közegre, melyben él, az első világháború minden kegyetlensége és esztelensége monumentálisan, apokaliptikus látomásba sűrűsödik. Ady olymódon látunk, hogy egy szörnyű kor önpusztító tébolyát felfokozottan érzékeli, s védtelen ezzel az érzékeléssel szemben. Annyian vannak, akik ilyen helyzetben a kívülállást, a semlegességet választják védekezésül, Adyt azonban közelről érinti minden, ami népével történik. Nem tér ki a végzet elől, és utolsó kötetének víziónárius ciklusaiban komoran, magányosan áll előttünk, mint akinek betelt a sorsa. A magyar költészet bizonyos korszakokban a végzet költészete is, Adytól azonban ez a hagyomány idegen. Ady nem a kitérés, hanem a kihívás költője volt. Vannak, akik a menekülésben győzelmet látnak, – Ady nem menekült, hanem elébe ment a sorsnak. Hitt abban, hogy a költőnek magára kell vállalnia a sorsot, mely népére és nemzetére szakad. Önpusztítónak hihetnők, ha nem a sors ilyen magarávallásából épülne föl a költészete.

Törvénykereső költő volt és ebben a Biblia hőseire is emlékeztet. Költészetének egyik forrása a Biblia volt, némelyik verse a Zsoltárok hangját teremti újjá, egy ősi, magyar, kálvinista hagyomány megrendültségével. Versei közt ciklust formálnak az Istennel viaskodó versek, melyekkel némelyik kritikusa nem tudott mit kezdeni, mintha ezek méltatlanok lennének egy forradalmár költőhöz. Isten azonban Ady számára maga a Törvény, melyet újból meg kell találnia. Ez a fájdalmas és makacs törvénykeresés az ő megváltásának egyetlen módja, mert nem szabadulhat meg a bűntől, aki nem tudja, hogy miben bűnös, – ezt pedig csak a Törvényből lehet megtudnia.

Adytól távol áll az intellektuális szépség, az ironia, sőt a humor is. Az ő költészetének tájain nem találunk szelíd színeket és fényeket, nem civilizált táj ez, hanem elemi, barbár vidék. Megrendítő Ady komolysága, – még az örömeinek komolysága is. Ha szerelmes verseinek mélyére tekintünk, köztük és az istenes versek között alig látunk különbséget. Isten azonban épp úgy nem oldozza fel, mint a szerelem. A végzet, a predestináció éppúgy áthatja a történelmet, mint az egyéni sorsot. Mi hát a megoldás? A forradalom. Ady forradalom-hitében van valami abszurditás, de benne él a történelmi igazság és szükségszerűség világos felismerése és óhajta is.

A törvénykereső Ady példája nem lehet idegen a mi korunktól. Hihetjük-e, hogy már elnyertük azt az erkölcsöt, amelyért ő viaskodott? Élünk-e az önvizsgálat fájdalmas próbáival, vagy Ady példáját közömbösen és értetlenül nézzük? Korunk költészetének kell e kérdésekre felelnie, ahhoz, hogy kortársaink is kérdezhessenek és felelhessenek.

Ady archaikus és modern nyelve nehezen válik érthetővé a külföldi fordítók számára. Könnyű lenne őt a francia szimbolizmus folytatójának tekintenünk, Baudelaire magyar utódjának, de ugyancsak megjárának ezekkel az azonosításokkal. Igaz, Baudelaire újításainak ő, és néhány magyar költőtársa, (Babits, Tóth Árpád) szereztek érvényt a magyar költészetben, de a Baudelaire-i formát Ady hamar levetette magá-

ról, az archaikus magyar formák kedvéért. A világeköltészetben kevés rokonára találunk, s a forradalom korszakának orosz költőire sem hasonlít, de annál inkább néhány nagy román, szerb, horvát és szlovák költőre. Ady mindenestől közép-európai költői jelenség, az itt élő népek történelme teremt alapot az olyanfajta emberi és költői magatartáshoz, mint az Adyé.

20. századi költészetünk az ő életművéhez kapcsolódik, még akkor is, amikor formáinak, stílusának úgyszólván egyetlen folytatójával sem találkozunk a magyar költészetben. Annál inkább az ő történelmi és emberi felelősségérzetének folytatóival, mégpedig nemcsak a költészetben, hanem talán méginkább a néhány nagy regényírónknál. Dosztojevskij híres mondását alkalmazva mondhatjuk el, hogy az egész 20. századi magyar irodalom az ő köpenyéből jött elő.

ADY ENDRE ÉS A SZOMSZÉD NÉPEK IRODALMA

Irodalomtudományunk egyik nagy adóssága a magyar irodalom és a szomszéd népek irodalmi érintkezési típusainak vizsgálata. Ma már szinte teljes egészében a múlté az a káros és elavult szemlélet, amely alá- és fölérendelésekben gondolkodott; csupán átadó és csupán befogadó kultúrákban látta művelődések kapcsolatát. E nézet ellenzékeképpen jött létre az a tétel, amely a *batások*at kiiktatta volna két irodalom egymással érintkező fejlődési soraiból. S míg eszmék és tévútra vivő eszmék összezsapása tartott, addig az irodalomról tudtunk meg kevesebbet. Önmagába zárkozó és szűkkörű az a szemlélet, amely egy adott nemzeti irodalmat nem érintkezései, kapcsolódásai, hatásai és befogadásai bonyolult szövevényében mutat be, hanem izoláltan, saját magával magyarázva, jelenségeit még a legrokonabb jelenségekhez sem mérve. A magyar irodalom – s ezt már a múlt század óta tudjuk, azóta, hogy az 1850-es esztendőök magyar írói a szerb és a magyar irodalom „rokonulás”-áról értekeztek – a vele hasonló sorsban élő népek irodalmaival hasonló, illetve jórészt hasonló fejlődési irányzatokkal rendelkezik. Röviden szólva: keletközép-európai típusú irodalom. A magyar irodalom ugyan példáért többnyire a német, a francia és az angol irodalomhoz fordult, de ahogyan a példaképeket, a mintákat nemzeti irodalomná hasonította, ahogy önállóan és egyénien magyarrá asszimilálta az „utánzásra” méltónak tartott műfajokat, versalkotási módokat, regénytípusokat stb., abban nem a német, az angol, a francia irodalommal rokon, hanem a lengyelrel, a szlovákkal, a románokkal, a csehvel, a szerbvel, a horvátokkal és a szlovénnal. Mindez nem jelenti azt, hogy minden korban teljesen párhuzamosan futnak a megnevezett irodalmak fejlődésvonalai. A társadalmi-gazdasági-politikai fejlődés eltérő volta, időnkénti lelassulása, felgyorsulása, a különféle nemzeti hagyományok hol erőteljesebb, hol halványabb érvényesülése és még sok más tényező okozza azt a jelenséget, amelyet találhatóan fejlődési ütemeltolódás címszó alatt regisztrál a kutatás. Így például a dalmát tengerpart reneszánsz, majd manierista, illetve barokk költészetéhez hasonló intenzitását, átható erejét líra nemigen találhatók zónánk többi irodalmában. Egyes nagy költőegyeniségek (mint pl. Balassi, Zrínyi) alakítják ugyan a nemzeti irodalmat, de a dalmát tengerpart reneszánsza páratlan remekléseinek nincsenek pontos megfelelői. Ugyanígy a lengyel felvilágosult abszolutizmus is megteremtette a maga rendkívül érdekes irodalmát. Nem egyes, magános óriásként kiemelkedő költőket, hanem irodalmat hozott létre, számos jelentékeny költőegyeniséggel.

A magyar irodalom Csokonai Vitéz Mihállyal lépett be azoknak a keletközép-európai irodalmaknak a sorába, amelyek a „nyugati” vagy az orosz művelődéshez hasonlóan a fejlődésben megugranak, kimondanak olyan gondolatokat, megvalósítanak olyan műfaji formációkat, kidolgoznak olyan művészi eljárásokat, amelyek átvétele, adaptálása, alkotó alkalmazása valamennyi hasonló sorsú irodalmat segítheti önmaga mind teljesebb kifejlésztésében. Ha végignézzük, kik azok a magyar költők, akik a XIX. század folyamán ilyen jellegű ihlető szerephez jutnak: tanulságokban gazdag eredményre jutunk. Csokonai furcsa vitézi versezete és dal-alkító lírája, Kisfaludy Sándor Himfystrófája, Petőfi Sándor népiessége és forradalmi magatartása, Arany János kis-epikája, elsősorban pszichológiai folyamatokat is kifejező ballada-termése az, amelynek megfelelőit a korszak különféle keletközép-európai irodalmaiban föllelhetjük. Természetesen nem valamennyit és nem mindegyikben. A magyar irodalom és a szomszédos népek irodalmi azonban Ady Endre lírájában új típusú érintkezés, befogadás révén kerülnek egymással kapcsolatba. Ugyanis Csokonai, Kisfaludy Sándor vagy Arany János

esetében az esztétikai-irodalmi szempont volt a döntő, a balladák, a dalok, a lírai és a kis-epikai költészet újszerű megszólalásának lehetősége vonzotta a szomszéd népek költőit, elméletirőit. Petőfi Sándor magatartása készítette tiszteletre költő-rajongóit, a verseiben megnyilvánuló plebejus attitűd, a népezéri szerep talált követőkre. Az önkényuralom, majd a dualizmus valódi demokratikumot és igazi nemzeti függetlenséget szűk korlátok közé szorító kényszere irányította a figyelmet a „százszor szent égi szabadság”, a „korlátatlan természet vadvirága” poétájára. Talán nemcsak a pusztai véletlen játéka, hogy az első szerbül közzétett Petőfi-vers A csárda romjai, amelyben a pusztai romantikának vélt jellegzetesség szabadsághimuszba csap át. Általánosságban azonban megállapíthatjuk, hogy a költői magatartás értékelése jórészt elvált az esztétikaibb vonások befogadásától. S bár például a szlovák Ján Chalupka vagy Hviezdoslav, Csokonai, illetve Petőfi példájával érvelt népe szabadságának elnyomói ellen, Chalupka vagy Hviezdoslav költői-irodalmi eszménye nem Csokonai vagy Petőfi (bár Hviezdoslav lángoszlopnak nevezte Petőfit, tüstént hozzátéve, hogy ifjúságának volt példaképe, később inkább az aranyjánosi magatartásnak lett szlovák megvalósítója), igaz, sok vonatkozásban az említett magyar költők nyomdokain haladtak. Ady Endre az első költő, akinek „magyar jakobinus”-attitűdje és költészetének újszerűsége egyszerre hatott, egyszerre készítette töprengésre, a költészetéről szőtt elképzelések újraértékelésére szomszéd-népi olvasóit, jóllehet a költői magatartás és a költészeti újszerűség nem mindig azonos időpontban lelt értő befogadóra.* Olyanok is köszöntötték Adyt, akik csak a „Dunának, Oltnak egy a hangja” költői hitelű programjára lettek figyelmesek, valójában egy előző korszak költői normáit tartották érvényesnek a maguk és általában nemzetük költői számára. Amikor Hviezdoslav „derűsebb idők heroldja”-nak nevezte Ady Endrét, és verssel köszöntötte, nem az újszerű költőt, nem a költői forradalom énekesét, nem az új vizek bátor hajósát, a Dévénynél betört újdalú poétát üdvözölte, hanem a népek, a nemzetiségek, a nemzetek megbékéléseért, a nemzetek egyenjogúságáért küzdő „heroldot”. S amikor az első világháború eseményeire reagál Véres szonettjeiben, akkor a maga szonett-kísérleteit, korábbi korszakainak mondandóját alkalmazza az új helyzetre. A magatartás – természetesen – az Emlékezés egy nyár-éjszakára, az Ember az embertelenségben, a Mag hó alatt Ady-ával rokon. De csak a magatartás! Míg Hviezdoslav – ha mindenáron magyar megfelelőjét akarjuk keresni – inkább a Reviczky Gyulára vagy a kései Arany Jánosra jellemző hangvétellel szólal meg, az iszonyodásnak és az elidegenedettségeknek inkább az Ószikék halkabb tónusával ad hangot, addig Ady Endre még a maga költészetéhez képest is újszerűen, szimbolizmusát egyrészt az „izmusok” felé tágitva, másrészt „klasszicizálva”, letisztultan, megrendülve fejezi ki tulajdonképpen ugyanazt az élményt.

Ez a példa talán érzékeltette azt a hatást, amelyet Ady Endre a szomszéd népi költészetek régebbi generációjára tett. A már említett fejlődési ütemeltolódás miatt a szlovák vagy a horvát, sőt a szerb költészetben tovább élt a romantika és a szintén népi-nemzeti iskola. S bár ezekben az irodalmakban is érelődött a váltás gondolata, oda is eljutottak a francia, az orosz vagy a német irodalom újabb jelenségei, a régebbi „iskolákhoz” tartozó költészet szilárdan tartotta pozícióit, „nemzetvédő” mentalitása a nemzeti költészet dicsfényébe vonta. Ady Endre tagadása, a hagyományok, a nemzeti múlt az eddigiektől eltérő értékelése, ostorozó és önostorozó, vitázó és önmarcangoló hangja, a tárgyias-deszkriptív lírától elütő, hangsúlyozottan személyes hangvétele megdöbentette, elgondolkodtatta azokat a fiatalokat, akik szinte diákként találtak Ady Endre költészetével. A szlovák irodalomnak azok a költői, akik eszmélkedésük során jutottak el Adyhoz, tehát az Arany János és Madách Imre vonzásában felnőtt, a szlovák költőket magyarra, a magyarokat szlovákra fordító Štefan Krčméri, majd a máig Ady ígésében élő Emil Boleslav Lukáč (a kisebb jelentőségűek közül például Vladimír Roy), meghökkenéssel és csodálattal, ijedten és lelkesedve, önvizsgálatot tartva fogadták Ady verseit, és ugyanezt mondhatjuk el Miroslav Krležáról, akinek a horvát irodalomban betöltött szerepe – mint ahogy erre céloz Bori Imre is legújabb köny-

* Ady jelentős román irodalmi kapcsolatait e tanulmány nem foglalja magába; külön összefoglalást igényel. (A szerk.)

vében. Krležáról szóló kismonográfiájában – sok tekintetben hasonló Ady Endre szerepéhez a magyar irodalomban. S amikor azonosítjuk magunkat azzal az elterjedt állásponttal, hogy Ady Endre költészete utat talált a szomszéd népek irodalmába, jelentős, meghatározó fontosságú költők tanultak tőle, vettek át tőle versformálási módszert, hódoltak magatartásának, magyarságának, emberségének nagyszerűsége előtt; a magunk részéről azt is hozzátennénk, hogy e befogadási folyamat nem volt ellentmondások nélküli, nem volt mindig egyértelmű, s nem feltétlenül jelentette Ady költészete egészének megértését. Még az Adyért mindenkor lelkesedő, a holnaposok harcostársaként ismert Todor Manojlovićról sem mondható el, hogy a kései Ady, az utolsó versek Adyja éppen olyan közel állt hozzá, mint az Új verseké vagy a Vér és aranyé. S bár Todor Manojlović az 1929-es Ady-revizió idején cikkben adott kifejezést megrökönyödésének a számára érthetetlen vita miatt (előtte ugyanis Ady nagysága sohasem volt kétséges), cikkeiből, fordításaiából is csupán az derül ki, hogy a szerb költő a rajongásig szerette Adyt, nyoma sincs benne annak az érzésnek, amelyet Štefan Krčmery így fejezett ki 1935-ben: „szeretem és félek tőle”. Ő is, mint olyan sokan mások, „Kelet” és „Nyugat” összeütközését érzékelték Ady költészetében. Ezt hangsúlyozta Antonín Hartl egy 1940-es prágai előadásában: Ady „sajátosan magyar, sőt ázsiai módon reagált Párizs benyomásaira. (...) Ebben rejlik Ady drámaian magyar volta, s ebben Ady példát nyújt: hogyan kell helyesen befogadni a nyugati inspirációkat” (Kelet Népe 1940. 6. sz. 22.), de erről ír verset 1927-ben „Ady Endrének” címmel Vladimír Roy is:

„Kelet borzalmát hordva szíveden,
Európáé halálos szerelem,
Te, Ulrich Huttene modern korunknak,
Boldogan s félve indultál Nyugatnak,
Megért ma a szabadság sok fia (...)
Lelkedben egyre két vad erő küzdött,
Mely a távolba, a viharba űzött,
És bár fajtádat szívedből szeretted,
Tragikus kor – bűneit leleplezted.”

Az Adyt kelet-nyugati költőnek látó vélekedések közül kiválik Miroslav Krležáé. Nem vitás, hogy Krleža korán megismerte Ady költészetét, fiatalkorában élénk figyelemmel kísérte a galeisták törekvéseit. Budapesti élményei még a kései Zászlók című regényciklusában is visszatérnek; a határozott vonásokkal, indulatosan megfestett és az eredeti modelleket is érzékeltető, lendületes tabló azt a mély hatást is tükrözi, amelyet művészetének, gondolkodásának, nemzetfelfogásának kialakulása folyamán Ady lírája és egyénisége órá tett. De az ő Ady-recepciója látszik a legküzdelmesebbnek és – bár erre már Németh László is figyelmeztetett – távlatossága, nagyvonalúsága mellett a leginkább ellentmondásosnak, erre – sajnos – a magyar kutatás nemigen szokott figyelni. „Ady Endre a párizsi, dekadens lírát hozta a magyar irodalmi vidékre. S vajon mi mássá válhatott volna ezzel a mérgező orchideával a szívében, mint szomorú, magányos és saját maga számára is meddő emberré” – írja Krleža Adyról. S ezt a gondolatot is oda kell gondolnunk elismerő, sőt hódoló sorai mellé; s azt is, hogy Adyt egy helyütt Karl Krausshoz hasonlította, másutt Majakovszkijjal, J. R. Becherrel és Jeszenyinnel együtt emlegette. S most ismét egy fordulatra figyelmeztetünk: a Majakovszkijjal való együtt-emlegetés, A Duna vallomása kiemelése ellenére is Krleža lényegében dekadens költőnek látja Ady Endrét, és elsősorban korai verseit idézi, tiszteli. Ebben nem áll egyedül. Nagyon kevés az a szomszéd népi költő, aki ne reagált volna érzékenyen Ady korai korszakára. S miután a korai versek jórészt elfedték a későbbi verseket, így a dekadens Adyt látták inkább. Jól mutatja ezt a szlovák irodalmi életet megrázó vita, amelynek eredményeképpen Emil Boleslav Lukáč diadalmas cikkeiben tisztázta Adyt a dekadencia vádjá alól, doktori értekezésében az „Ady és a dekadencia” témát oldotta meg saját kutatásai és a magyar szakirodalom tüzetes ismerete alapján. Mindez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna például háborúellenes verseinek értő tisztelői, mint ahogy az volt Miloš Crnjanski, a jelentős szerb költő és regényíró.

Hadrovics László 1944-es „Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok” című könyvében idézi Žarko Plamenac 1938-as nyilatkozatát: „Dózsa vagy Gubec, Pero, Hora vagy Esze, Táncsics vagy Martinovics: Ady valamennyit egyformán szereti, egyformán becsüli, s így egész természetesen, hogy nemcsak a magyar, hanem a vajdasági szerb népi rétegeknek is zászlóvivője lett. Manojlović Todor, Leskovac, Dobrović Petar, Tokin Boško és Krleža nem az egyedüliek, akik a maguk idejében Adyért lelkesedtek, hanem ugyanúgy lelkesedtek érte szélesebb tömegek: munkások, intellektuelek, egy egész generáció. Egy generáció, amely tőle tanulta meg értékelni a szabadságot, egyenlőséget, békét, demokráciát, minden kis ember és kis nemzet emberi méltóságát.”

A szerb író e nyilatkozata érteti meg velünk, hogy miért azokban az irodalmakban volt jelen Ady, amelyek 1918-ig a magyarral egy államközösségben léteztek, azaz a szlovákban, a szerbben és a horvátban, s miért nem volt jelen, miért csak nyomokban jelentkezett pl. a csehben és a szlovénban. (Természetesen a nyelvi okok másodrendűek, mert például Jókai Mór jókora cseh elterjedtséget mondhatott a magáénak.) Amit Hviezdoslav fejezett ki: közös bánat tép bennünket, ez volt az, amit Ady is kimondott, megnevezett; ami ellen Ady is harcolt. S a Magyar jakobinus dala, A Duna vallomása mellett, a magyar uralkodó körök és ideológusai által rosszállott szociális töltésű versei nyitották ki a szomszéd népi írók számára az Ady-költészet kapuját. Jellemző a helyzetre, hogy amikor a Letopis Matice Srpske című folyóiratban 1913-ban Manojlović és Marko Maletin tollából Adyt méltató tanulmányokat közöl, a délszláv–magyar kapcsolatokban járatos és az e témakörben értékes dolgozatokat közlő Szegedy Rezső szükségesnek érzi, hogy erre reflektáljon, s Petőfi horvát fordításait ismertetve, rosszállja a szerb írók följebb idézett igyekezetét. A horvát, a szerb, a szlovák írók szövetségét látták Adyban. S bár tételünket nem kell módosítanunk, ti. azt, hogy a világnézet forradalmisága együtt hatott a költői kifejezés, a versépítkezés forradalmiságával, tény, hogy a Magyar jakobinus dala megkönnyítette, előkészítette és sürgette az egyéb tárgyú Ady-versekkel való megismerkedést. A korai Ady-versek jelentették azonban az igazi, az átütő erejű élményt. Már csak azért is, mert fiatal, a költészet megújítását már érző, szükségét sürgető költő-jelöltekről volt szó néhány esetben. Az a lendület, amely az új idők új dalait diadalra vitte, nem egyes részterületeken tört új csapást, hanem a költészet egész mezején. Kérdéssé tette az akadémizmus, a konzervativizmus, a nép-nemzeti felfogás, a posztromantikus epigonizmus felfogását, világnézeti rendszerét, formai és műfaji változatait, eszközeit. E költészet nemcsak társadalombíráló indulatával, nemcsak a nacionalizmus heves elutasításával, hanem az általános megújítás sürgetésével vált hitelessé és hatásossá a szomszéd népi költők előtt; hanem a költői helyzet radikálisan újszerű megfogalmazásával is. Már Petőfi is – mint írtuk – a népvezéri, a kifejezetten nemzeti költőt értékelték, a meg nem alkuvó forradalmárt. Ady küldetés-tudata, verseinek prófétai ihletettsége olyan hagyományok folytatójának tüntette föl, amely hagyományokban a magyarság és a „nemzetiségek” közös célkitűzései is jelen lehettek. A reformáció nyomán fölsarjadó magyar zsoldárköltészet, a Rákóczi-szabadságharc szegénylegény-énekeit idéző kuruc költészet, Petőfi, Táncsics, Dózsa, Bolyai, Apáczai: a társadalmi progresszióknak, az új eszmék iránti nyitottságnak, az „úri” Magyarországgal szembeszegülő, európaibb magatartásnak lettek jelképei Ady költészetében. Ezt a hagyományt az a „nemzetiségi” sorban élő költő is vállalhatta, aki – Adyhoz hasonlóan, de azért más pozícióból – ugyancsak a magyar Ugar, a „Hazugság-ház” urai, a „gyáva hatalmasok” ellen küzdött. S bár a cseh vagy a szlovén költészet és közvélemény számára is lett volna Ady költészetének mondanivalója, sőt ezekben az irodalmakban az Adyval rokon „szimbolista” líra is termékeny talajra talált (a cseh Antonín Sova, a szlovénban a Moderna költészetére gondolok), az Adyval való ismerkedés később és hiányosan történt meg. Jellemző tény, hogy az első csehnyelvű Ady-kötet Pozsonyban jelent meg, 1932-ben, 200 számozott példányban, Bohumil Müller ültette át Ady verseit cseh nyelvre. S a 14 költeményből álló kis kötet inkább a szlovák Ady-kultusz lecsapódásaként értékelhető, mint cseh érdeklődésként. Majd az 1930-as esztendőknél, Anton Straka, a nagyszerű cseh–szlovák–magyar kultúrákövetítő áldozatos munkája eredményeképpen kerül szóba egy nagy-szabású magyar költői antológia, s a már idézett Antonín Hartl műfordító készülő for-

dításai – melyekben nem kevés a nyersfordításokat szolgáltató Straka érdeme – a megnyugtató cseh Ady-képet ígérték. A fasiszta hódító törekvések azonban keresztülhúzták Straka számítását, s így csak a II. világháború befejezése után kerülhetett sor cseh Ady-kötet kiadására. A szlovéneket a két világháború közötti korszak nagy költője, Alojzij Gradnik ismertette meg az Ady-lirával, a Ljubljanski Zvon 1933. 7–8. számában publikált négy Ady-verset (A magyar Ugaron-t, a Félig csókolt csók-ot, a Három őszi könnycepp-et, az Ádám, hol vagy?-ot). Gradnik, aki egyébként Dante, Njegoš, Petrarca, Petőfi, Tagore, modern spanyol költők fordítójaként is kitűnt, talán kissé meditatívabbra, kevésbé eruptívra-indulatibbra formálta az általa tolmácsolott négy költeményt, érzékenysége azonban legyőzte a nyelvi akadályokat. Mellékesen tesszük hozzá, hogy a magyar költészet szlovén terjesztésében a prekmurjei származású Vilko Novák szerzett érdemeket, ő tájékoztatta rendszeresen a szlovén közvéleményt a magyar líra XX. századi fejlődéséről, a magyar irodalom eseményeiről is. S miközben e sorokat írjuk, napjainknak talán legjelentősebb szlovén poétája, Kajetan Kovič már készíti Ady verseinek új, bizonyára nagyszerű szlovén válogatását.

A szomszéd népi reagálások Ady költészetére jól mutatják – minden esetben – azt, hol tartott az adott irodalom fejlődése; mennyire volt képes asszimilálni a nemzeti irodalomhoz képest újszerű költészetet. Az utóbbi évtizedekben természetesen már nem a nyelvvel folytatott küzdelem, hanem az adekvát költői megvalósítás a probléma, a fordítások tökéletesítése, a legapróbb rezdülések hív visszaadása. – E folyamat jól mutatják a szlovák Ady-fordítások. Ezek csúcának Ján Smrek 1950-ben (5000 példányban!) kiadott kötetét érezzük, amely 103 verset tartalmaz, többnyire kifogástalan formahűséggel, a fordítói alázat és beleélés szép példájaként.

Még egy mozzanatot kell érintenünk. Ady nemcsak a szomszéd népi költők, hanem az I. világháború után kisebbségi sorsba került magyarság haladó irányzatainak is tanítója, ihletője lett. Mindazok, akik a megbékélésért, a közép-európai nemzetek egymásra találásáért küldöttek, Adyra hivatkoztak, Adyt idézték, tevékenységükkel szerették volna elérni, hogy a Duna mentén „boldog népek” éljenek. A Szenteleky Kornél szerkesztette jugoszláv költői antológia magyar fordításai elé éppen úgy Ady-móttó került, mint ahogy a közép-európai tudományosság budapesti, újhumanista lapja, az Apollo is az Ady-hűséget hangoztatta, s fordításban adta közre a szlovák R. Uhlár cikket. Fábry Zoltán éppen úgy Ady igazáról írt, mint ahogy Csuka Zoltán is felfogta a nehéz időkben Ady üzenetét. Virágzás volt, élet és örök Ady Endre költészete, magyaroknak és nem-magyaroknak egyaránt. Költészet és magatartás összefonódottsága adott erőt és ihletet. Ady Endre nem pusztán „új borzongást” hozott a közép-európai irodalmakba, hanem a költészeti „rokonulás” számára teremtett eddig soha nem tapasztalt kitűnő lehetőséget. Kezdetben Ady lírája a „csodák föntjén” döböntette meg bámulóit, aztán fokozatosan „anyagi erővé” vált, állandóan idézett forrássá, a legjobb, az igazak hitévé: a közép-európai irodalmak elidegeníthetetlen részévé. Az ő új vizeire vezetett megannyi költő, az ő jakobinus-dalát még ma is visszhangozzák.

LATINOVITS ADY-LEMEZÉRŐL

A tasakon címül ez olvasható: LATINOVITS ZOLTÁN/ADY. Előadásra, szaválásra mégcsak utalás sincs. Látható kilenc kis arckép is, kilenc filmkocka: egy sem Adyé, mind a kilenc Latinovits Zoltán arcát mutatja. Az arcképek sora mellett végigfutó szöveg – a kiadó és a lemezszám jelzésén kívül – a következő: LATINOVITS ZOLTÁN Ady Endre versei és írásai.

Ez a grafikai megoldás – Kulinyi István munkája – jó érzékkel rátapintott valamire. Kissé nyersen megfogalmazva arra, hogy itt nem Ady a főszereplő, hanem Latinovits Zoltán. Nem arról van szó, hogy egy kitűnő színész előad egy nagy költő életművéből egy órányi anyagot. Arról van szó, hogy egy nagy költő szavaival egy kitűnő színész önmagát mondja el. Nem Latinovits mutatja be Adyt, hanem Ady Latinovitsot.

Természetesen nem az előadóművészt, hiszen erre bárki más jó költő megfeleltethető. Hanem azt, akinek és aminek ez a tragikus sorsú, önpusztító életű, másokkal is, de magával is, és leginkább magával nehezen megférő, hol tüneményesen fölszikkasztó, hol csonkán lehanyagló, mindent – hivatását is, saját magát is – erején és főként ingatag idegzete teherbíró képességén fölül méretező ember képzelte, hitte, akarta, tudta és vallotta magát. Mindenképpen – és minél előrébb haladt pályáján, vagy minél közelebb került maga siettette pusztulásához, annál inkább – többnek színésznél és előadóművésznél, miközben kivételes színész és jó perceiben páratlan előadóművész volt.

És „gyermek”; egyénisége legmélyén játékos gyermek. Nem hiába idézi akkora hangsúllyal ezt a szót Ady prózai írásából. S mert gyermek: egy kicsit mindig hontalan a fölötték „komoly” világában, ahol minden szabályozva van, és bonyolult, de érthető önvédelmi mechanizmusok szigetelik el a túlságosan kivételest, a szertelent. A fölötték világa beilleszkedést kíván; ő pedig képtelen volt olymód beilleszkedni, hogy bármit is föladjon elképzeléseiből. Hogy ezek helyesek-e vagy sem, hogy pillanatnyilag megvalósíthatók-e vagy sem, azt épp oly kevésbé mérlegelte, mint amily kevés türelme a dolgok lassú, szívós keresztülviteléhez volt. Keservesen, dühösen és magát marcangolva szenvedett a világ értetlenségétől, amivel természetesen csak még inkább kihívta az értetlenséget, a tartózkodást, a terveit realitásában való gyanakvást. Tehetetlenségében toporzékol, a kényelmes középszer fölbőszítette; kíméletlen volt, és vele is kíméletlenek voltak; harcolt, és ellene is harcoltak; szerette volna, ha szeretik, de nem bírta nem megbántani azokat is, akik szerették. Hiszen beteg volt, alapvetően, talán orvosolhatatlanul is; és mindent megtett, hogy még betegébbé tegye magát, mikor pedig gyógyulnia kellett volna. Így aztán, kudarcról kudarcra és sikerről sikerre minél inkább megterhelte magát, annál kevésbé tudta – és talán akarta is – „bemérni” a helyzetét, a lehetőségeit, és a megvalósítható föladatait is. Egyre mélyebb depressziói az Én egyre hipertrófikusabb lendületeivel váltakoztak, egészen addig a végsőig, ahonét már nem volt visszatérés.

A lemez: saját, legszemélyesebb vallomása életének egy adott pillanatában, Ady szavaival; és érthető, hogy éppen Ady szavaival, mert élethelyzetét jellegzetesen ady-nak érezte; Ady az ő számára az fogalmazta meg, akinek a maga helyzetében ő maga is tudta magát. Hogy helyesen-e vagy tévesen, az más kérdés; a tény az, hogy nem egy mestersége minden titkát ismerő előadóművész beleérző képességével, hanem sokkal mélyebben, egzisztenciálisan egyesült – és akart is egyesülni – Adyval. Föl sem vetődhet tehát a mű előadói újrafarmálásánál oly természetes távolságtartás – divatosabban „distanzírozás” – kérdése; hiszen éppen arra törekedett, hogy minden distanciát megszüntessen önmaga és Ady között. Pontosabban: nem is törekedett rá, nem is kellett törekednie

Ami persze márcsak azért is veszedelmes volt számára, mivel – egyebektől eltekintve – rá; élményében és tudatában a saját léthelyzete teljességgel egybejáródott Adyéval. a két léthelyzetet jóval több, mint fél évszázad választotta el egymástól. De éppen ez az azonosulás, éppen az azonosulásnak ez a magas hőfoka, ez a „distanciátlanság” tekinthető a személyiség túlnövesztésében az érvessztés határszélén imbolygó betegség megrendítő tünetének.

Ez az Ady tehát nem az „igazi” Ady? Latinovits Zoltánnak akkor, amikor a verset lemezre mondta, ez volt az igazi, ezt érezte annak, mert ez volt az, aki őt, Latinovits Zoltánt akkor, életének abban a helyzetében mindenestül kimondta; ennek a sorait megszólaltatva mondhatta ki saját magát. Ha meghallgatjuk a lemezt, nem Ady világába lépünk be, hanem Latinovitséba. Ő a muszáj-Herkules, a kisdied reformátor; ő az, aki „kényes bőrét gyáván nem óvja”, ő megy neki fejfel a falnak, ő a legbizarrabb, legszomorúbb fiú; ő az, aki rajtaveszt azon, hogy „tetszett kíválnia”; ő vágja oda dühös keserűséggel *A Tűz márciusában*, hogy „hiába lett acélból itt a szív, Szép ember szívként szikrázni ha akar: A honi rozsdá megfogta, megette”.

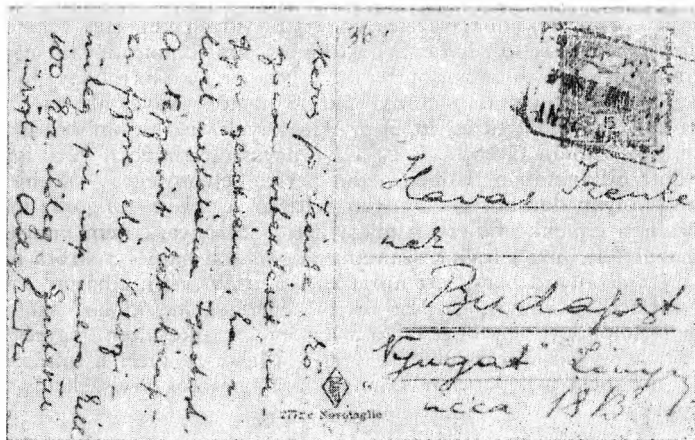
Egy költőnek – ez közhely – nem pusztán csak egy olvasata van; még ugyanaz az olvasó is másként olvas és másként ért, illetve ért meg egy-egy művet életének különböző helyzeteiben és korszakaiban. Természetes, hogy vannak Adynak is versei, amelyek mára megkoptak; vannak a maguk idején aktuális mondandói, melyek mára aktualitásukat veszítették; van Latinovits Zoltán válogatásában is, amit – ha „objektív szemmel” nézzük – csak valami félreértés vagy valamilyen kegyelet vehetett föl az elmondandók közé; s van sok-sok hatalmas Ady-vers, ami kimaradt; talán a legnagyobbakból egy sem szerepel. Erősen kidomborodik viszont „a Hortobágy poétájának” arca, meg a keserű vállrándítással búcsúzó, „kifelé menő” Adyé, aki mégis itt van, itt marad, itt vergődik, itt csíhol tüzet, itt él az ifjú szívekben; kidomborodik egy Latinovits-Ady, Latinovits Zoltán életének – és a szó orvosi értelmében véve is lelki állapotának – egy adott pillanatában. Ebben aztán persze jelentőséget – szubjektív jelentőséget – kaphatnak olyan darabok is, amilyen például *A fekete zongora*; mert ez a tisztes irodalomtörténeti emlékké fakult, a maga idején bizonyára nem minden provokáló szándék nélkül született, mai izlésünk számára elég olcsón ható két strofa mindjárt másként „szól”, ha ezt a bolond hangszert újból *valóságosan* „tépi, cibálja” a szemünk látára egy „vak mester” – vagyis, ha Latinovits „életének melódiája” szólal meg rajta. Igaz, valamennyi elmondott vers közt talán a legkevésbé sikerült. Egyrészt, mert rossz verset a legszebb hang sem varázsolhat jó verssé. Másrészt, mert a túlságos azonosulás – a túl kevés „distanca” – már-már színpadias-romantikus viviszekciós mutatvánnyá torzítja a vallomást.

Pór Péter igen alaposan és jórészt meggyőzően elemezte Latinovits „Ady-képét”, megmutatva azt, hogy egy-egy általa kiemelt elemnek „mi a valós helye és jelentése Ady lírájában, hogyan értékelődnek át legtöbbszörre már az adott költeményen, s föl-tétlenül egy korszakon és az életművön belül”. Csakhogy *ezen a lemezen* nem arról van szó, mi a Latinovits által kiemelt – akár hangsúlyeltolódással, alliterációk túlhangsúlyozásával, különféle hanghatások „kijátszatásával” nyomatékosított – elemek valós helye és szerepe Ady lírájában, hanem arról (elsősorban és alighanem csakis arról), mit jelentenek, mi a szerepük *Latinovits Zoltán* tragikussá komorodó világában. Hiszen igaz, hogy a *Sírni, sírni, sírni* a hatodik szakasztól „túlintonálnak” is hathat, az orgonának és síri harangok zúgatása pedig túljátszottnak; ez így *majdnem* teatrális. Csakhogy ebben a „búgásban” ott lappang egy mélyebb árnyalat is, valami olyasmi, mint amikor valaki azzal leplezi a hangja megindult elcsuklását, hogy fölerősíti a dikcióját. Aki ezt meghallja, s aki *ebből* megérzi, hogy a „lépni mély, tárt sírokon által” sorban maga Latinovits lép a maga tárt sír-lehetőségei közt egy kikerülhetetlen sír felé, talán el tudja fogadni ezt a saját végzetéhez előlegezett orgonaszót és harangzúgást is.

Ismerjük el: a válogatás önkényes és fölöttébb vitatható; a kompozíció szeszélyes és áttekinthetetlen; Ady annál, amilyenek a lemez mutatja, sokkal több, nagyobb, mélyebb, sokrétűbb. De ki akarná Adyt éppen ebből a lemezből megismerni? Ki akar-

na éppen ezen a lemezen fölfedezni Adyból olyasmit, amit eddig még senki sem fedezett föl? Nem, ez a lemez nem ilyesmire való. A lemezek egyáltalán nem erre valók. Ez a lemez arra való és alighanem azért is készült, hogy Latinovits Zoltánt ismertesse meg, az ő hangját örökítse meg; azt őrizze meg számunkra, ki volt, mit jelentett Ady Latinovitsnak, éppen akkor, amikor már kezdett végleg belegabalyodni élete és idegei kusza hálójába. Ezt pedig még akkor is megérezzük, s ettől még akkor is megrendülünk, ha a megszólaltatott Ady-versek többsége – sajnos – a nagyokhoz képest másodlagos. Dehát ez nem irodalomtörténeti előadás, és nem esztétikai lecke. Hanem művészi teljesítmény; több: művészi vallomás. És mint ilyen, esetleges önkényességeivel és minden romantikus felhangjával együtt kivételes értékű.

Ady-könyvemet olvasva

*Késlekedik még az a vicinális
a sötét kis vidéken?
És csupa-csupa idegenmel?
Hogy úgy vagy, hogy sebogy sem vagy?*

*És térdelbetsz, mondod, nem is sokára,
minden egyre hidegebb;
ezt a legmindenfélőbb házat
körülállnánk és befödnénk?*

*És aztán a jegenyefák sűrülnek;
kurtítsa sok-sok alvás!
Át nem léphető, gyorsan vert hid;
a Nap kövült arcokra süt.*

*Szeretnél egy förtelmest zubanni is,
törnéd verses sorokba;
dél múlik, alkonyatig hideg
minden és egyre hidegebb.*

*Debogy szedjük megint vígan a lábunk.
Készítjük úti ládánk.
Azt add csak, hogy ne legyek rosszabb,
keserű cukros szorgalom.*

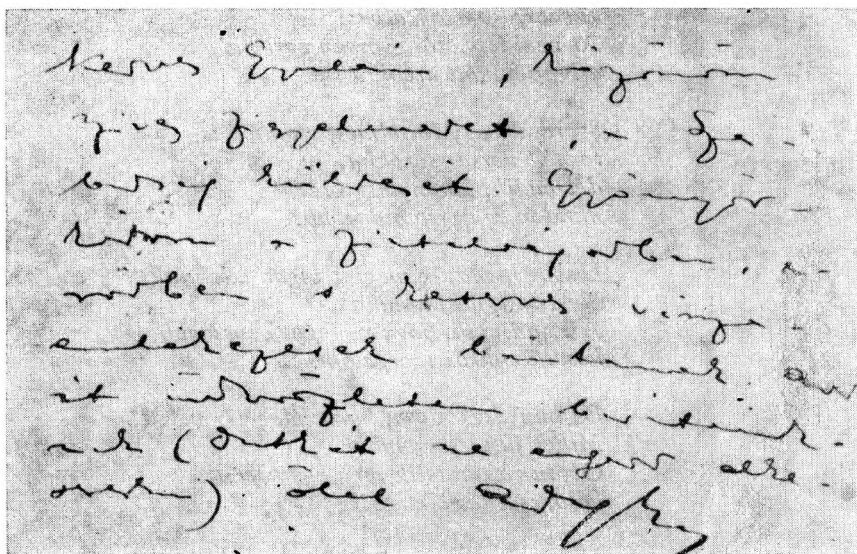
*Be hunyázkodom, ha vendégelsz nálad.
Miket juttat eszembe!
Olyan ritkán lelik meg egymást;
kóló, csárdás ölelkezik.*

*És egy japán kert is költözött hozzánk.
Csináltunk rövid sétát;
engedem a világot futni,
megfagyasztó bizonyosság.*

*Nem akartam megadni, amit nem kell;
talán te nem is tudod.
Ha egy kicsinyt is megmaradnék!
Be jól van minden, ami van.*

S aztán tekints szét: az őszi kopár fák.
Napsugarak zúgása.
Gazdag vagy, hogy nyelved megnémult,
és nem tudod, hogy meddig érsz:

Olyan enyhes, vibartalan ma minden,
Uram, segíts bennünket
vibar-üzte madarak módján,
belül egy-egy gyarló körön.

A photograph of a handwritten manuscript page. The text is written in a cursive script, likely Hungarian, and is somewhat faded and difficult to read. The visible text includes the words "Keres" and "Emlék", followed by several lines of cursive handwriting. The paper appears aged and the ink is dark.

LÁTOGATÁS EGY ADY-GYŰJTŐNÉL

Azaz, hogy nem is így kellene címezni ezt a riportot; már a cím se jó, mert Szállási doktor nem „specializálta” magát Ady-kéziratok, kötetek s a róla szóló irodalom gyűjtésére. Gyűjt ő nagyon sokféle könyvet és kéziratot. Sok ezer kötetes könyvtárában lasan hiánytalanul meglesz például az egész magyar orvostörténet forrásanyaga, s a fontosabb szakirodalom; Petőfitől Ladányiig megszerezte majdnem mindenik költőnk egyikét kezevonását legalább, s Monteverdi utcai lakása falát, Esztergomban, elsőrangú képek, rajzok, érmék díszítik. Azonnal szemembe tűnik, mert ezt már ismertem, Vigh Tamás remek Avicenna-éremje.

– Ez tulajdonképpen a szakmába tartozik – mosolyodik el bozontos bajsza alatt a doktor –, hisz Avicenna *Kánon*-jának hatása Pápai Páriz Ferencig s tán itt-ott egész a mai praxisig követhető. Különböző könyvtáram nagyobbik fele nem is igazi „gyűjtemény”, hanem munkaeszköz. Körzeti orvosként egész nap rendelek, lótok-futok, inspekciózok; este és éjjel érek rá, hobyból, orvostörténetírással foglalkozni. Hol találok ilyen időben nyitva megfelelő szakkönyvtárat?

– *Tán száznál is több közleményed magyar orvosokról s orvosi művekről – köztük eddig ismeretlen kiadásokról – bitelesíti, amit könyvtárad munkaeszköz-jellegéről mondasz. De az irodalmi anyag? Csak nem valami esti irodalomtörténethez gyűjtöd tán?*

– Nem, dehogy. Ha a sors még megengedi, két nagy magyar orvos, Pápai Páriz és Rác Sámuel lennének „monomániás” monografikus témáim. A gyűjtési szenvedélyem persze sokkal szélesebb körű és sokkal korábbi keletű. Még gyerekkoromból származik. Gyűjtöttem én bélyeget, régi pénzt, madártojást, növényeket, de aztán a betű bűvöletében mindent abba hagytam.

– *Adyhoz hogyan jutottál?*

– Ady verseivel való találkozásom? Egy kisdíák fogékony olvasói érzelmvilágába tragikus történelmi körülmények közepette – akkortájt csatolták vissza Nagykarolyt, ahol laktunk, Romániához – elemi erővel tört be ez az óriási költészet, hogy aztán egész életére meghatározó élménnyé váljék. Hozzákötött a párciumbéli szülőföld közelsége – jól ismertem s éreztem az ő tájait már gyerekként – és a közös iskola is. Ha fogalmazhatok kicsit tudálékosan: magyarságszemléletemet tudatosította. S bűvkörébe kerülve, természetesen, hogy később, mikor módom nyílt rá, egykeztem mindent, amit csak tudtam, összegyűjteni tőle. Elsősorban persze a verseit gyűjtöttem a fejembe: nagy részét kívülről tudom. S kimondhatatlan, döbbenetes élmény, ha aztán az ember egy-egy szeretett s lelke részeként őrzött vers kéziratával találkozik. Nem lehet nem megszerezni. Egyszerűen: kell. És ez a gyűjtés végső indoka.

– *Mondhatnám úgy is, Andersch regényének címével, hogy a végső ok: Zanzibár?*

– Van persze sokkal közvetlenebb ok is, csak ez nekem, mint egyszerű gyűjtőnek nem esik „hatáskörömbe”. Gondolj csak arra, hogy mennyivel kevesebbet tudnánk Ady verseiről a Bölöni-közölte kéziratok nélkül. Az *Alom egy méhesről* első kézírata vagy a *Párizsban járt az Ősz* első fogalmazványja – eredeti címe „Itt járt az Ősz” volt – úgy lehet többet elárul az Ady-vers geneziséből irodalomtörténészek hosszú tanulmányainál. Figyeld csak hogyan ír Bölöni: „Kezdő szakasza eredetileg így hangzott:

Párizsba tegnap beszökött az Ősz
Suhanva szállt a Szent-Mihály uton

Aztán:

Suhanva jött a Szent-Mihály uton

Végül:

Szent-Mihály utján suhant nesztelen.

Két szó törlés után megszületett a harmadik és negyedik sor is:

Kánikulában, halk lombok alatt,
S találkozott velem.

A második szakasz szónyi változtatás nélkül kapta meg végleges formáját. A harmadik szakaszon csak a harmadik sorban esett egy szó változtatás, hogy kialakuljon a végleges szöveg:

Züm-züm. Röpködtek végig az uton
Tréfás falevelek.

A negyedik versszak eredetileg így hangzott:

Egy perc s a Nyár meg sem hőkölt belé,
Kacag az Ősz . . .

A harmadik sorban

Itt járt s hogy itt járt, csupán én tudom

Ady átcserélte a »csupán«-t s így fejezte be a verset:

Itt járt s hogy itt járt én tudom csupán
Nyögő lombok alatt.”

Ezekért a kéziratokért is szeretem annyira Bölöni könyvét. Az egész hatalmas Ady-irodalomban nincs is tán kedvemrevalóbb, ha csak nem Kovalovszky Miklós könyvnapra megjelent pompás Ady-montázs.

– *Tán azért, mert Kovalovszky könyve is annyi sok levelet idéz?*

– Nem, nemcsak. Az egész mesterien biztos fölépítés, az élet s az életmű mélységesen egymásba-épített bemutatása és csalhatatlanul biztos tagolása, az éppen szükséges helyeken közbeszúrt rövid összekötőszövegek tömör tájékoztatása, s végül és legfőképpen a bámulatos lényeglátás miatt sikerült ilyen remekbe ez a könyv. De természetesen a sok és kellő helyen idézett levél szintén hozzájárul a sikerhez. Ahogyan például levelekkel körül-ágyazottan mutatja be *A Kalota partján*-t, Ady – úgy érzem – leglényegesebb, magáról s magyarságáról vagy tán inkább a maga lényegévé olvasztott magyarságról, legszebben valló verseinek egyikét. Csupa személyes természetű levél; részben a Boncza Bertával kötendő házasság gondjait s örömeit érinti, részben kisebb váradi csínytevéseket. És ebből a tiszta személyes háttérből, mint szerény falusi környezetből a zsámbéki templom fenséges formái, emelkednek ki pompásan a csodálatos vers fényes sorai. A világ csak énje teljességeként szerepelhetett. Magába olvasztott, önmagává tett mindent. Élménnyé vált az egész világ, hogy aztán a versben énje misztikus formájaként állítsa újra elénk.

Mily pompás vonulások a dombon.

Oh, tempós vonulás, állandóság,

Biztosság, nyár, szépség és nyugalom.

Ez a metafizikai létbiztonságba lehorgonyzott vers Ady legszemélyesebb vallomásainak egyike magyarságáról; nem ártana figyelni erre azoknak, akik túlságosan hajlandók holmi nemzethalál-prófétaként feltüntetni s elemezni őt. No de világért se akarok belekörtöközni irodalmárok dolgaiba, maradjunk inkább a kéziratoknál.

– *Azt hiszem, elég nehéz vagy inkább tán gyakorlatilag reménytelen ma már eddig ismeretlen vagy kiadatlan Ady-kéziratot találni?*

– Hát először is én nem vagyok se kéziratkereskedő se újdonságvadász, nekem nem a ritkaság és ismeretlenség szabja meg egy-egy kézirat értékét. Például a Rozsnyay-levelek rég ki vannak adva, Somogyi Endre híres emlékezése is, nekem mégis kedves kézirataim. Jól ismertek a Nil-levelek is, hogyne, de képzelheted, milyen öröm volt, mikor két ismeretlen Gyóni Géza levelet találtam köztük megvétel után.

– *No ugye, mégis megdobogtatja a gyűjtő szívét az ismeretlen. Nem találtál eddig kiadatlan Ady-leveleket is?*

– Néhány levelezőlapot, csakugyan. Lehet, hogy az Ady-kutatás szempontjából jelentéktelenek, s még az sem lehetetlen, hogy valahol, ismeretlen helyen már közölték őket, nekem azonban kimondhatatlanul kedvesek és értékesek. Ady néhány lapja például, amit Papp Gyula érmdindszenti görög katolikus plébánosnak küldött Párizsból:

„Kedves s Szent atyám, rövid időn hazamegyek. Addig is fogadja szívesen e hölgyet

s találja meg az eredetijét. Ha megtalálja . . . . . (nekem ne mondja meg!) Ady Endre. A kopasz tan-zsiványt üdvözlöm”

S nem volt elég a tréfa, még a másik oldalra a kép alá is odaírta: „Kedves Szent Atyám, sajnálom, hogy zavaros anyagi szituációm miatt egy elevent nem küldhetek önnek ebből a párizsi fajtából. Ezerszer üdvözlö Ady Endre.”

Papp Gyulának szól egy lényegesen pajzánabb, meztelen hátsófelüket mutató hölgyeket ábrázoló képeslap is:

„Kedves Fő-Úr,

ne haragudjék e kissé obszcén képért. Jó szívvel küdöm és mi, párizsiak, már ilyenek vagyunk. Mi újság Mindszenten? Megálljon csak! Nem válaszolt a levelező lapomra. Ha majd püspök lesz, bosszúból le fogom rántani a leendő lapomban. Üdvözlö még egyszer: Ady Endre.”

A képre pedig ezt a versikét írta:

„E földön három a legbecesebb:
a segg, a segg és megint csak a segg!”

Persze van itt szelidebben évődő levelező lap is:

„Szent atyám, én nem győzők várni addig, míg Ön kanonok lesz. Küldje már azt a pár ezer koronát, mert persze szükség van itt rá, ebben az idegen városban. Gondol önre s üdvözlö híve Ady. – Mit szól ehhez a nőhöz. Párizsban ilyen kokottok is vannak. Van minden fajta, fehér, néger, indián stb.”

Azt hiszem, ez a néhány levelező lap – hogy is mondják az irodalmárok?

– „adalék”

– igen, adalék lehet „Belzebub-Ady” angyali humorához. Akad persze itt másféle levél is, például amit Havas Irénkének, a Nyugat titkárnőjének írt Érdmindszentről. Vagy amit, ugyancsak Érdmindszentről, Juhász Gyulának írt, aki akkor Nagyváradon a *Szabadság* szerkesztője volt:

„Kedves Gyulám, köszönöm szíves figyelmedet, a Szabadság küldését. Gyönyörködöm a fiatalságodban, örömdben s keserves visszaemlékezések bántanak. Add át üdvözlötem barátainknak (Dutkát ne engedd elkeseredni) ölel Ady Endre.”

S aztán itt van a híres Székely Aladár-féle fénykép, ezzel a dedikációval: „Osvát Ernőnek, aki sokért nem adná, ha valakivel agyonüthetné Ady Endrét, de aki ezt nyomban megbánná, mert régi, szerető, jó Osvátom és szerkesztóm ő nekem. Szeretettel Ady.”

De a legérdekesebb talán mindből – nekem legalábbis – Loósz Istvánnak írt levele:

„Nagyságos Loósz István úrnak, főgimn. tanár, Szabadka

Bocsásson meg, hogy beteg, zavart állapotom, dolgaim miatt csak most köszönhetem meg Ady-könyvének tisztelet-példányát. Érdeklődése, Igen Tisztelt Uram, mindenképpen kitüntető. Jóhízeműsége, buzgótsága pedig lekötölez. Mégegyszer köszönöm s tisztelettel üdvözlöm.

Érdmindszent, 1914 VI/4 Ady Endre.”

Azért nagyon érdekes ez a levél, mert Loósz István könyve – itt van az is – egyáltalában nem valami kiváló, s méghozzá Adyt csak nagyon okkal-móddal „méltató” írás. A szerző lényegesen lelkesebben helyesel Horváth János Ady-tanulmányának, mint a költőnek. Pontosan az a könyvecske, amelyenként Ady jellemzi: egy érdeklődő tanár jóhízemű, buzgó írása.

– *Mindenesetre furcsa, hogy 1914-ben – csak így találomra belelapozva a könyvecskebe – még így írhatott egy „jóhízemű” magyartanár:* „Ady a magyar költészetben úttörőnek tartja magát; ebben nem kis része van annak a hatásnak, melyet reá Páris és a francia dekadens költészet gyakorolt. Honi viszonyainknak a párisi élettel való összehasonlítása teszi őt annyiszor elfogulttá hazájáról mondott ítéleteiben is.”

– Csakhogy azt is látni kell ám, hogy miféle válogatott marhaságokat írkáltak össze Adyról mások, gyakran nem is jelentéktelen emberek, még évekkal halála után is! Azt hiszem, hogy ebben a versenyben ifj. Zulawski Andor „Petőfi-Ady” című könyve vezet, ami 1925-ben jelent meg Budapesten. Ám ha intelligensebb megfogalmazásban is, de lényegében ugyanilyen – enyhén szólva – értetlenségről tanúskodik Négyesy professzor „Irodalmi valutarontás” című „levélváltása” Hegedüs Loránttal, melyben az ellen tiltakozik igen hevesen a professzor úr, hogy Hegedüs Petőfi után a legnagyobb költőnknek „me-

részelte” nevezni, hogy egyáltalán Petőfivel össze merte hasonlítani Adyt. S mit szóljunk Szász Károly förmedvényéhez, melyben Makkai Sándor „Magyar fa sorsa” című, s a vádlott Ady költészetét védő könyvének rontott neki?

– Szerencsére, azonnal s méltóan válaszolt a „püspökfinék” *Benedek Elek*.

– Igen, a „Magyar fa sorsa”, Szász Károly „bírálata” meg Benedek Elek „A püspök meg a püspöki” című szellemes röpirata igazán megérdemelné, hogy újra kiadják, mondjuk a „Gyorsuló idő” sorozatban. Nemcsak Ady s az Ady-kérdés megismerését segítené, fontos eszmetörténeti dokumentum is lenne a húszas évekről. Főlemelő, ahogyan végzi Makkai püspök könyvének ismertetését Benedek Elek: „Végére értem Makkai Sándor könyvének. Azt hiszem, ötven éves írói pályámon összesen sem másoltam és idéztem ennyit, mint az ő könyvéből. Tettem ezt azért, hogy aki nem ismeri Makkait, a papot, a költőt és az embert, lássa, hogy a püspökfi Adyval egyetemben kit ültetett a vádlottak padjára.

Én életem alkonyának ez ünnepi pillanatában a vádlottak padjáról mindkettőt a szívemhez emelem s helyükre a püspökfit ültetem.”

– *De a füzetcskét végző anekdota is megérdemli ám a fölelevenítést*: „A XIX. század közepe táján volt a székelyudvarhelyi kollégiumnak egy verselő professzora: Magyarósi Szőke József. Erős magyarlelkű ember volt, de szörnyen rossz verseket írt. Ez a derék professzor egy gyönyörű, nagy kertet hagyott a kollégiumnak, közvetlenül a Küküllő partján, meg nagyobb summa pénzt is, azzal a kikötéssel, hogy a verseit a kollégium adja ki. Ki is adta, még pedig két kötetben. Két álló esztendeig kitűnő és szekundás diáknak ez volt a jutalomkönyve. Ebből a könyvből máig megmaradt emlékezetem tábláján e négy sor:

Küküllő partján vakarni
Sok pénzt csinál marhabőr,
Nem kell dolgot nem akarni,
Ha német, magyar embör.

Vagyis: a Küküllő partján vakarták a vargák a marhabőrt, azzal sok pénzt csináltak. Tanulság: dolgozni kell, akár magyar, akár német az embör.

A derék Magyarósi Szőke József az ő szörnyű rossz versei ellenében, amelyekkel kétszer jutalmazták meg a kollégium összes diákjait, egy nagyszerű kertet ajándékozott a kollégiumnak. Kertet, amelyben testét, lelkét edzi a jövő nemzedék.

Kérdem: mivel kárpótolja a püspökfi az ő iratkájával megajándékozott ifjúságot?!”

– Hát az Ady-irodalomból – amit Vitályos László és Orosz László remek bibliográfiája alapján mostmár tervszerűen s teljesen igyekszem összegyűjteni – kitellene egy ifjúsági park, sőt egy egész úttörőváros, ha a szerzők követnék Magyarósi professzor derék szokását! Azért is örültem annyira Kovalovszky könyvének, s előtte néhány esztendővel Király István két monumentális Ady-kötetének. Érdekes, hogy az utóbbival épp egyszerre sikerült megszereznem Vatai László csaknem egy évtizeddel régebben megjelent könyvét, *Az Istenek szörnyetegé-t*. A két könyv azonban nem csupán véletlenül került gyűjteményemben egymás mellé. Úgy érzem, Király István könyve valamiképpen válasz Vatai Lászlóéra; s ezen túl is számos pontban, például az Ady-líra korszakokra osztásában vagy Ady metafizikai kereséseinek s orientációinak megítélésében konvergál a véleményük. „Kiteljesedett benne – írja Király István – Byron fölényes blazirtsága, Heine ördögi gúnnya s a baudelaire-i satanizmus. Az irodalmi nonkonformista bomlasztásnak ez volt a legvégső foka. A meghasonlott lélek tragikus daccal zengte a Semmi himnuszát.” „Néha elvesztette élete középpontját, a részek értelmetlenül hulltak egymásba, s mögöttük végső valóságként mutatkozott meg a Nincsen – így Vatai. – Ez a legteljesebb tragédia, a legteljesebb csőd. Az autonóm és lázadó embernek a szükségszerű zuhanása. Ezt is meg kellett írnia. Neki mindent vallani kellett az életről”. Ám a nihil előtti behódolásból kiemelkedett „a leküzdött magány” útjain, hogy aztán a „küldetéses ember” előtt megnyíljen „az Ady horizont”. „Óriási nagy ez a látóhatár: a megőszült tengertől az Óperenciás-tengerig terjed. Benne a valóság minden körén átfutott: élete a szerelemben, az Istenben, a nyelvben, a népben a magánvaló-léttel érintkezve megalkotta a képíró-mű tengerét, a jelenségek kapcsolatának a hálózatát, a kultúra egy darabját. Ady lelke, a lázadásában

kibontakozott horizontban kultúra alkotó kohó volt.” Ebben a kohóban égett el az élete, ebben égette el, kérlelhetetlen harcban az úri Magyarország ellen, önmagát. Még szinte a kézvonásain is követhető, nézd csak, egészen eddig az 1918-as feljegyzésig a nagy s szent őrlődés. Amde miközben ő maga feltartóztatlanul pusztult, költészete folyton emelkedett. Hadd idézzek itt néhány sort gyűjteményem egyik szép darabjából. „Szörnyű logikája volt az önrombolásnak – írja Cs. Szabó László –, lelki és nem értelmi logika. Költészete az egyetemes nagy pusztulásban teljesedett ki, az első világháború alatt, a mindig rettegett és áhított halál küszöbén, mintha egymás vetülete volna a kétféle romlás. Az érett Ady a legnagyobb egzisztencialista költők egyike s talán a legelső. Múlt századi romantikája századunk egyik uralkodó filozófiájába ível át, e filozófia megfogalmazása előtt. Tragikus költészet, amelynek vitalizáló a hatása. Annál inkább, mert Ady végül megszabadult szecessziós nyelvtől. Irtózatossá belső égésében elhamvadtak a modorosságok, kötettről kötetre mind sűrűbb a vers szövege, ritmikailag nagy lélegzetű szakaszokat és nem sorokat szerkeszt. Mélytudatából feltörnek a diákkor akusztikai emlékei: a kálvinista zsoltár, az Ószövetség s a kuruc nóta. harci emlékek háborús századokból, amikor ősei birkóztak törökkel, némettel, de mindenek fölött a zsidó próféták felbőszült, büntető Úristenével. Ódon zengésű a hangja; halála előtt Ady birtokában volt a méltó nyelv a harchoz az anygallal.”

Ezt a nyelvet érezte meg s erre a hangra talált rá halála előtt – igaza van Radnóti Sándor szép tanulmányának – Latinovits Zoltán, s mondta, mondta Ady verseit kongeniálisan és felejthetetlenül. A maga léte, s immáron a mi életünk részeként.

ADY VERSELÉSE

Ady verseléséről sokat írtak. Számosan hatoltak be lényegébe, magyarázták, elemezték, vitatkoztak róla. Abban azonban mindenki egyetértett: rendkívüli, szokatlan jelenséggel állunk szemben, forradalmian új jelent meg vele a magyar irodalomban, olyan, amihez a hagyományos verstan szemléletével hiába közeledünk, értetlenül állunk vele szemben. Király István kétkötetes Ady-monográfiájának (Bp., 1970. Magvető) egyik lapján jogosan írja: „Forradalom ment végbe a magyar metrikában: másképpen kellett gondolkodni s beszélni a versről Ady Endre után, mint Ady Endre előtt.” Másképpen is megfogalmazhatjuk: új verstant, Ady-verstant kellene írni, hogy Ady verselésének sajátosságait, őket kellőképpen rendszerezve, a hagyományos verstani szabályokkal egybevetve, azoktól elkülönítve, meglássuk, s mint forradalmian újszerű költészetének szerves tényezőjét értékelhessük. Maga is ezt vallotta: „Hiszem és vallom, hogy a forradalmi megújulás kikerülhetetlen Magyarországon . . . Társadalomban, politikában még csak a nyugtalanság sikoltoz. De irodalomban, művészetben, tudományban már itt van a villám-tüzes bizonyosság.” Íme a jól ismert szavak, amelyeknek fedezetéül ott van egész kora s korát történetirónál is pontosabban, mert átélve s az átéltség elevenségével és közvetlenségével kifejező költészete. Ennek a költészetnek nem csupán kerete, a nyelvezete mellett akusztikai közvetítője, hanem teljességének, jellegének, egyéni voltának elidegeníthetetlen s ezért figyelmen kívül nem hagyható alkotóeleme, mint a test részei a test egészének: verselése. Ennek főbb vonásait kíséreljük meg felvázolni – nem elsőként összefoglalva, de a köztudat számára nem elégszer ismételve, hisz az olvasó a mondánivaló megértésével megelégedve, a költői nyelv szépségeiben gyönyörködve esetleg még az építkezés sajátosságait is tudomásul véve, általában elfeledkezni arról, ami nélkül a vers nem emelkedik felül a prózában is elmondható közlés szintjén.

Mielőtt fenti célkitűzésünknek eleget tennénk, szeretnénk előrebocsátani, hogy illesztő példáinkat főként három versből merítjük. Eljárásunk igazolásául a „cseppben a tenger” igazságot hoznánk fel. Az egyik vers az *Új Versek Előhangja*. A még korai vers ritmusa pregnánsan jambusi (a legtöbb „időmértékes” Ady-vers „alapszöveve” – különböző mértékben – egyébként is a jambus), vannak sorai, amelyek ortodox módon jambusok, mégis: Ady verselésének jellemzői már teljes számban megtalálhatók első nagy feltűnést keltő kötete élére helyezett versében. A másik vers *Az Ős Kaján*, következő kötetének, a *Vér és aranynak*, s Ady egész költészetének egyik kiemelkedő darabja. Sík Sándor *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című könyvében (Bp., 1928. Pallas) ezt írja róla: „*Az Ős Kaján* pl. akár minden egyes strofájáról egész kis miniatűr-értekezést lehetne írni.” A harmadik, *Akik mindig elkésnek*, *Az Illés szekerén* című kötetében foglal helyet, Ady egyik legismertebb magyarság-verse. Választásunk Kodály vegyeskari megzenésítése miatt esett rá. Tanulmányunk befejezéseképp szeretnénk ugyanis megmutatni, Ady és Kodály hogyan hatoltak le a magyar nyelv lelkéig, s adtak hírt arról versben és zenében.

Ady formakincse a leggazdagabb, legváltozatosabb irodalmunkban. Ahogy a szaktudomány megállapította, szinte minden versére egyedi ruhát szabott. Földessy Gyula egyik, Ady verselésével foglalkozó tanulmányában (*Ady-tanulmányok*, Bp., 1921.) kezen 1000 versben 858 strofászerkezetet állapított meg. Így elmondhatjuk, hogy nemcsak egyéni Ady verselése, hanem rendkívül változatos, a gazdag formakészlet révén szinte minden eddigit felülmúlva tartalomhoz simuló. Versformái nagyfokú változatoságának nemcsak gyakran szokatlan strofaképleteinek sokasága, hanem az is forrása, hogy az irodalmunkban honos három versrendszeren, a nemzetin vagy magyaroson, az

antikon és a nyugateurópain – sőt a szabad versen – kívül (ill. belül) a ritmusnak egy sajátos változatával is élt, az úgynevezett *szimultán ritmussal*, amelyben az időmértékes és a magyaros vagy hangsúlyos ritmuselv egyszerre és többnyire egyenlőrangúan jut érvényre. Erre később még kitérünk. Most nemzeti, tisztára *hangsúlyos formában* írt verselésére vetünk pillantást.

Midőn Adynak ebben a formában írt verseit vesszük nagy vonásokban szemügyre, nem szabad elfelejtenünk a fenti megállapítást, mely szerint *időmértékes verseiben is állandóan ott van egyik szólamként a hangsúlyos ritmus*. Ez esetben azonban határozottan magyaros ritmusú verseire irányítjuk figyelmünket, számba véve azokat az alkalmakat, témákat, mondanivalókat, tendenciákat, amelyek a tartalom és a forma egységének megfelelően ezeket a versformákat teszik aktuálissá. Leginkább ismert jelentkezésük kuruc verseiben (*Két kuruc beszélget, Bujdosó kuruc rigmusa* stb.). Ott van azonban más verseiben is, így a négysarkú 12-esekben írt, a XVI. századi jeremiádok hangját idéző, *Hát imígyen sírok* címűben, s ugyanezt a hangot megütő, 5,6 osztású azonos rímekben kicsengő *Krónikás ének 1918-ból* című ismert háborúellenes versében, továbbá *Az halottas ünnepben* (alcíme: „Mikes is írhatta volna”), *Sipja régi babonának* címűben (ennek meg a versformát indokoló alcíme: „Bujdosó magyar éneklí”). Természetesen él magyarságverseiben nemzeti versidomunk formáival (*A mesebeli János, Új törvényt, Werbőczy, A márciusi Naphoz* stb.). Ehhez a formához nyúl, ha valami ősi-keleti jelleget akar hangsúlyozni. *Levélféle MórícZ Zsigmondhoz* című episztolájában a nagy harcostársban „Nyugat csapatjának keleti zászlóvivőjét” látja, kiben „sarjadnak ősi magyar tövek”. Magától értetődően simul ehhez a tendenciához a párosrímű felező 12-es. A magyar népdalformák közvetlen, egyszerű hangját is ezzel a formával csendíti meg, ha versének dalszerűségét vagy gyermekien naív voltát akarja hangsúlyozni, vagy akkor, amikor a gyermekkor emlékeit idézi (*Zug-zeng a jégcimbalom, A mindszenti temetőben, Kis, karácsonyi ének, Balzsam tündér postája* középső része.).

Nem soroljuk fel tovább azokat az alkalmakat, amelyekhez a nemzeti versidom formái társulnak. Jónéhány verscímet idézhetnénk még! Csupán utalunk arra, amire a szaktudomány felfigyelt (főképpen Király István monográfiájában), hogy Adynál a magyaros formák és időmértékes verseiben a magyaros verselési elv érvényesülése költészetének fejlődésétől nem elválaszthatatlan: idővel mind határozottabban, *tendenciózusan* érvényesül. Nem véletlenül hangsúlyoztuk ezt, mert ahogy Ady magyarságtudata perspektíváiban szélesedik, mélységeiben nő, úgy járul ehhez a verselés nemzeti karakterének erősödése.

Ady nemzeti formájú verseiről szólva, ne felejtjük el érdemét hangoztatni: *nemzeti versformáink újjászületése*, amelynek kiteljesedése az öt követő évtizedek íróival, József Attilával, népi íróinkkal történik meg, s napjainkban is tart, századunkban vele kezdődik. Nem utolsósorban neki köszönhető, hogy mai szemmel nézve alaptalan (a maga idejében nem volt az!). Négyesy László és a népdalgyűjtő fiatal MórícZ Zsigmond aggodalma. Ők ugyanis a századforduló körül nemzeti formáink kivétele és verselésünk elmagyartalanodása miatt aggódtak. Költőink túlságosan dallamosnak, énekszerűnek s bonyolultabb érzelmiség és gondolatiság kifejezésére alkalmatlannak találták magyaros formáinkat, ellentétben a felmondásban beszédszerűbb jambikus verssel. Ady és az utána következő költőnemzedékek megtalálták annak a módját, hogy nemzeti versidomunk dalszerűségét ellensúlyozzák, s úgy képezzék ki az éles és a tompa ritmus váltogatásával, a gyakori enjambement-nal, a rímek ritkázásával vagy elhagyásával, a gyakori eltakart metszetekkel, a különböző hosszúságú soroknak versszakká szerkesztésével, a középkori tagoló vers felújításával (az ütemek szótagszámának szabad változtatásával) stb., hogy említett dalszerű, népdalemlékeket felidéző jellegét elveszítse, s közelebb kerüljön a természetes beszédhez.

Tulajdonképpen ez, *a magyar beszédhez, a magyar nyelv alkatához idomítás* volt a célja s legnagyobb vívmánya Ady *időmértékes* verseinek, főképpen költészetének zömét alkotó *jambusi* versei ritmusának. A jambus ugyanis emelkedő láb, egy rövid szótagot (thésist) egy hosszú (arsis) követ benne. Vannak ugyan úgynevezett helyettesítő lábak, ennek ellenére a jambus túlzott mértékű jelenléte a versben ellenkezik nyelvünk

alkatával, amelyet hangsúlyozásában és hanglejtésében is általában az ereszkedő jelleg határoz meg. Hogyan juttatta ezt érvényre Ady, általában a jambust hogyan „magyarosította” meg, ennek, a szaktudományunkat sokat foglalkoztató kérdésnek az összefoglalása lesz következő, egyúttal főfeladatunk, hiszen Ady verselésének újszerű és egyúttal egyéni volta – strófaszerkezetei mellett – elsősorban ebben mutatkozik meg. Egy megjegyzést azonban itt is előre kell bocsátanunk, azt, hogy az alább felsorolandó vonások nem újak a magyar irodalomban: szórványosan, sőt néhány vonatkozásban sűrűbben is előfordultak már. Ady úgy alkotott forradalmi mondanivalójához illő, forradalmian újszerű verselést, hogy azt, ami elszórt, kivételes jelenség volt, gyakorivá, ami nem eléggé következetes, azt rendszeressé tette, s mindezt úgy kombinálta, hogy szokatlanul újszerűnek hatott. Jól látja meg Németh László Ady verselésében az egész magyar verstörténet szintézisét: „Ady teremtette meg az egész magyar verselés egységét.” Bár nem hagyhatjuk figyelmen kívül a külföldi – főképp francia – ösztönzéseket sem.

Ha nem is a teljesség igényével, lássuk ritmikájának főbb vonásait!

Elsőül említjük meg azt, ami a legtöbb nehézséget okozta az Ady-versek ritmikai értelmezésében. Ez az úgynevezett *ritmuszökkenés*: egyazon versszakon vagy verssoron belül különböző lejtésű (ereszkedő és emelkedő) lábak vegyítése. Irodalmunk korábbi verseiben is előfordult egy-egy (többnyire többrészes) versen belül a metrumváltás. Míg azonban ez elszórt jelenség volt a vers egészét tekintve is, soron belül ritkán fordult elő. Adynál viszont lépten-nyomon tanúi vagyunk az alábbiakhoz hasonló soroknak.

Fülembe még ősmagyar dal rivall j j t js j 4,4,2*. A sor jambikus (3 időmérték, egy hangsúly szerinti jambus), de a 3. láb (ma inkább ütemet mondunk, de élünk a hagyományos megjelöléssel is), hangsúllyal erősített trocheus.

Új időknék új dalaival t t t a 4,5.

A hangsúllyal is kiemelt trocheusok után a sort egy anapesztus zárja.

Piros hajnalok hosszú sorban j d s s 5,4.

Csak időmérték szerint van ritmustörés, mert az előző szótagokra eső; hangsúlyok tökéletesen biztosítják a nyelvünk dinamikai viszonyainak megfelelő ereszkedő lejtést.

Sok volt, sok volt immár a jóból t t t j cs 2,2,2,3. A jambusi jelleget egyetlen, az utolsó láb (jambus arsisra eső hangsúllyal) biztosítja, egyébként az első 3 láb hangsúly szerint is inkább ereszkedő jelleget éreztet. – *A sorzökkenés gyakran csonka láb által áll elő*, mint az alábbi sorban is, ahol a sorkezdő jambus után helyezkedik el:

Bocsáss már, nehéz a fejem j cs j jp cs 3,3,2.

A lejtéskeverés gyakori esete a *choriambussal* (hosszú-rövid-rövid-hosszú) *való sorkezdés*. A choriambus (görög eredetű neve is mutatja) ugyanis összetett láb, egy trocheusból (más néven choreus) és egy jambusból áll. Babits az ilyen sort minősíti a legszébb jambusi sornak, hiszen általa a nyelvünknek megfelelő ereszkedő jelleg eleve biztosítva van.

Szabad-e Dévénynél betörnöm ch s j cs 3,3,3.

A choriambus első szótagja csupán hangsúly szerint funkcionál (erre a kérdésre még visszatérünk).

Szent Kelet vesztett boldogsága ch js s cs 3,2,4.

A kezdő choriambus létét nem egészen az időmérték, hanem a hangsúly is biztosítja (ez is a fent jelzett problémakörhöz tartozik).

És a kicsúfolt köd-jövendő ch js j cs 5,4.

A choriambussal kezdődő jambusi sorban két dinamikus hangsúly van értelmet, érzelmi tartalmat nyomósító, funkcionális jelleggel.

Bujdosik, egyre bujdosik ch j j 3,5 (5,3).

* A műszó, amelyet a rövidítések jelölnek (itt jelzem a később előfordulókat is): j = jambus, t = trocheus, js = jambizált (második szótaga hangsúlyos) spondeus, a = anapesztus, d = daktilus, s = spondeus, p = pirrichius, m = molosszus, ch = choriambus, cs = csonka láb. Az időmértékes ritmikai képlet mellett a hangsúlyos szimultán ritmust is jelölöm.

Choriambussal induló jambusi sor kiemelő hangsúlyokkal. Különösen szép a choriambusi lejtés dinamikai ringatózása!

A lejtésváltással együttjáró ritmuszökkenést eddig sorokon belül vizsgáltuk. Gyakori ez Adynál *a strofa keretében, sorok viszonyában is. Az Új Versek előhangjának* legtöbb sorában erősen érzékelhető módon jambus a metrum, a verset kategorikus kijelentéssel frappánsan lezáró utolsó sor azonban erősen trochaikus lüktetésű:

Mégis győztes, mégis új és magyar ts ts t ts tp 4,4,2.

Az első két és a harmadik spondeusban, továbbá a sort és egyúttal a verset záró pirri-chiusban súlyos beszédnyomaték esik az arsisra, ugyanígy a harmadik időmérték szerint is trocheusi ütember is. Mind az öt lábnak beszéd-hangsúllyal kiemelt ereszkedő jellege feltűnő funkcionális szereppel bír. Hasonló jelenséggel, az első versszakot záró sor lejtésváltásával állunk szemben a *Csák Máté földjén* című versben is. Itt meg az ereszkedő lejtést váltja fel a strofa végén (tipikus jelenség ez Adynál) szintén funkcionális szerepben emelkedő. Íme a teljes első versszak:

Nyakatokon vad úri tatárok d t d s 3,2,3,2
S mégis büszke a ti fejetek. t d d cs 2,3,3,1
Frissek a vérben, nagyok a hitben, d s d s 3,2,3,2
Csák Máté földjén ti vagytok az Isten. m j a cs 3,2,4,2
Előre, magyar proletárok j a a cs 3,2,4

A három első sorban a daktilus (több esetben hangsúlyos rövid szótag az arsisban) az uralkodó láb. A lejtésváltás a negyedik sor közepén kezdődik, előkészítve mintegy az utolsó sor emelkedő lejtését. Az időmértékes mellett erősen érvényesül a hangsúlyos ritmus. A kettő együtt az irodalmunkban népszerű olasz eredetű gagliarda táncritmust és változatait adja. A vers teljes egészében az Adyra olyigen jellemző szimultán ritmus szép példája.

Már az eddigiekben feltűnhetett, *mennyire idomul Ady verselése az élő magyar beszédhez*. Ennek egyik jelével is többször találkoztunk már, azzal, hogy *az arsisban a hosszú szótagot hangsúlyos röviddel helyettesíti*. Ezt a szakirodalom „átjátszás”-nak nevezi. A jambus megmagyarosodásának egyik eszköze ez nála. Lássunk erre még néhány példát! Az *Új Versek előhangjának* első két versszaka így végződik:

Szabad-e sírni a Kárpátok alatt? d d ts a 3,3,3,2 3(5).

Itt az első ütemben helyettesíti hangsúlyos rövid a hosszú szótagot (mint a már idézett „Szabad-e Dévénynél betörnöm” sorban). Ugyanez a sor a soron belüli lejtésváltásnak is példája.

S ha elátkozza százszor Pusztaszer jp s j js j 5,5

Az átjátszás itt is az első ütemben érvényesül, csak ez esetben jambusban.

Jött boros kedvvel, paripásan jt s jt j cs 5,4

E bonyolult ritmusú sorban két helyen érvényesül a jelenség: az első és a harmadik ütemben,

Palástja csuszan, lova vár j j jt j 3,2,3

Itt meg a jambusi sor harmadik ütemében érvényesül az átjátszás. Egyébként egy thésisre és három arsisra eső hangsúlyával minta-példája *a szép dinamikai egyensúlyozásnak*, s egyúttal a magyar élőbeszéd természetes hullámzásának.

A jambus nyelvünk alkatához idomításának, az emelkedő lejtés ellensúlyozásának eszköze *a thésisre eső hangsúly*. Különösen hatásos ez, ha a sorkezdő lábban történik meg, ami Adynál (de előtte más költőnél is) igen gyakori.

Hiába döngetek kaput, falat j j j j j 3,3,2

Tisztára jambusi lábakból álló sor, indokolt tehát, hogy három esetben essék a hangsúly a thésisre, s mindjárt a sor elején is.

Tiporjatok reám durván, gazul j j s p 4,2,2,2 (4)

A sor emelkedő lejtésének ellensúlyozását szolgálja a hangsúllyal kezdődő spondeus is.

Bíborpalástban jött Keletről j j js j cs 5,4

Itt két jambusellenes hangsúllyal találkozunk, viszont az arsison hangsúlyos spondeus a jambusi jelleget támogatja.

Nagyságos úr, kegyes pajtásom j j j s cs 4,2,3

A négy teljes ütem közül három kezdődik hangsúlyos thesisssel.

Bár az ütem jambus voltát emeli ki, mégis nyelvünk dinamikájának megfelelő eljárás a *jambus arsisának hangsúllyal való kiemelése*. Régebben is gyakran éltek vele költőink, igen sűrűn értelmi-érzelmi nyomatékosítás tendenciájával. Túlzott alkalmazása nem egyezik nyelvünk szellemével, mert a vele ellenkező emelkedő tendenciát juttatja érvényre, megfelelő mértékben azonban nemcsak a ritmus sodrának erősítője, hanem a jambus nyelvünkhöz idomulásának is eszköze, hiszen az a szótag emelkedik ki az arsison, kap nyomatékot, ami a természetes beszédben is hangsúlyos, mint az alábbi sorokban:

De addig sírva, kínban, mit se várva j s j s j cs 5,6

Az öt hangsúlyos iktus által sodró erejűvé váló ritmus erős érzelmi és akaratiteltetés kifejezője. Természetesen nem mindig ilyen sorozatos a hangsúlyos iktus, de ritkázva is betölthet funkcionális szerepet:

A rímek ősi hajnalán j j j j 5,3

Mindegyik láb jambus, a négy közül kettő hangsúlyos arsisú, értelmi nyomatékosítással.

Előfordulhat az is, hogy a sorban csak egy arsis ugrik ki a hangsúly által, funkcionális szerepe azonban így is lehet feltűnő:

Suhannak el és részegen j j j s j 5,3

A következő sorban ismét három a hangsúlyos arsisok száma, mindegyik ütemben, mert a két anapesztussal teljes a szótagszám:

S az asztalon ömlik a bor j a a 4,4

Végül még egy olyan példa, ahol négy hangsúlyos arsis erősíti fel a funkcionális jelleggel bíró ritmust:

De áll a bál és zúg a torna j j j s j cs 5,4

Többször találkozhatunk egy olyan jelenséggel, amely szintén nem új a magyar irodalomban, ez pedig a jambusnak anapesztussal való „*megszöktetése*”. Gyakori ez a német irodalomban, a miénkben is német hatásra alkalmazták költőink, köztük gyakran élt vele Ady is. Általa nem egyszer a nyugtalanság, feszültség hatását keltően lebegővé válik a ritmus, mint az alábbi sorokban is:

Góg és Magóg fia vagyok én s j p a 4,2,3

Az első két láb thesisén fő, a harmadikén és negyedikén mellékhangsúly helyezkedik el, az időmérték ellenében az ereszkedő lejtés hatását keltve, s az utolsó, anapesztusi lábbal meglebegtetve a ritmust.

Ne halljam az élet új dalait j a j a 4,2,4

Szabályosan váltakozik a jambus és a ritmust meglebegtető anapesztus. A két, tartalmat nyomatékosító hangsúlyos iktussal szemben egy sort kezdő thesises hangsúly áll dinamikai kiegyenlítő tényezőként.

Feszület, gyertya, komorság a j s a cs 3,3,3

A sorkezdő anapesztus élén erős nyomaték, amely az anapesztus emelkedő lebegését ellensúlyozza. A jambikus lejtést egyedül a második, arsisán iktusos spondeusi láb képviseli.

Szólni lehetne egyebek mellett Ady *sajátos rímeléséről* (a rímek ritkázása, távoli rímfelelés, sorok, versszakok, versek rímfelelővel való frappáns lezárása, különböző hosszúságú sorok egybecsengetése). Ez esetben erre nem térhetünk ki, ellenben hátra van még a Kodály megzenésítette *Akik mindig elkésnek* elemzése. A három versszakos költeménynek helyszúke miatt itt csupán első versszakát elemezzük.

Mi mindig, mindenről elkésünk j j s s ts cs 3,3,3

Hangsúly által is érvényesülő jambikus sor, az utolsó előtti spondeus hangsúlytalan, lejtés szempontjából közömbös, az utolsó spondeus viszont az ütem élére eső hangsúllyal a sor emelkedő lejtésének ellenszegülve ereszkedő tendenciájú. Verstanilag a hosszú szótagok túlsúlya (9:1) jellemző, érzékeltetve vonatottságával a sor jelentését. A zene (dallam a szopránban) tökéletesen érzékelteti a vers ritmusát: a nyolcados ütemelőző, az utána következő ütemkezdő negyeddel az egyetlen (hangsúly és időmérték szerint megvalósuló) jambus érzékeltetője, a negyedek (a triolások is) a vonatott ritmuséi.

Mi biztosan messziről jövünk j a j j 4,2,3

Itt is jambikus a kezdés, majd anapestikus a folytatás j a j j 4,2,3 (a sor negyedik szótagját, bár tkp. helyzeténél fogva hosszú, Ady is, Kodály is rövidnek érezte, majd egy jambus és ismét egy, de thésisén hangsúlyos jambus következik, és zárja a sort. Az időmértékes ütembeosztást azonban, miként fent, itt is keresztezi a hangsúlyos. Kodály zenéje itt is pontosan követi a szöveg dinamikai és kvantitatív viszonyait: ütemelőzős nyolcad után a szövegnek megfelelően nyomatékos negyeddel kezdődő ütem, pontozott nyolcadok után következő tizenhatodok, a szövegbeli hangsúlyoknak hangmagassággal is történő kiemelése.

Fáradt, szomorú a lépésük ts a j s 2,4,3

A jelentésnek megfelelően szövegben, zenében egyaránt a hosszú szótagok és hangok vannak túlsúlyban. Mind a kezdő spondeus, mind az utána következő anapestus thesis hangsúlyos, ezáltal ereszkedő jelleggel bír a sor, egyetlen jambusi ütemében viszont az arison van a hangsúly. Ez az egyetlen láb, amely a sor jambikus voltát érzékelteti. A dallamvonalat indokolt monotonia jellemzi. A zene a magyaros tagolást követi, a jambust a szövegnek megfelelően úgy érzékeltetve, hogy a rövid szótagnak megfelelő nyolcad értékű hang az ütem végére kerül, viszont a hangsúlyos arsisnak megfelelő negyed ütemet kezd.

Mi mindig, mindenről elkésünk

A ritmus a szövegben is pontosan egyezik az első soréval, hiszen sorismétléssel van dolgunk. Hogy azonban az ismétlés Adynál sohasem egyszerűen azonos ismétlés, hanem értelmileg és érzelmileg több a megismételtnél, azt Kodály úgy is érzékelteti, hogy a dallam a ritmikái azonosság mellett más.

Bár csak ízelítőt adhatunk belőle, egyébként részletesen elvégzett, a teljes műre kiterjedő elemzésünk tanulságait szeretnénk összefoglalni. Az első, Ady versében feltűnő jelenség a szimultán ritmus. A szimultánitás egyik tényezője az időmérték, ennek is az alapja: a jambus, de teljesen nyelvünknek megfelelő jelleggel. Ennek eszközei azok, amelyek háromféleképpen is érzékeltetik a jambus ellenére a természetes beszédnek megfelelő jeleget: az egyik a thésisre eső hangsúly, amely a jambus emelkedő jellegének legfőbb ellensúlyozója, a másik az úgynevezett „átjátszás”, az arsis hosszú szótagjának hangsúlyos röviddel való helyettesítése, a harmadik a hangsúlyos arsis mértéktartással és többnyire funkcionális szerepben való alkalmazása. Erősen s az időmértékes ritmussal egyenrangúan érvényesül, sőt azt helyenként háttérbe is szorítja a hangsúlyos, többnyire a tagoló vers formájában. Egyébként is újra ki kell emelnünk a hangsúly fokozott szerepét Adynál.

A zene a szöveg ritmusának pontos követése. Kodály ezt nagyon lényegesnek tartotta. Ennek egyik jele, hogy a versek megzenésítésekor gyakran először a szövegnek megfelelő dallamritmikát írta a szöveg fölé. A vers jambikus jellegét a megzenésítés nem törölte el, hanem csak diszkrétan engedte érvényesülni. Emellett azonban, miként a szöveg, érvényre juttatta dinamikában (hangsúlyok!) és dallamvonalban egyaránt az ereszkedő lejtést. Ennek egyik bizonyítéka a már említettekén kívül a versben a hangsúlyos sorkezdések száma, amely itt ugyancsak 50 százalékos. Ady későbbi verseiben azonban jóval nagyobb. Végül a zenével kapcsolatban rögzítsük le a szimultán ritmusban a magyaros hangsúlyozási rendszer uralkodó voltát. Kodály bizonyára úgy érezte, a jambus diszkrét érzékeltetése ellenére, az Ady-versek ritmusát, mint Ady: nem lábakat tartott számon, hanem időmértékkel színezett magyar ritmust alkotott.

Így lett az *Akik mindig elkésnek* vegyeskari kompozíció szövegének és vele egybeformott zenéjének ritmikájában, dinamikájában és hanglejtésében a magyar nyelv alkatának tökéletes kifejezője. (Az elemzés jobb megértése érdekében az olvasó figyelmébe ajánljuk a kotta és a hanglemez tanulmányozását, illetve meghallgatását. Kodály Z.: Vegyeskarok. Jubileumi bővített kiadás. Editio Musica, 1972.; Kodály kórusművei – Choral Works Mixed Choruses 6. Hungaroton.)

ADY PÁRIZSA

Tudósítások a „gyönyörök és fájdalmak szent városából”

Ady költői lángelméje ma már vitán felül áll. Azt azonban, hogy zseniális újságíró volt, sokan még ma se tudják és nem méltányolják kellőképp. Pedig jól látta Bölöni *Az igazi Adyban*: „Ha van, aki tagadja Ady zseni voltát, olvassa el pár sorát, amiket a kor akkori problémáiról írt, zsenije mágiikus pálcájával megforgatva a filozófiai kérdéseket vagy hozzászólva egy tőle idegen témához. Ha harminc év múltán olvassuk párizsi jegyzeteit, ma is meglep frissége, és ma sem haladta túl Ady-szellemét a kor, gondolatainak nincs patinája.” Ez szerintem az azóta eltelt újabb negyven esztendő után is igaz. S mindez annak ellenére alakult így, hogy információt gyakran másodkézből, magyarán: a lapokból „ollózza” szerezte. Ezért van igaza Révész Bélának is: „Ady zsenijét méri, hogy egy java cikktől annyira meg tudott termékenyülni, hogy a fogalmak, nézetek velejét pontosan megérezte és az elszerzett kis magból nagyszerű látó íteleteinek egész lombozata terebélyesedett föl.”

„A BARIKADOK TÚZE”

Hírlapírói működésének egyik legremekebb területe, mondhatnám vadászterülete az a sok száz párizsi cikk, amely 1904 és 1911 között tett hét párizsi útjának köszönhető. Az újságíró teljes műfaji változatosságával (tudósítás, interjú, tárcsa, jegyzet stb.) tükrözi a kort, úgyhogy a századeleji Párizsnak nincs még egy ilyen gazdag, ilyen színpompás krónikája! Hallatlan zsurnaliszta szimata mindent megorront és az élet minden területére kiterjed; pennája nem is toll, hanem volóságos nyolckarú polip-csáp, amely pompás zsákmányt szedve pásztáz a politika, az irodalom, a művészet továbbá a minden rendű és rangú napi aktualitás folyondárai közt. Cikkeit nem csak kenyérkeresi tevékenységnek tekintette. Földessy tanúsága szerint, amikor 1913-ban szó volt *A tegnapi Párizs* című gyűjtemény kiadásáról, azt mondta: „ma is nagyon szeretem őket”. A becses kis kötet csak nagy késéssel jelent meg a Bolyai Akadémia kiadásában, 1942-ben, miután az első párizsi út tudósításainak egy részét még 1924-ben kiadta Földessy Gyula *Levelek Párizsból címmel*. Ma már rendelkezésünkre áll a teljes anyag, hála az *Ady Endre összes prózai művei* című kitűnő sorozatnak. Így a ma és a jövő történészei, irodalmárai vagy egyszerűen kíváncsi olvasói teljes képet alkothatnak a kor Párizsáról, sőt Franciaországról; valóságos enciklopédikus az a totalitás, amelyet ezek a cikkek tükröznek, olyannyira, hogy ha valamilyen katasztrófa miatt semmi sem maradna a kor történetéből, Ady írásából szinte teljes színpompájában bontakoznék ki a századeleji francia élet.

Ami a politikát illeti, a magyar posványtól megcsömörlött huszonhét éves ifjú nagy vágyakozásokkal indult ugyan álmai városába, melyet az *Új versek* előszavában Mek-kájának mondott, s amelyből Bakonya lett, de mindig meglátta árnyoldalait is. Tisztában volt azzal, hogy a félig még hűbéri hazai rendhez képest a III. Köztársaság polgári demokráciája csak viszonylag elfogadhatóbb. „Tépelődöm – írta 1906-ban – miért kell nekünk Párizs? . . . Miért kerekedünk föl Fokvárosból, Teheránból és Budapestről? Jobb itt nekünk? Emberibb itt az élet? . . . Nyögve válaszolok önmagamnak: lári-fári. Csak éppen nem eszik nyersen az emberi húst . . . Hamis kacajú, álcás, gonosz, bús város. Csak éppen mámorosabb és cifrább a többinél.” 1904 februárjában kiérkezve, pillanatok alatt tájékozódik a városban, ahonnan írt első, február 24-én kelt levele a leg-

szébb Párizs-versekkel felérő csodálatos prózasorokkal ékes: „Te vagy az én lelkemnek szerelmes nyugtalansága és én benned érzem az életet, a bolondot, a haszontalant, a szomorút, a szépet. És miért élnék, ha más volna én körülöttem a minden? Te kellesz, csak Te, óh bolond, óh szép, óh fájdalmas!...” A politikai gyűlésekre járva, a pártvezérekkel interjúkat készítve nem felejtkezik meg a múltról. Megemlékezik Johannáról, „a híres hisztériás lányról”, Étienne Dolet humanista nyomdászáról, akit máglyán égettek el (a megszállás alatt a nációk beolvasztották a szobrát...), Desmoulins-ról, aki „zseniális volt, állhatatlan, kegyetlen, gyáva, elragadó, léha, undok és kedves”, Marat-ról, akit „a világ minden iskolájában bestiának rajzol meg a történelemtanár úr” de most szobrot állítanak neki – és Ady (ez jellemzi párizsi tudósításait!) minden alkalmat megragad, hogy Párizsból is üssön egyet Hunnia urain – emlékeztet rá: ő már régen javasolt egy Dózsa-szobrot. Szívesen idézi a nagy forradalom óriásait, de nálunk is jobban becsüli a Kommün hőseit, akik közül néhányat volt szerencséje személyesen is ismerni. Valósággal himnikus cikkodát ír a hatvannégy éves Allemane volt betűszedő munkásról és kommünárról, aki „legény és micsoda pompás legény a talpán”: „Csak ez az áldott Franciaország tud ilyen fölséges emberpéldányokat produkálni. Soha büszkébb nem voltam s nem lehetek, mint amikor először kezét szorítottunk. A barikádok tüze ömlött abban a percben a testembe. Jean Allemane érezte először velem, hogy gyönyörű dolog embernek lenni.” Hasonló rajongással ír Louise Michelről, aki „éppen olyan lett volna Jeanne d’Arc korában, mint Jeanne d’Arc”.¹ L. Michel ifjú harcostársát, az anarchista Ernest Girault-t, „furcsa párizsi ismerőseim egyik legkedvesebb”-jének nevezte, és több cikkében említette.² A szocialista vezérek közül tisztelettel adózott Jaurèsnek, s kétszer is meginterjúvolta Millerand-t. Hírt adott a *l’Humanité* megindulásáról, s nem csak a vezérek vagy a festői figurák iránt érdeklődött, hanem a tömegmegmozdulások, tüntetések, sztrájkok is felkeltették figyelmét, kivált, ha olyan örvendetes tényről számolhatott be, hogy „akkori Európa legemberibb embere”, A. France is támogatja az elnyomottakat, aki „piszkos munkások tiszta gyülekezetébe járt sztrájkokat rendezni”.

JÓŠ ES KRONIKÁS

Ami az irodalmat illeti, nem nagyon tudjuk, hogy mit ismert néhány nagy néven (Zola, France) kívül, mielőtt Párizsba érkezett. Majdnem bizonyos, hogy előzőleg franciául nem olvasott semmit, hiszen magát a nyelvet is csak második, hosszabb tartózkodása során (1906–7) ismerte meg jobban. Cikkeiből az látszik, hogy nem nagyon érdekelte a „tisztá irodalom”, érdeklődését és értékeit a politikai-társadalmi kategóriák határozták meg, szívesen foglalkozott a „kupolás kriptával”, ahogyan az Akadémiát nevezte és elszántan ostorozta a Goncourt- és egyéb díjak körüli mesterkedéseket. Sokat emlegetett „baudelaire-izmusa” sem nagyon terjedt túl bizonyos polgárpukkasztó sátánkodáson. Irodalmi tárcái és csevegései, melyek Bölöni és Léda segítségével születtek, eredetien csípős keverékei a politikai pecsenyének és a privat-paprikának. Noha csak sebes bűvármerülésekkel mártózkodhatott meg a roppant francia irodalomóceánban, a felszíni jelenségek mögött érzéklni tudta a mélyáramokat is, és sok kisebb-nagyobb kérdésben szinte varázserővel jósolta meg egyes írók jövőjét, például amikor a később oly csúnyán szereplő Tharaud-fivérek nyerik el a Goncourt-díjat 1906-ban („A Tharaud-kból aligha lesznek a Flaubert-ek, Balzacok és Zolák utódai”); vagy amikor Abel Bonnard-t, a háromezer frankos „római díjat” elnyerő „első állami poétát”, a tehenekről és macskákról verselő ifjút gúnyolva megjósolja, hogy „nagy ember lesz” (34 év múlva a ferde hajlamú kollaboráns kiérdemli majd a „Gestapette” becenevet és Pétain nevelésügyi minisztere lesz...).

A költő Ady, mint hírlápiró, elsősorban a próza- és drámai irodalom iránt érdeklő-

¹ Ady sokszor visszatért az ő szeretett Michel Lujzájára. Kapcsolatukról vö.: az Ady és a „Vörös Szűz” című fejezetet A Vörös Szűz című munkámban (Kossuth Könyvkiadó, 1975).

² Vö.: Ady furcsa párizsi ismerőse: Ernest Girault című cikkem (Irodalomtörténet, 1975. 2.).

dik, s főleg az újak, vagy újabbak hívják magukra figyelmét. Egyszer-kétszer idézi Vil-lont, s ha Saint-Simont említi, ezt főleg Rákóczi miatt teszi. Témáit az időszerű esemé-nyek szabják meg: évfordulók, szoboravatások, pörök és botrányok. Ünnepli Mistral Nobel-díját („talán soha és sehol nem volt párja”); sokszor beszél a három Dumas „egész zseniális famíliájáról”; Barrès markáns egyénisége az eszmei különbségek ellenére is le tudta nyűgözni („ha becsületes, ha élehetetlen, ha hiszi, amiket összeírt, ma ő volna a hímnemű Louise Michel”). A jakobinus érzelmű költő respektálja a nagyságot és tehet-séget, még ha jobboldali is, de undorral fordul el a mesterkéltné, megjátszott felfújtságtól. Mindig lelkesen ír Zoláról, akit, amikor hamvait a Pantheonba szállítják, Galileihez és Giordano Brunóhoz hasonlít; hasonlóan méltatja France-t, „az istenien nagyszerű em-ber”. A századelő egyéb prózaírói közül bizonyos rokonszenvvel tekint Gide protes-tantizmusára, de már Lotit felettébb epésen utasítja el: „veszedelmes szélhámós volt ez az elegáns tengerész”, aki annak köszönheti sikerét, hogy „a fáradt, fonnyadt francia bourgeoisie imádjá az egészséges barbárságot és exotikumot.”

Már említettem, hogy a költők aránylag kevésbé érdeklik. Ezt részben nyelvi okok magyarázzák, hiszen a poéták megértéséhez, különösen mondjuk egy Rimbaud esetében, még a Léda segítsége is kevés volt, míg a napilapok böngészése 1907 után már nem je-lentett különösebb nehézséget. Végül is azonban őt is, sőt még Baudelaire-t is csak mel-lelleg emlegeti, ő, a „magyar Baudelaire”! Viszont annál gyakrabban kitér Verlaine festői figurájára, akit – s ez valóban meglepő egy ilyen „elkötelezett” költőnél! – Hugó-val szemben méltat, megjegyezve „fajsúlyá ugyanaz volt, mint Jersey-szigetbeli magyar társáé, például, Teleki Sándoré. Ő, Victor Hugo, részeg volt korának politikai eszméitől s csak éppen ereje, impulziója s szótára volt nagyobb, mint egy romantikus, forradalmár kereskedősegédé... Nem lehet azt számmal kifejezni, mennyivel több és emberibb a minden bűnünkben és erényünkben közös Verlaine, mint a minden bűnünkkel és eré-nyünkkel olcsón és rendesen hivalkodó Victor Hugo.” S noha általában többre becsüli a „muzsikás álmok alélt, mámoros, önkínjaitól összetörött” költőt, a „szívekbe síró ver-sek” szerzőjét, azt elismeri, hogy: „Hugo és Verlaine, mégis csak ők voltak a két leg-első ember mostanában”. Persze, a hazai újságolvasó nem várt a párizsi tudósítótól finom elemzéseket, monográfikus biztonságú ítéleteket. Ady tudta ezt, s ha az egyes költőkről szól beszámolójában, majdnem mindig a festőiség, sőt néha a botrányzag kerekedik felül. Talán ezért értékeli túl nagyra Verlaine-t Hugóval szemben, s ezért nyűgözi le Rictus olyannyira, hogy nemcsak cikket szentel „a nagy vágyak, nagy érzések és nagy ideák rongyos, halálra fárasztott, de éhes és szomjas fejedelmének”, hanem ama ritka kiváltságban részesíti, hogy fordít is „a vad és piszkos, de gyöngéd poétától”. Nagyon sok más költőre is felfigyel; ő például az első, s hosszú ideig az egyetlen magyar Lautréamont-észlelő. Véleményét mindig remekül találja, ítéletei azonban csak akkor igazán találóak, ha személyes tapasztalat rejlik mögöttük, egyébként bőven és pazarul merít idegen forrásokból, elsősorban Rémy de Gourmont két kritikai gyűjteményéből. Olykor az átvétel már-már tiszta plágium, de aztán hirtelen elrugaszkodik (főleg ma-gyar irányban...) a forrástól és ragyogó egyéni meglátással szereli le az olvasót. (Az AÖPM-sorozat szerkesztői és jegyzetelői hősi buzgalommal bányászták ki a régmúlt összefüggéseket, de ezek teljes feltérképezése még a további kutatásra vár.)

ZSENIK ÉS BÜVÉSZEK

A televízió bűvöletében felnövő fiatalok nehezen tudják elképzelni, milyen jelentős szerepe volt a század elején a színháznak. Adyt mindenesetre szenvedélyesen érdekelte. S kivált a francia dráma, mely akkor szinte egyeduralgoként terpeszkedett el a világ-színpadon. A színházművészet minden kérdését feszegette, tehát a politikai, gazdasági és egyéb vonatkozásokat is. Nagyrabecsülte Antoine-t, a „lángoló lelkű művészembert”, „a mai színház leghívőbb emberét”. Felfigyelt Lugne-Poë-ra, az „Oeuvre színház jeles direktorára” is. Minden színpadi műfaj és esemény érdekelte: klasszikus tragédia, bo-londos vaudeville, sőt még a Palais Royal malacságai és a Grand Guignol is („azoknak orvosossága, akiknek a gyomrát elrontotta a színház”). Ismerteti Rostand új műveit, bár

nem nagy véleményrel van a *Cyrano* szerzőjéről („ékes beszédű kókler” és „zseniális kézműves, hangulatgyáros, ríművész”); s Feydeau-nak sem kegyelmez: „Éljen Feydeau, az ágy, az áruló fonográf, az elcsereált nadrág, a bölcsek kövévé sűrített pocsolya”! Dicséri viszont Henry Bataille-t („ügyes ujjai vannak”) és Bernsteint („zseniális témamester és remek szakács”).

De tán legjobban a „szent szörnyetegek” érdeklik. Egy olyan monumentum előtt, mint Sarah Bernhardt, nem képes megőrizni hidegvérét – kivált, hogy nem fogadta. Nem tagadja nagyszerű képességeit, de dicsérete maró, már-már vitriolos: „Ő már a formákon régen túlteheti magát. Túl is teszi. Régen. Nem akarok goromba lenni, legalábbis hetven esztendeje (ezt 1905-ben írta a valójában csak hatvanegy éves művésznőről. – B. L. E.) ... Ez a nő-Néró vagy hogy galánsabbak legyünk: a nő-Napoleon”.

Böloni szerint barátja nem nagyon értett a képzőművészethez, s vadul tiltakozott minden kiállítás-látogatás ellen. És mégis ... mégis! Böloni ezt az 1906-os Őszi Tárlat kapcsán állítja. Révész viszont, ami őt illeti, azt mondja: Ady háromszor is elment vele! De nem ez a lényeg, hanem az, hogy Paul Gauguin-cikke rendkívüli hírlapírói teljesítmény, mind a biztos ítélet, mindpedig a buja színekben pompázó stílus révén: „A fényproblémákkal nem törődött. Nem is kereste a fényt. Képein mégis csodálatos, igazi fény ömlik el. Azt sem tudja az ember, hogy honnan. Mint ahogy az ő csúnya, különös életét is beragyogja egy ilyen nagy, rejtelmes, hatalmas fény.” Fenntartás nélkül hódolt Rodin lángészének is: „ez a csodálatos képfaragó”. Különösen a *Gondolkodó*, „az élet szobra” nyugtázta le, s „borzongva, félve, sejtve, megkapva és megnemesedve” bámulta. Átlagtudósításai azonban csak a rutinos újságíró mindig ragyogva rögtönző ügyességét tükrözik.

Ez vonatkozik a zenére is, amely iránt nem tanúsított különösebb érdeklődést. Mivel azonban buzgó és teljességre törő krónikás volt, néhány zenei cikket is megeresztett. 1904 júliusában a francia operetről megállapítja: „Igen, a francia géniusz maga. Mert az operett, a dalos, kedves, nótás operett a legtörvényesebb gyermeke a francia szellemnek. Benne a francia faj karakterisztikonjai fénylenek: a képzelő erő, az ironia, a vidámság, a szatíra, a paródia, a tarkaság...” Már ifjan csodálta Offenbachot, s 1905-ben elégius cikket szentel a „haldokló” Lecocq „apónak”, akivel együtt „elmerülőben van egy egész világ. A régi dal. Egy kicsi zátony látszik ki belőle. Lecocq apó nótás, haló szíve.” (Egyébként az akkor hetvenhárom éves „vén poéta” csak 1918-ban hunyt el!) A kabaréért és a sanzonért persze lelkesedett. Yvette Guilbert-t istenítette, s a „chanson-história papnőjének” nevezte.

A szellemi életen belül a tudományt meglehetősen elhanyagolta. E téren is inkább a festői, a különös, a rendellenes érdekelte. Például, ha cikket szentel Flammarionnak, a világhírű csillagásznak, főleg „napimádata” kapja meg, mert osztja a tudós véleményét: „a nap minden életnek forrása”. Amikor azonban a „poéta-csillagász” a divatos spiritizmusnak hódol, amelyet Ady remek telitalálattal illet („a képzelődés eme béka-nyálas süppedéke”), elítéli az *Uránia* szerzőjét ezért a „szemenszedett képtelenségért”.

Vessünk még egy pillantást a napi hírekre, a francia hírlapírásban *faits divers*-nek nevezett köznapi krónikára. Azt kell, hogy mondjam: Ady hírlapírói vénája itt csillogott igazán a maga teljes színpompájában! Hamiskás huncútság és mélabús gyöngédség itt üli részegítő torát a stílus színeinek tarka tobzódásában, amelyben a lángész fénye átlenyegíti a legelnyűttebb zsurnalista giccsét és feleméli a legelkoptotabb témát is. Így születnek a nagyszerű „Párizsi jegyzetek”, a „Tárlatok, heccok, divatok”, a „törvényszéki komédiák”, riportok a hullaházról, a jósnőről a vásárokról és kiállításokról, no meg persze a panamákról, a kutyákról, a macskákról és a majmokról, a válásokról és a földrajzról, szóval mindenről. Mindenről, amit látott, hallott, érzett az Eifel torony lábánál – a tornyot mellesleg „sötét, ostoba óriásnak” nevezte. A képmutató szenátorok és a diadalmas kokottok, a pénzéhes színpadi szerzők és a kótyagos bohémek, a „klubmajmok” és a Párizsban mulató „magyar nagyurak” tarka serege nyüzsög ezeken a lapokon, s Ady Párizst festő kedve még az 1911-es májusi utolsó út után sem apad el; a francia lapok nyomán továbbra is ír egy-egy francia vonatkozású cikket. Amikor például 1912 tavaszán az egész Franciaországot, sőt Európát és természetesen Budapestet is sűrűn foglalkoztatta a „Bonnot banda” garázdálkodása, s amikor a hazai reakció élesen

Szárnyasló

Parafrázis „A ló kérdez” című Ady-versre

„Lovamra patkót senki sem veret . . .”

*Nincs-kovács kérdi: ez miféle ló,
mivel ilyet még! . . . Feletem: Szárnyasló!
Húzza szekéreként zörgő életemet.*

„Be szerencse, hogy senki sem szeret . . .”

*De szerencse: nyájasoktól függetlenedek!
Míg távolodom előre, ők hátul egyre
zsugorodva, valahol idő-messze.*

„Kocogok, lógok követlen uton . . .”

*Kantár rajtam, most a szekeret én húzom –
isten se látja: kifélék, föl-leugrálva,
meddig jönnek velem kocsikázva.*

„S hogy merre megyek, nem nagyon tudom . . .”

*Bár maturával, diplomával tudnom kéne!
Ama egyenesbe mindig csalíngázva
érkeztem-jutottam: – a célirányba.*

„S a rossz úton, mert minden ellovan,
felüti néha fejét a lovam . . .”

*Miért kátyús az út?! S mitől, hogy ellovan
bizalom, szerelem, barátság?!*

*Bár tudnám fékezni a vágatát!
„Felüti néha . . .” Tréfásan vagy komolyan,
ahogy az alságos szavakra
fölrántják szemöldöküket sokan!*

„És megkérdi, míg szép feje kigyúl:
Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?!”

*Nemcsak feje – egész teste kigyúl!
Minden zűr, perpatvar, galyiba
után szárnyas tűzparipa!
Súgom neki, míg bajtom makacsul:
az Eszme, melyért annyit és amyan! . . . –
kedves Ménem! valónkká alakul.*

KISS DÉNES

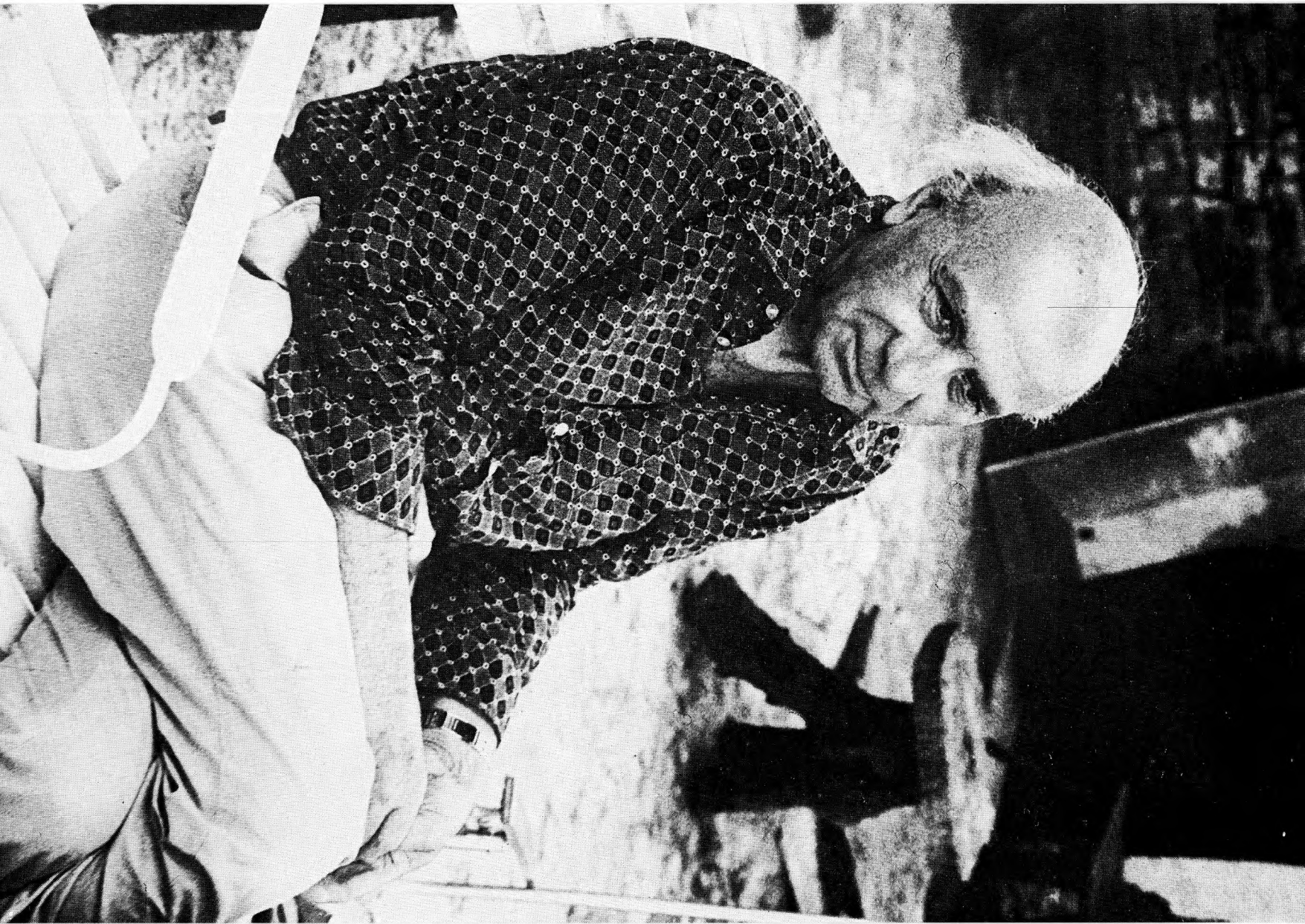
Vérünk arany

*Ady Endre Ady Endre
hogyan álljunk hadirendbe?
Hadirendbe kikkel álljunk
miért s mikor kiabáljunk?*

*Ady Endre Ady Endre
Ki vigyáz a hadirendre?
Vérünk arany! Ez a jussunk!
Elvérezve hova jussunk?*

*Ady Endre Ady Endre
eszünk szívünk kész a rendre
Ki-ki odaadja sorsát
Arcunkon ég Magyarország*

*Ady Endre Ady Endre
elhullanánk bátran rendbe'
Életünket följánljuk
De hol a cél? Csak a vályuk?!*

GYŐZELMES ÉLET

Már tegnap, tegnapelőtt is biztos volt a mérleg: Illyés Gyula győzelmes életű. Úgy látták már korábban is: Goethe-i, Tolsztoj-i az életútja; megadatott neki a teljes emberi lét végigélése; világirodalomba emelkedő, egyetemes az életműve. „Térkép – mint Váci Mihály fogalmazta – a huszadik század reményeiről, hiteiről, forradalmi próbálkozásairól és bukott forradalmairól, művészi kísérleteiről, szívós ellenállásairól, az értelem, a humánus szembeszegüléséről.” Életművében benne van a „föltáviró lét” megannyi titka; az ember édene és gyebennája. A termő mezők, a régi temetők s az álmodott jövő. Amit Bartók és Kodály zenéjéről mondott, az ő írásaira is igaz: valamennyiünk – „szívénmaságra” születettek – érzéseit is kimondta. Egy nép minden gondját és reményét, múltját és jelenét művészetébe emelte. A vágyait is.

Munkássága eredményeit eszméi győzedelmén is mérhetjük; íróember számára a legfontosabb mérlegen. Még jelezni is öröm: milyen hatalmas dolgokat cselekedett. Új fejezeteket nyitott a lírában, az epikában, a drámában és az esszében; új stílust teremtett. De nemcsak azt. Addig ismeretlen világot fedezett fel. Új tudatot adott. Vért áramoltatott az elkötött részekbe. Kedvet nevelt az életre. Gondolkodtatott. Új magatartásra eszméltetett. Biztonságot adott: bármely égbolt boruljon is az ember fölé, érezze szilárdnak lába alatt a földet. Még akik olykor perlekedtek vele, azok is rendre tisztelegnek előtte. Jó tudni, nagyon jó, hogy változatlanul örökös, virraszt és teremt.

Illyés Gyula minden műfajban remeket alkotott. Mindig a legmodernebb eszközökkel, de a stílussteremtés, a műfaj átfogalmazása, a művészi forradalom sohasem volt a fő gondja. A különböző műfajokban mindig egy ügyet akart szolgálni: a humánus ügyét. Ezért tartotta a művészi alkotásnál is fontosabbnak az igazság szolgálatát. Illetve alkotásaival is az igazságot akarta mindenekelőtt szolgálni. Ezért vállalkozott nemzetfölköttien humanista-szocialista meggyőződéssel a maga népe problémáinak az ábrázolására is. Az irodalmat szinte csak eszköznék te-

kintve – Németh Lászlótól kölcsönözve a képet – mintegy lámpásnak, amelynek fénye mellett egy emberi közösség a maga jövőbe vezető útját keresi. Maga is a nemzet tudatának a helyes alakítását tartotta – és tartja – a legfontosabbnak: a hagyomány, az irodalom segítségével megteremteni a magyar szellemi élet új tudatát, s kimunkálni az anyanyelvi közösség jó közérzetét.

A búszas évek induló fiataljai ezt a feladatot meg sem kerülhették. Minden veszte látszott: széthullott a régi ország, elbuktak a forradalmak; elbullottak a remények is. Mintha Ady látomása a szétszóródásról félig már be is következett volna. Ebben a helyzetben nem pusztán az irodalom művelését kellett vállalni a humánus érzékeny elkötelezettjeinek, hanem egy romlásba sodort nép talpraállítását is. Illyés Gyula ezt vállalta. Már akkor, mikor Párizsból, a világvárosból, a világhír ígérkező közeléből hazatért Orzóra, egy dunántúli pusztára, hogy néma tájról írjon eleven szívekbe. Írásaival azon munkálkodott, hogy a magyarság a legjobb értékeit kibontakoztatva megtalálja, és megállja helyét a testvérként becsült többi népek között.

Mások is, sokan dolgoztak rokon szándékkal. Munkájuknak eredménye is mutatkozott: már a harmincas években feltűnt egy új értelmiség, amely népről, magyarságról, múlttól, társadalomról rokon mód vélekedett. A rokon vélekedések kialakításában, a különböző elgondolások összehangolásában Illyés Gyulának hangsúlyos szerepe volt: világos megfogalmazásait a különböző plebejus és népfrontos szándékok leginkább elfogadhatták. Modernsége és magyarsága egyként vitathatatlan volt; műveinek – mint Németh László mondta – „mindenfelől megvan a statikája”. Ezért is foghatta össze a legtermészetesebben irodalmunk antifasiszta erőit; még a háború nehéz esztendeiben is. Huszadik századi költő-elődjei közül Adyhoz lehetne leginkább mérni tudatteremtő munkáját: az őriznivalókra és végeznivalókra volt mindig tekintete.

Van ma is. A felszabadulás óta is. A történelmi helyzet nagyot változott; a magyarság immár nem pusztuló és nem halálbamenő nép, de Illyés Gyula ma is következetesen keresi: hogyan lehetne minél magasabbra emelni ennek a szívós, életerős népnek az erkölcsi-szellemi magatartását; miként lehet alapjaiban tovább szilárdítani a magyar anyanyelvűek közösségét.

Innen lehet leginkább érteni mai munkásságát. Nemcsak a költőét; a kényes történelmi és ideológiai kérdéseket tisztázó gondolkodóit is. Felbecsülhetetlen értékű az is, amit a felszabadulás óta, napjainkban végez: tévbitéket, előítéleteket oszlat, igaz tükröt tart népe elé, hogy segítsen visszaadni a háború után megtépzott önbecsülését, ápolja, fejleszti azt a közösséget, amelyben „a magyar nyelv kerengeti az embervédő eszméket”. Védi, erősíti az embert, a bárhol élő, hogy annyi hazátlanság, menekülés, szóródás után békességre, hazára találjon, s minden újabb veszedelemmel szemben belső erőssége legyen. Hogy éljen, hogy élhessen mindenütt és mindig szabadságban. Felemelt fővel; a szívébe irt törvény szerint.

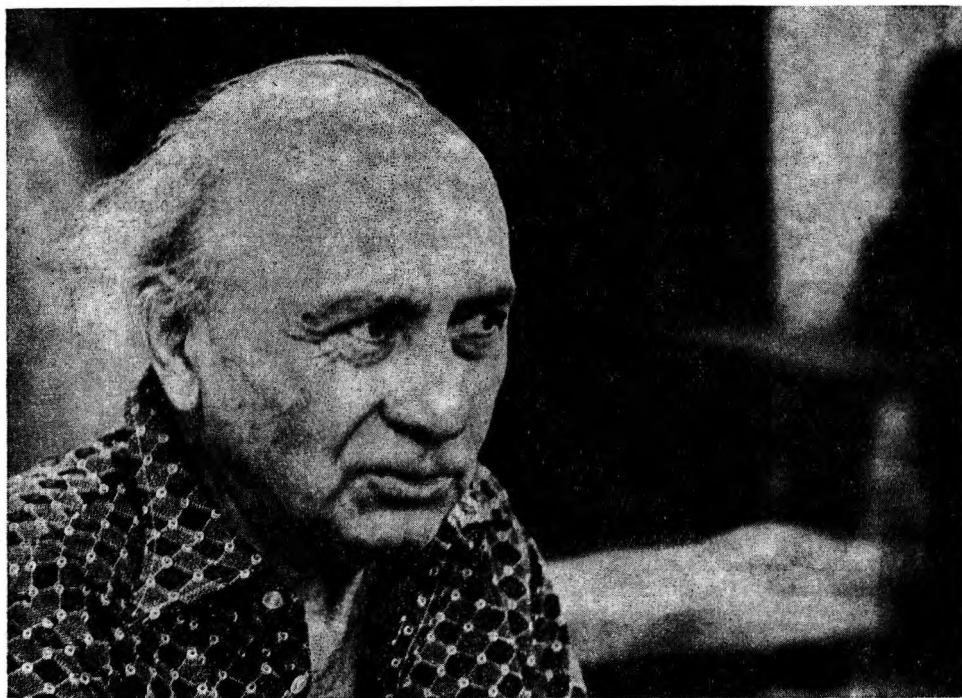
Illyés Gyula győzelmes életének ez a legmesszebb hangzó dallama; minden népnek szóló élő üzenete.

Hálások vagyunk a sorsnak, hogy anyanyelvünkön érthetjük.

Erősítsen még bennünket sokáig az életre.

Szívből kívánjuk: valósuljon meg minden álma.

Még teremtő életében.

A PUSZTÁTÓL PÁRIZSIG ÉS PÁRIZSTÓL A PUSZTÁIG

Illyés Gyula költői sorsát és egyéniségét általában a magyar és az európai igények bölcs egyeztetésével szokás magyarázni. Nem alaptalanul, hiszen életműve valóban szerkesztésbe forrasztotta azokat a hagyományokat és törekvéseket, amelyek gyakran és szerencsétlenül kerültek szembe egymással közéletünk és művelődésünk XX. századi története során. Magyarság és európaiság egységbe fogásának azonban volt egy eredendő feltétele, az, hogy Illyés már korai ifjúságában megtanulta összebékíteni és egyeztetni az egymással versengő vagy egymást látszólag kizáró hagyományokat, életformákat és értékeket. Ahogy a világgal ismerkedett és ahogy eszmélete gazdagodott, mindig gondolatok és magatartások válaszfutára, sőt ütközésébe került. Választania vagy egyeztetnie kellett az ellentétes érdekek, akaratok és eszmények között. A puszták és a falu, Cece és Ozora, a vidék és a főváros, a katolicizmus és a reformáció, a család tisztviselő és paraszti ága, az uradalmi gépész apa és a nyomorba sülyedt cseléd környezet, az iskola és a szülői otthon: megannyi egymással perben álló erő és életelvet jelentett, közöttük kellett gyermek- és ifjúkorában tájékozódnia, választania és egyeztetnie. Ellentétek keresztezési pontján kényszerült széttekinteni, körülötte és benne ütköztek vagy békültek meg a társadalmi tudat veszélyes ellentmondásai. Eredendő helyzete egyszerre volt *zárt* és *nyitott*, életformában és kultúrában egyaránt. Valójában e zártság és nyitottság egymást átható kettőssége és szerves egysége szabta meg tájékozódását és gondolkodását, később költészetét.

A zártságot a puszták jelentette, a pusztai társadalom erkölcsége, művelődése és élete. A cselédházak népe minden mástól elütő társadalmi réteget alkotott, erősen különbözött az ország más szegényparaszti csoportjaitól: a kisparasztoktól és a zsellérektől is. „Magyarország művelhető területeinek csaknem felét a puszták cselédjei művelik – olvashatjuk a *Puszták népében*. – Erkölcsben, szokásban, világfelfogásban, de még járásban és karjának mozgatásában is ez a népréteg minden másiktól élesen különbözik. Még a falvak mögött is eldugva és elzárva, tökéletes elszigeteltségben él. Egésznap, sőt vasárnap elfoglaltsága miatt a pusztát szinte sohasem hagyja el, lakhelyén hozzáférni pedig a nagy távolság, a rossz utak, a különleges hazai viszonyok miatt, de e nép ősi bizalmatlansága miatt is nehezebb vállalkozás, ahogy gyakran emlegetem, mint egy közép-afrikai törzs tanulmányozása. (...) Valami furcsa, áporodott, de mégis erőteljes közösségben élnek, anyagilag és szellemileg egyaránt; ez a közösség nem egy vonásban inkább hasonlítható a gyári munkásság külön összetartozásához, mintsem a falvakéhoz. Persze azért lényegében attól is elüt. Egyéni, külön világ ez is, lakóinak nemcsak szokásai, hanem még álomvilága is teljesen egyedülálló, ami természetes is.” A pusztának megvoltak a maga külön törvényei, amelyek szabályozták népének szokásait, erkölcsét, viselkedését, amelyek a bölcsőtől a koporsóig határozott rendbe kényszerítették életét. A zárt világ és a zárt kultúra erős szokásjogot és eleven hagyományt adott, egyszersmind korlátokat emelt a tehetség szabad futása elé. A parasztságból kivált írók általában e zárt világban nevelkedtek, a zárt paraszti kultúra valamely táji vagy történelmi változatát kapták örökül. Sinka István a bihari puszták, Veres Péter a hajdúsági, Szabó Pál a bihari, Nagy Imre a sárréti, Sértő Kálmán a baranyai falvak zárt életrendjét és hagyományait. Az eredeti ismeret és tapasztalat szabályozta későbbi tájékozódásukat és tevékenységüket. Nehezen tudtak szabadulni az örökölt szokásoktól és etikai normáktól. A városi kultúrával és az országos közélettel találkozással is őrizték azt a gondolkodást és magatartást, amelyet az otthonról kaptak örökül. És akiknek a világ-

képét és szemléletét nem tette nyitottabbá a más körben szerzett tapasztalat, mint Veres Péterét a munkásmozgalmi tevékenység, vagy Szabó Pálét a kőműves munka, az könnyen tévedt ösztönös vállalkozásokba, tragikus összeapásokba, akár kártékony eszmék vonzásába.

Illyés Gyulát is zárt társadalmi és művelődési szerkezet vette körül; a Tolna megyei pusztá, amelyen született és nevelkedett. Sorsa és érdeklődése azonban úgy hozta, hogy ebből a zárt világból mindig talált kivezető utat. Személyiségére azok a távlatok hatottak, amelyek éppenhogy feltetszetek a pusztai világ zárt határain túl. Vidéken öt elemít és három középiskolát végzett hat különböző helyen, közöttük Simontornyán, Dombóváron és Bonyhádon, majd fővárosi iskolákba: a VI. kerületi állami főgimnáziumba és az Izabella utcai kereskedelmi iskolába került. (Diákkori vándorlásában kedves költőjének és csodált hőségének, Petőfinek sorsát ismételte meg.) Gyerekkorával nyert bevezetést a francia nyelvbe egy pusztai tanító feleségétől, aki eredetileg a kastélybeli gyerekek francia tudasszonya volt. Kedvvel és érdeklődéssel olvasott, nemcsak regényeket, hanem tudományos munkákat és francia verseket is. A pusztáról írt levelet Marcel Sauvage-nak, a francia avantgarde kevésbé népszerű költőjének, aki lelkesülten válaszolt az ismeretlen országból érkező érdeklődésre. Kitekintését növelték történelmi tapasztalatai; a budapesti őszirózsás forradalom és szülőföldjének forradalmi mozgalmi, majd a Tanácsköztársaság és a honvédő háború. Még nem töltötte be tizenhetedik életévét, és már a történelem, a munkásmozgalom, a fegyveres küzdelem sodrába került. Hatalmasat tárgalt körötte a láthatár. A kereskedelmi iskolában haladó szellemű tanárokkal, köztük Varjas Sándorral, és lázongó diákokkal találkozott, a Galilei-körben ismerkedett meg a forradalom eszméivel és terveivel, majd a Közoktatásügyi Népbizottság propagandista iskoláján tanult társadalomtudományt és irodalomtörténetet, hogy azután július végén, első küldetésére utazva, Szolnok előtt puskával kezében várja a román dzsidásokat, és visszavonulva Pest határában tegye le fegyverét. A vereség után az illegális mozgalomban vállalt feladatokat, kalandos akcióban: a váci fegyház egy kommunista rabjának, Mauthner Istvánnak megszöktetésében vett részt, a Vörös Segélyben dolgozott. Így kényszerült arra, hogy elhagyja hazáját és Berlint, valamint a Ruhr-vidéken keresztül Párizsba meneküljön a közelgő megtorlás elől. Végképpen kinyílt előtte a nagyvilág; egyszerre szerezhetett tapasztalatot a forradalmi munkásmozgalomban és az avantgarde irodalom műhelyeiben.

A Párizsban otthon és hivatást kereső magyar fiatalember nem készült költőnek. Inkább forradalmárnak, aki áldozatosan végzi mozgalmi munkáját, ám álmaiban a felkelő sereg vezérkarában látja magát. A francia szürrealisták: Breton, Tzara, Soupault, Aragon és Eluard szerveződő mozgalomban is azért vett részt, mert a készülődő forradalom iskolájának és előkészítőjének tartotta az avantgarde lázadó költészetét. A szürrealisták maguk is a forradalom harci csoportjának tekintették magukat; Aragon, Breton, Eluard és Peret hamarosan a kommunista párt tagja lett. Kezdetben a magyar forradalmi emigráció is össze tudta egyeztetni mozgalmi tevékenységével az avantgarde költészetet. Illyés az expresszionizmus és a szürrealizmus hatására írta azokat a verseit, amelyek a kommunista emigránsok folyóirataiban, az Ékben, az Új Előrében, a Párizsi Munkás Naptárában és az Új Magyar Földben jelentek meg. Egyforma otthonossággal mozgott a párizsi magyar ifjúmunkások és a szürrealisták között. Az új francia lírától, nemcsak a szürrealisták, hanem Jean Cocteau, Pierre Jean-Jouve, Blaise Cendrars és Marcel Sauvage költészetétől is lázadó elégedetlenséget tanult; az alkotó személyiség függetlenségének és szabad kiteljesedésének elvét vette át. A forradalmi emigrációhoz a közös eszmék és vágyak fűzték, önálló tájékozódásáról azonban nem tudott lemondani, nem tudta alávétetni magát a fokozatosan kialakult „proletkultus” irodalom követelményeinek. A kommunista emigráció folyóiratain kívül Kassák Ma című lapjában és Raith Tivadar Magyar Írásában is szerepelt. Függetlenségét a szürrealistákkal szemben is megőrizte; csatlakozása nem jelentette azt, hogy feltétel nélkül osztotta volna művészeti elveiket, és követte volna alkotó módszerüket. Nem tudott azonosulni a szürrealista kiáltványok bölcséleti irracionizmusával, és nem követte az „écriture automatique” módszerét sem, elutasította a révületet, az álombeli megismerést. Verseszménye eltért attól a szabadon alakított, mintegy magától születő költeménytől, amely a szürrealisták poéti-

kájából következett. Nemcsak a modern francia költőket ismerte meg Párizsban, hanem a klasszikusokat is, és verset írva valamiképpen az ő vonzásuknak is engedett. Legalább abban, hogy igyekezett fenntartani a kompozíció rendező elvét, valamint a költészet és a valóság kapcsolatát. Nem tudott lemondani arról, hogy a vers utalásaiban és atmoszférájában ne idézze fel a valóság valaminő képét vagy légkörét. Kivált azét a hazai valóságát, amelynek eleven emléke szinte egyetlen hazai öröksége maradt.

A párizsi emigráció regénye, a *Hunok Párizsban* tanúsította, hogy a francia fővárosban is a magyar pusztai fiának érezte magát. Francia barátai, talán Aragonnak, a *Paysan de Paris* szerzőjének jóvoltából „paysan de Danube” néven emlegették. Első párizsi versét magyaros disztichonokban kezdte: „Elszabadult nyulamat csak a vad hold kergeti! Immár / fusson! előtte lapos végtelen még ez a föld. / Fegyveremet keserűn a magas Medvére lövöm ki...” „A nyúl – olvashatjuk a későbbi magyarázatot – természetesen Ozorán szaladt [...] A vers a vaskos valósághoz való visszatérés hatalmas elégiájának készült; a sáros tájban nehéz ökrök és parasztok cuppogtak, de valamiképp mindig éteri könnyűségű szellők és szüzek közelében; a költő konokan a hegyek tarján vándorolt a szabadság irányában. Komor prédikátorok, fellázadt falvak, elszánt szegénylegények sorsa és alakja volt a továbbiakban végigmondva.” Vagyis mindaz, ami azután a *Nehéz föld* verseit pusztai valósággal és lázadó szenvedéllyel szötte át. Híres versét, a *Szomorú bérest* sem otthon írta, hanem Szent Lajos szigetén, emlékezetben idézve fel a távoli otthon lázító képeit: „Kaszvár hintaja gördül, / Nehéz kezem fáradtan emeli kalapom, / Por temet engem, hamu és pernye, / Ökreim tekintete érleli szívem”. Az emlék lázított, a költemény mégis a száműzetés elégikus közérzetéről árulkodott: „Tanácstalan ülök idegen mezőben, / Kéretlen jövevény, ki munkám végeztével / Kicsépelet kazal árnyékában ősszel / Hangtalan fordulok a közönyös földbe.” Korai költészetében gyakran jelent meg a dunántúli táj emléke, az elhagyott otthon hangulata. „... égre forduló szememben lassan / billen föl a táj / pann / és a múlt [...] szenvedő tehenem álma csábította volna el / fagyos szelek zátonyain hevert” – hangzott a *Halott*, már az utolsó párizsi versek közül. A „nehéz föld” vonzását Illyés nem akkor kezdte érezni, midőn hazatértem e súlyos hazai vonzás hatott rá Párizsban és Bordeaux-ban is. Aktivista és szürrealista verseiben minduntalan megjelentek a hazai természet és a paraszti élet jellegzetes képei, merész zenéjükbe belejátszott a magyar vers hagyományos dallama.

Az avantgarde költészet elemi érdeklődést érzett a folklór iránt, gyakran tett próbát azzal, hogy ősi és primitív dallamokat vegyítsen a szabadon hullámzó szövegbe. Az expresszionista és szürrealista költemény kontextusába, egzotikus díszítés vagy mágikus gesztus gyanánt, beépültek a népi hagyomány formái, a népköltészet stíluselemei és fordulatai. A szürrealista áramlattal induló fiatal Illyés is szívesen élt a folklorizálás lehetőségével. „Meglépoen sok közös jegy lévén a nép művészi szemlélete és a legújabb művészi kifejezési formák között, kísérletet kellene tenni e kettő mintegy közlekedő-edényszerű összekapcsolásával” – idézte fel korai művészi elveit. Nemcsak az avantgarde költészet folklorizáló kísérletei igazolták eredendő érdeklődését a népi hagyomány és kultúra iránt, hanem mozgalmi tapasztalata is. A párizsi magyar fiatalok körében vitaesteket, szavaló és színjátszó csoportokat szervezett, a tömegek művészetét szerette volna világra segíteni. Arra készült, hogy „a művészi alkotás örömét is kollektívává” tegye. És ebben a vállalkozásában a népművészet közösségi természete és anonimitása lebegett a szeme előtt követendő eszmény gyanánt. „A tömegek ilyenféle művészetére volt példa – zalog szinte – a népművészet – írta visszatekintve ifjúságának művészi kísérleteire. – A népdal alatt nincs ott a szerző neve. Elképzeltem, lehet megint oly közösség műélvező és szerző között, hogy az utóbbi írja alá a verset...” A népköltészet a közösségi művészet „tisza forrásának” tetszett a Párizsban tájékozódó fiatal költő előtt, ha ebből a forrásból egyelőre az avantgarde korszájával készült is meríteni.

A párizsi éveknél az európai látóhatáron kalandozó szabad tájékozódás adott különös szellemi mámort; ezen a tájékozódáson azonban mindvégig érződött a szülőföld vonzása. „... onnan láthattam végig Európán – beszélt Illyés ezeknek az éveknél feledhetetlen élményeiről. – Azt hittem, ez a magaslat kozmopolitává tett. Csak – úgy érzem – emberré tett, különbbé. Onnan láthattam meg végre való helyén s valóságos helyzetében Magyarországot. Szédítő és lelket próbáló pillanat volt. Páris tett magyarrá.”

És így, midőn öt esztendőös száműzetés után, élve az ellene kiadott elfogatóparancs el-
évülésével, 1926 júliusában hazatért, különösebb kerülők és kísérletek nélkül talált ott-
hont és feladatokat idehaza. Először szülőföldjén, Tolnában próbált letelepedni, csá-
ládja azt remélte, hogy a szekszárdi megyei levéltár tisztviselője lesz. A pusztai éjszaká-
ban száműzöttnek érezte magát, francia avantgarde folyóiratokat olvasgatott, szürrealista
verseken dolgozott. Kassák Lajos, Déry Tibor, Nádass József és Németh Andor társasá-
gában vett részt a magyar avantgarde mozgalomnak abban az utóvédharcában, amit
a Dokumentum öt száma vívott a hivatalos irodalom és a Nyugat ellen. Majd Füst
Milán közbenjárására Osvát Ernő közölte a Nyugatban *Szülőföldem* című költeményét,
és a fővárosban állást szerzett neki. József Attilával és Erdélyi Józseffel látogatta meg
először Babits Mihályt, akinek hamarosan bizalmas barátja és munkatársa lett. A *Nebéz
föld* megjelenése után 1928-ban ismerkedett meg Németh Lászlóval és általa a „másod-
dik nemzedék” íróival: Halász Gáborral, Cs. Szabó Lászlóval, Pap Károllyal és Sárközi
Györggyel. A szerveződő népi mozgalom rövidesen úgy tekintett rá, mint akinek termé-
szetes helye és szerepe van a paraszti demokratizmus táborában, ugyanakkor a Nyugat
köre is közösséget vállalt törekvéseivel. Otthont és szerepet talált a vándorévek után.

Volt abban valami meglepő, hogy a francia szürrealisták tanítványa és Kassák Lajos
fegyvertársa mennyire zökkenők nélkül tudott elhelyezkedni a nyugatosok és a népi írók
mozgalmaiban. Hogy az a költő, aki a magyar avantgarde utóvédjében küzdött, és igen
leleményes, sőt igen vakmerő harcmodorral tett tanúságot, egyszerre hátat fordított az
avantgarde táborának, és lefegyverző természetességgel pártolt az ellenfél: a Nyugat
oldalára. Kassák Lajos meglehetősen ingerülten figyelte ezt a pályafordulatot, mester és
tanítványa búcsúja nem zajlott le minden háborúság nélkül. Illyés eltávolodása az avant-
garde-től és csatlakozása a Nyugat „második nemzedékéhez” valójában mégsem volt
rendhagyó. Nemcsak azért, mert a húszas évek végén általánosan beköszöntött az izmusok
alkonya, és a fiatal írók egész csoportja fordított hátat az avantgarde mozgalmaknak,
hogy az újítás vívmányainak egy részét átmentve csatlakozzék a korszerű realizmus
áramlatához. Illyés pályafordulata azért sem jelentett vakmerő szakítást korábbi elvei-
vel, mert az avantgarde-ban is a társadalomalakító cselekvés lehetőségét kereste, és e
cselekvés folyamatosságát képviselte a Nyugat vagy a népi irodalom körében is. Haza-
terve döbbsent rá arra, hogy az eredményes cselekvés esélyét már nem a szűk körben ható
avantgarde mozgalom, hanem a születő új realizmus adhatja meg. „Nem azon fordult meg
a dolog – nyilatkozta később –, hogy az ember kitért, és átiratkozott egyik felekezettől
a másikba; ki-ki azt csinálta, amihez kedve vagy adottsága volt; amit a helyzet meg-
kívánt. Ilyenképpen jutottam el én is a realizmushoz, amit később „népiességnék» nevez-
tek.” A tárgyias ábrázoló költői nyelv és a hagyományos költői kifejezés a vállalt feladat
kényszerű következménye volt.

A hazatérőt egészen más ország fogadta, mint amilyet elhagyott. „Magam – hang-
zik egy korábbi visszaemlékezés – Párizsból jöttem meg, Párizshoz szokott szemmel,
nyugat-európai igénnyel az igazság és az irodalom iránt. Az én megdöbbenésem az volt,
amikor szülőhelyemen, a pusztán körültekintettem. Egyénileg nem vittem valami fájd-
almas emléket innen, s kint ez a fájdalmas emlék – mint minden emlék – még szépült
is. De ez az új szem most csupa iszonyatot látott. A nyugat-európai szemlélet, elsősorban
a társadalmi szemlélet (amely kint a szabad munkásmozgalomban még külön élességet
is kapott) fényező módjára fedte fel a sarkokat, az addig – itt megszokott – jelensé-
geket, a megszokott félműveltségbe húzódó összefüggéseket. Nem ismertem a hazámra. [. . .]
Akkor nem tudtam, csak most visszakövetkeztetve merem kimondani akkori érzésemet,
a döntő elhatározást: áruló lennék, ha csak író akarok lenni. Az újítás, a merészség nem-
csak az irodalomban esedékes, hanem a társadalomban is, sőt ott esedékes először és igazán.
Sétálhatok tovább itt is az avantgardista szabad gondolatársítások négy fala közt?
Nem volt könnyű kitörnöm, nemcsak a helyet tartottam – tartom ma is – emelkedettnek,
hanem az ajtókat is én falaztam be. Akkor ismerkedtem meg igazán egy fiatal költő
rendkívüli irodalmi kísérletével és forradalmiságával, Petőfiével. »Hazát kell nektek
is teremteni!« – nagyjából ez volt a bűvige a falak ellen.” Helyét és sorsát keresve őt is
a magyar irodalom évszázados élménye sújtotta a porba és emelte föl. Az a felismerés és
elhatározás, amelyre szinte minden világot járt magyar író Bessenyei Györgytől Ady

Endréig eljutott. Ő is rádöbrent, hogy a magyar társadalom nyomorúságát csak áldozatos, ha tetszik, hősiessé vállalkozásokkal lehet enyhíteni. És hogy a szolgálatot feltételek nélkül kell vállalni, a küzdelmet nyomban meg kell kezdeni. *Tékozló* című versében kötelességeit, egyszersmind jogait fogalmazta meg:

Ezrediziglen e földre gyökerezve, fajtám önkénytelen
szava,
Jött-ment grófit, fürge izmaélitát lenező legátus az
örök eklézián,
Jogom van, szólván szívemből hozzátok, megfeddni az
újszülötteket,
Kiprédikálni a késő halottat, figyelmeztetni a gazdát,
erény útjára vezetni a hajadont,
Kinek méhében csodálkozó arccal vár a kised.

Illyés maga hangsúlyozta, hogy a népének elkötelezett költő szerepét, a közéleti cselekvés kötelességét és jogát annak a demokratizmusnak és szellemi igényességnek az erkölcsi kényszere révén vállalta, amelyet Párizs és a munkásmozgalom nevelt belé. Arra a harcos nemzetközi humanizmusra hivatkozott, amely a szolgálatba döntött népek támogatását kívánta, amely a gyarmati sorban tartott nemzetek felszabadítását jelölte ki feladatnak az első világháború és a győzelmes orosz forradalom után. Párizsból hazatérve hamarosan azzal a türelmetlen tenniakarással nézett szét hazájában, amely André Gide híres kongói beszámolóját: az 1927-es *Voyage au Congo*-t is áthatotta. „Fölvillant – olvassuk – előttem is egy írói útinapló. Van egy világrészem, egy tanulmányra érdemes tájam. S milyen sok előnyöm a fölfedezéséhez! Kitűnően beszélek magyarul, ismerem a magyar társadalom mélyrétegét: a magyar vidéket. Írói feladat lesz, ha visszamegyek a szülőföldre, és azt megnézem, európai szemmel, hogy ott milyen állapotok vannak; hogyan is él egy boldogtalan, halálra gyötört nép, nem Afrikában, hanem Európában.” A puszták népe iránt támadt elkötelezettség és a szolgálat vágya európai példákon lobbant, az avantgarde és a népi irodalom közötti átmenet nem jelentett tehát törést. A költői pálya látványos fordulata a világnézeti fejlődés meghatározó folyamatából eredet, az átváltást nem is kísérték a válság jelei.

Valójában ugyanilyen természetességgel történt mozgalmi fordulata is: a forradalmi munkásmozgalomból a népi mozgalomba, a proletárforradalom eszmei örökségétől a parasztszocializmus alakuló törekvéseihez. Párizsban még a magyar forradalmi emigrációban végzett munkát, a levett tanács hatalom feltámasztásában készült szerepet vállalni, a forradalmi harc katonájának érezte magát. Cocteau-hoz látogatva arról szeretett volna beszélni, hogy „a költőnek mi a kötelessége a munkásosztályban, az új társadalomban, a torlaszokon.” Hazatérése után, ismerkedve a honi valósággal, fogalmazta át a forradalmár író soron következő feladatait. Már nem a fiatalos, emigráns romantikával képelt második proletárforradalomban, hanem egy remélt parasztdemokráciában szeretett volna szerepet betölteni. Az átváltást eszmei és politikai megfontolások készítették elő. Illyés tudatában volt annak, hogy a tanács hatalom 1919-ben alapvető hibát követett el, midőn elmulasztotta kielégíteni a parasztság évszázados vágyát az általa művelt földre. Úgy látta, hogy a magyar munkásmozgalom részben elveszítette korábbi forradalmi lendületét és tömegbázisát, nem volt képes levonni a forradalom bukásának tanulságait, és nem vette figyelembe kellőképpen a nemzeti hagyományokat és adottságokat. A szocializmus és a magyarság történelmi találkozását személyes ügyének tekintette. „Ugyanazon Marx–Engels-breviárium szavai már most egészen más értelmezést kaptak Oroszországban, Angliában, Kínában, és értelmük az ellentmondások ellenére is mindennél igen helytállóan látszik. Mindez meglehetősen közhely már. Újdonság csak az, hogy vajon a magyar karakter, a magyar társadalom hogy fogja felszívni ezt az áramlatot?” – kérdezte 1928-ban, a munkásmozgalom és a parasztdemokrácia közötti eszmei átváltás idején. Úgy érezte, hogy ennek a történelmi találkozásnak akkor, a húszas években sajnálatos módon romlottak a feltételei. Már csak azért is, mert az illegális kommunista párt az államhatalom brutális elnyomásával kényszerült küszködni és ezért nem szervez-

hetett maga köré jelentősebb tömeget; a szociáldemokrata párt vezetősége pedig idegenül figyelte a dolgozó társadalom többségét tevő parasztság helyzetét. A Bethlen István és Peyer Károly között létrejött „pakum” következtében nem is szervezkedhetett a parasztság között.

Annál nagyobb várakozással kezdte figyelni a kor parasztmozgalmait. Azt már Franciaországban látnia kellett, hogy a gyarmatok forradalmi harcának kényszerűen az agrárlakosság jelenti a szociális bázisát. És a kelet-közép-európai országokban: Lengyelországban, Jugoszláviában, Romániában, kivált Bulgáriában is erős parasztpártokra, forradalmi agrármozgalmakra figyelt fel. Nem hagyta közömbösen a paraszti kultúra növekvő európai szerepe sem; az hogy az európai költészet kórusában olyan lírikusok szólaltatták meg a népi hagyományokat és a népköltészet hangját, mint az orosz Jeszenyin és a spanyol Garcia Lorca. A szocializmus sikerét részben azon mérte, hogy eszméi miként tudják meghódítani a paraszti tömegeket. „Alig tudunk valamit arról, hogyan áll a mégiscsak letagadhatatlan magyarság, tehát elsősorban a parasztság és a zsellérség a szocializmussal szemben” – töprengett imént idézett bírálatában. „Mínthogy Magyarországnak – hangoztatta későbbi nyilatkozatában – a parasztság volt a legfontosabb problémája – a magyarság fönmaradása a szegényparasztság létehez volt kötve –, a parasztsággal való foglalkozás nagyjából közeleti kötelesség volt. Épp azért, mert senki sem foglalkozott vele . . .” Illyés nem pusztán foglalkozni készült a parasztsággal, forradalmasítani szeretne volna, hogy a hatalmas paraszti tömeg vegye fel a munkásság kezéből kivert fegyvert és lobogót. „A magyar proletárforradalmat – írta – leverték, a magyar munkásságot úgy kivérezgették, hogy aligha lesz rövidesen ereje új rohamra. De ha most osztályostársra, a parasztságra venné föl nyitányul a fegyvert? Mint lám Bulgáriában is . . . ha tehát nálunk, nagyobb előkészítés után . . .” A parasztság szellemi felfegyverzésében keresett szerepet, midőn a puszták népéhez fordult, és a magyar parasztdemokrácia költői, valamint eszméi megalapozásához fogott. Erre biztatta Landler Jenő és Lukács György is, akikkel hazautaztában Bécsben találkozott. A parasztság iránt érzett felelősség azonban nem jelentette azt, hogy Illyés csupán a paraszti tömegek osztályérdekeit tartotta volna szembe előtt. Népi tájékozódását áthatotta a dolgozó osztályok közösségének tudata, a munkásmozgalomban iskolázott demokratizmusát a népi táborban is fenntartotta, sőt közvetítette társaihoz, részben a szocializmus eszméivel színezve át a népi mozgalom törekvéseit. Az otthonkeresés és – találás nem jelentette azt, hogy hátat fordított volna azoknak a történelmi és művészeti távlatoknak, amelyeket Párizsban, az avantgarde irodalom és az osztályharcos munkásság mozgalmában megismert. Ellenkezőleg: a birtokba vett igazságokat kívánta elültetni a pusztán, a felismert távlatokat próbálta felrajzolni a zárt hazai látóhatár köré. A realista költői fordulat és a parasztdemokrácia eszméje jelentette igazán a magyar és európai igények bölcs egyeztetését. Illyésnek, megterve a „nehéz földre”, az elvégzendő munka hatalmas méreteivel és a lehetőségek szűkös korlátaival kellett számot vetnie.

ILLYÉS GYULA LEVELE KISS GÉZÁNAK

A Jelenkor 1962 áprilisi számában foglalkoztam Kiss Gézána, az ormánsági Káics község hajdani lelkészének, az Ormánság néprajzosának és szociográfusának alakjával, műveivel. Akkor nem kis munkámba került különböző folyóiratok, újságok, eldugott adataiból, levelek, kortársak közlései segítségével megrajzolni a portrét. Azóta könyvkiadásunk a tanulmányomban említett cikkek egy részét könnyen hozzáférhetővé tette (Móricz, Illyés, Kodolányi, Fülep, Talpassy), s feltehető, hogy egyszer megjelennek a ma még hozzáférhetetlen, de gazdag dokumentumanyaguk, erkölcsi tartásuk miatt a közvetlen múltat feltáró művek közt helyet igénylő írások is (Bajcsy-Zsilinszky, Kiss Géza).

Tanulmányomban Kiss Géza fő jellemvonásaként említettem, hogy a „küldetés” felelősségét állandóan élve csak az „ügyet” tartotta fontosnak – az ormánsági nép jövőjének ügyét. Saját személyére vonatkozólag viszont alig lehet dokumentumokat találni. Nem gondolt arra, hogy pl. egy-egy megőrzött levél nemcsak róla, hanem írójáról, a korról is sokat beszélhetne.

Azzal a reménnyel, hogy az irodalomtörténetet segítem, szeretném a néhány megmaradt levélből a legfontosabbakat átadni a nyilvánosságnak. Kiss Géza két nagy kérdésével: az ormánsági nép helyzetével s néprajzi-népnyelvi vonatkozásaival kapcsolatosak. Ezúttal Illyés Gyula levelét közlöm. Mivel a két világháború közötti Magyarország egyik legnagyobb gondja szólal meg benne, bibliografikus jellegű jegyzeteim e problematika történeti sűrítését igyekeznek elvégezni.

*

Az elmúlt 60 év különböző szakaszaiban sok bírálat érte azokat, akik az egykekérdést megközelítették. De nem szabad elfelejtenünk, hogy a legnyitottabb szemű, legfelelősebben gondolkodó írók mindig egybekötötték a kérdést a magyar nép gazdasági-társadalmi tudati jellemzőinek szigorú elemzésével, bírálatával; a 20-as, 30-as években a radikális megoldások követelésével, elsősorban a nép és föld viszonya megoldásának igényével. Természetesen színezi a probléma megközelítését az elemző személy társadalmi helyzete, közvetlenebb vagy elméletibb kapcsolata a vizsgált valósággal, politikai, világnézeti meggyőződése. De imponáló és példamutató, hogy vitázva is, ragaszkodva is saját meggyőződésükhöz, készek egymástól tanulni, a közös cselekvés útjait keresni, egymást tiszteltben tartani.

Ez a hang csendül ki Illyés Gyula 1933. október 18-i leveléből. Az előzményekről tömören ennyit: Ez az Ormánságról szóló néprajzi tanulmányok sorában már egy 1872-es cikk említi, hogy ez a nép „nem akar szaporodni.” (Kodolányi.-ifjú Kodolányi J.: Baranyai utazás 251. o.) 1909-ben Buday Dezső „Az egyke Baranyavármegyében” című könyve részletesen foglalkozik a témával. Kiss Gézána egy 1918-as népies kiadványa már teljes összefüggésében mutatja meg az egykező falu világát. Talpassy Tibor felveti annak lehetőségét, hogy Kiss Géza keltette fel Kodolányiban az érdeklődést a probléma iránt. (Talpassy: A holtak visszajárnak, 138. o.). Az biztos, hogy Kodolányi 1919–21 közötti vajszlói tartózkodása idején ismerkedett meg Kiss Gézával, s 1922-től közli ormánsági témájú, sötét tónusú szépirodalmi alkotásait. Elemző tanulmányokban – saját emlékezése szerint – Fülep Lajos 1926-os Pesti Napló-beli cikkei hatására kezdett maga is beszélni a problémáról ugyancsak a Pesti Naplóban. (Baranyai utazás, 7. o.) 1927-ben memorandumot intéz a képviselőház elnökéhez az egykéről. Kiss Géza 1929 áprilisában közöl sokolda-

Általán gazdaságilag és pszichológiailag is elemző tanulmányt. (Protestáns Szemle.) Itt már domináns a nagybirtokellenesség, a földreform követelése, az egész gazdasági berendezés megváltoztatásának igénye. Ugyanez év novemberében, decemberében jelenik meg a kérdésről Fülep Lajos cikksorozata is. (Pesti Napló, nov. 17., 26., dec. 4., 15.) Kiss Géza és Fülep Lajos írásaiban a szemtanú idézi a baranyai (dunántúli) paraszti valóságot. Bár visszhang alig érkezik szavukra, Kiss Géza – főleg az egyházi sajtóban megjelenő – cikkek, karcolatok sorában tartja ébren a kérdést; Fülep gazdag országos kapcsolatai, szellemi tekintélye révén mozgatja – mintegy háttérből – az irodalmi világ felelős képviselőit. Babits 1931-ben találkozik Pécssett „barátjával, Füleppel” (Nyugat, 1933. okt. 1.), de „ijedt fantázia lázrémének” tartja, amit Fülep a magyarság pusztulásáról mond. 1932-ben Illyés Gyula tölt három napot Fülep zengővárkonyi parókiáján, ő is pesszimistának tartja Fülepet. Egy év múlva, 1933 júliusában – mivel a kapott seb üszkösödött – „gyógyítást vagy vigaszt” megy vissza Zengővárkonyba. Vigaszt helyett pontos fclmérés következik. „Ma már összetanultunk, kiegészítjük egymást...” Mindjárt az első döbbenet hatására megírja Babitsnak tapasztalatait. Babits Illyést is pesszimizmussal vádolja válaszában. A látottakból, Füleptől hallottakból, Illyés vívódásaiból születik meg s jelenik meg a Nyugat 1933. szept. 1–16-i kettős számában Illyés cikke, a Pusztulás. Illyés felelős hangja, az úti jegyzetek magas irodalmi színvonala, a Nyugat tekintélye egyszerre megtöri a csendet. Maga a Nyugat ad alkalmat rá, hogy többen hozzászóljanak Illyés cikkéhez, mégpedig mindjárt a következő számban, október 1-én. Babits nyitja meg az ankétot. „Elfogy a magyarság?” – kérdi már hozzászólása címében. Most, hallja újra vissza – Illyés segítségével – Fülep két évvel ezelőtt elhangzott szavait, most érti csak meg, hogy „minden szó tény és élmény volt: azaz gyötrődés és keserűség.” S bár ő nem is próbálja a megoldás útjait keresni, hajdani hiteltlensége most sürgető pátoszba csap át: „... nem szabad hallgatni, beszélni kell, kiáltozni, sírni...” Schöpflin hozzászólása félreértésen alapul, Harsányi Gréte – bár színes adatokat közöl az egykézű falu erkölcséről – idealista és moralizáló fejtegetése miatt nem tud elég erőt képviselni; Braun Róbert előítéleteivel belemagyaráz Illyés gondolatmenetbe olyan elemeket, melyek nincsenek benne, nem vesz észre hangsúlyos és fontos motívumokat, s önmaga egy Századunk-beli szeptemberi cikkének is ellentmond. Legfelelősebben Fülep szól a vitához. Illyés a Pusztulás megjelenése után levélben közölte Füleppel, hogy cikke után sem hisznek a tényeknek. Fülep tehát azzal kezdi (Mit mond a szemtanú), hogy nem elvek tisztázása kell, hanem a *tények* földerítése. Valóban tényeket hoz, pátosz- és szólammentesen, de igen szellemes, élm. stílusban, vitázó hangon. A Nyugat október 16-i száma közli Illyés összegezését az ankétról, választát a cikkírók fölvetéseire. (A magyarság pusztulása.) A félreértőkkel vagy félremagyarázókkal, a valóság talajától elszakadókkal vitázik, Babits és Fülep cikkéről a teljes tisztelet hangján beszél. Érvéle nyugodt, világos, megtámadhatatlan logikájú; széles látókörű európaiság s a föld népével való legszorosabb összetartozás jellemzi.

Hogyan kapcsolódik bele ebbe a vitába Kiss Géza? Illyés zengővárkonyi látogatása után, 1933. szeptember 5-én Baranya megye közönségének rendes kisgyűlésén Fischer Béla alispán Fülep hatására javasolja, hogy a vármegye gyűjtse össze és adassa ki a baranyai magyarság szellemi néprajzának termékeit. (Berze: Baranyai magyar néphagyományok, Bev.) Valószínűleg ekkor indult meg a tárgyi néprajzi gyűjtés, melynek irányítójaként Fülep Kákicsra is eljutott. (Fülep szóbeli közlése.) Fülep Lajos és Kiss Géza személyesen ekkor ismerkednek meg egymással. E kákicsi útra utal Fülep Nyugatbeli cikke (1933. okt. 1.): „Mot jöttem meg az Ormányságból. Az a lelkes, aki közismert szaktekintély az ormánysági dolgokban, odavaló születén, nép és vidék legalaposabb ismerője, ezt a mindenfelé hallható, sztereotíp kijelentést teszi: 50 év múlva vége ennek a népnek.” Kiss Géza ez a lelkes, az ő 1929-es cikkére utal Fülep, s e cikkből idéz saját adatainak igazolására. Valószínűleg ezen a szeptemberi találkozón esett szó Illyés Pusztulás c. úti jegyzeteiről, s e beszélgetés ösztönözhetette Kiss Gézát, hogy levelet írjon Illyés Gyulának, adatokat küldjön neki a saját területéről. Illyés válaszában utalásaiból úgy gondoljuk, hogy magát a cikket még nem ismerte Kiss Géza. Ugyancsak Illyés válaszából sejthetjük, mit tartalmazott az elveszett Kiss Géza-levél. Íme Illyés válasza:

Kedves Nagytiszteletű Úr!

Köszönöm baráti sorait; úgy érzem én is, hogy mindazokat, akik ezen a téren tenni szeretnének valamit, nem csak a közös cél egyesíti, hanem egy előre meglevő kölcsönös rokonszenv. Ez már a dolog természetéből folyik. S ez teszi lehetővé, hogy noha véleményünk sokban különbözhetik, ez egyáltalán nem választ el bennünket egymástól. Hisz ha valaki már vitázik, az azt jelenti, hogy közösséget érez!

Abogy levele után ítélem, Nagytiszteletű úr bizonyára sok helyt nem fogja helyeselni azt, amit én a Nyugatban írtam. (Tegnap postára adtam három Nyugat-számot.) De különösképpen emiatt semmi ellentétet sem érzek kettőnk között.

Magam is gondoltam arra, hogy levelének egy-némely passzusát jó volna nyilvánosságra hozni. Utószava meggyőzött, hogy így mégsem volna tanácsos. De más formában igen üdvös volna, ha Nagytiszteletű úr is hozzá szólna. Engedelmevel a következőket ajánlanám, az ügy érdekében.

A Nyugat-béli cikkek bizonyára ébresztettek akár helyeslő, akár elítélő gondolatokat Nagytiszteletű úrban. Ha ezeket megírná, s megírná az egész megoldásról a véleményét, hozzátéve persze az ön egyéni felfogását, – ez, bitem szerint, máris kész cikk volna. Ezt a cikket a Protestáns Szemle, tudom, készségesen közölné, főleg ha Nagytiszteletű úr annak elmondásával kezdené, hogy mi történt 1929.-óta, az ön első cikkének megjelenése óta. E cikk közlésére azért tartom helyesebbnek a Protestáns Szemlét, mert a Nyugat már megtárgyalta a dolog első részét s ott mások is hajlandók hozzá szólni. Viszont az ügy érdeke – a propagálás – azt kívánja, hogy minél több helyen essék szó róla, minél többen értesüljenek róla. Legszerencsésebb lenne, ha a Nyugat és a Prot. Szemle vitába bocsátkoznának s egymással versenyezve ismertetnék a kérdést. Ez a legjobb módszer az érdeklődés felkeltésére. A közönség érdeklődésére, de a szerkesztők érdeklődésének felkeltésére is, mert sajnos, a helyzet olyan, hogy még őket is meg kell győzni.

Ettől eltekintve szeretném, ha Nagytiszteletű úr a Nyugatban is közölné adatokat. Mostani leveléből felolvastam Babits Mibálynak egy részt, megmutattam neki az igen szerencsésen összeállított kis statisztikát; rögtön el akarta kérni közlés végett. Szeretném tehát, ha Nagytiszteletű úr a most közölt kimutatáshoz hasonlóan készítené még szélesebb körű kimutatást (akár több faturól, akár több járásról vagy megyéről) s azt egy-két sor kíséretében elküldené. Nem is kellene ennek cikknek lennie: egy-két sor elegendő lenne; illusztráció lenne, a szemtanú tárgyilagos jelentése.

Úgy tudom, a Nyugatban még akarnak a dolgról beszélni, persze csak módjával, egy-két szám után, mert a „közönség nem szereti az egyhangúságot”. Sajnos, így van s erről a szerkesztők sem tehetnek! Azon kell tehát lennünk, hogy alkalmazkodjunk a helyzethez: érdekesek legyünk! Szégyenletes, hogy így kell viselkednünk, de ép ez a megaláztatás teszi munkánkat még bősiesebbé.

Már most arra kérem Nagytiszteletű urat, ha útja akár most, akár a jövőben Pestre vezet: ne kerüljön el engem. Ertesítsen előre, élőszóval bizonyára még többet mondhatunk egymásnak.

Öszinte szeretettel üdvözlöm,

igaz híve

Illyés Gyula

1933. okt. 18.

Szeretnék még magyarázatot keresni a levél néhány utalására s beszélni a levél – illetve Illyés cikkeinek – hatásáról, természetesen csak az eddig is érintett személyek vonatkozásában. Kiss Géza valószínűleg terjedelmes levélben közölhetett Illyéssel reális tényeket, fölismerhető eseteket, ha Illyés a levél „egynémely passzusát” nyilvánosságra akarta hozni. Föltételezhetjük, hogy az utószó azért intett óvatosságra, mert Kiss Gézától néprajzi kutatómunkája és szociográfiai felelőssége azt követelte, hogy falujában maradjon, ott gyűjtse a valóság tényeit. Ehhez népe bizalmára, őszinteségére volt szüksége; egész további munkáját tette volna lehetetlenné, ha ezt a bizalmat – a nép érzékenységét megsértve – eljuttassa. Feltételezésemet több tényező is alátámasztja. Mikor a viták hatására 1934 áprilisában Kodolányi az Ormánságba utazik Bajcsy-Zsilinszky Endrével és Talpassy Tiborral, Bajcsy-Zsilinszky azonnal nagy cikket tesz közzé a Magyarország 1934. ápr. 8-i számában. („E szűzi földön valami rág . . .”) Kodolányi Baranyai utazásából tudjuk meg (54. o.), hogy Zengővárkonyból távoztukkor Fülep arra kéri őket, ne írjanak látogatóskürről. „Beláthatatlan következményei lennének, tönkretennék öt.” Ugyanitt olvashatjuk, hogy Bajcsy-Zsilinszky elfeledkezett az ígéretről, s említett cikke hatására: „A parókia falait éjjel rondasággal bekenték, a gyümölcsfákat kiszaggatták, J. bácsi gesztenyéit elfűrészelték, gyümölcsfáit kitördelték, szőlőtökéit letaposták . . .” Fülep levelének pontos részleteit is közli Kodolányi a Visszapillantó tükörben (Magvető, 1968. 399. o.) Talpassy is beszél visszaemlékezésében (A holtak visszajárna 113–140. o.) arról, milyen rossz fenyegeti a helyén maradó Fülepet a távozó „provokáció” miatt. Kiss Gézát is támadások érték a falujában, erre utal Csikesz Sándornak írt 1934. jún. 12-i levele. Bizonyítékom az 1938-as Móricz–Kiss Géza vita is. (Pesti Napló, 1938. jan. 9., jan. 19.) Móricz kákicsi riportja után Kiss Gézát „ki akarták hordani” a faluból. Kiss Géza válaszában legkésőbb mondata: „Nem tudom, Móricz Zsigmond mit érez, amikor cikke következményét elébe tárom, de én, aki csak nyelvéből ennek a népnek 1500 olyan ősi szót gyűjtöttem, ami vagy nincs meg az irodalmi nyelvben, vagy legalább szín a magyar nyelvben, mélyen érzem, hogy Móricz Zsigmond lefogta a kezemet: ezen a területen én többet nem dolgozhatom.”

Ami „az igen szerencsésen összeállított kis statisztikát” illeti, az adatok Kiss Géza két községéből, Kákicsról és Marócsáról valók. Illyés javaslatára valóban csatlakozik Kiss Géza a Nyugat-ankéthoz, s hivatkozva 1929-es írására cikket közöl a Protestáns Szemlében. (1934. jan.) Beilleszti a kis statisztikát grafikonnal, magyarázattal, korrigálva az Illyésnek küldött adatokat az év végéig kialakult pontos helyzet szerint. (Illyés az eredeti statisztikát közli a Nyugatban 1934 áprilisában.) A Nyugat és Protestáns Szemle vitába bocsátkozásáról csak annyiban beszélhetünk, hogy Kiss Géza Illyés Gyula félremagyarázójával vitázik, de Illyés támogatóiról nagy elismeréssel szól. Jellemzőbb a megjelenő írásokra Illyés levelének az az elképzelése, hogy: „. . . egymással versenyezve ismertetnék a kérdést.” Az alapkövetelések – örökösödési törvény, földreform, telepítés – Illyésnél is, Kiss Gézánál is, Fülepnél is azonosak. De ki-ki igyekszik új meg új szempontokkal is gazdagítani a képet. Kiss Gézánál értelmesebb a rosszul végrehajtott jobbágyszabadság bírálata s a közösségi gazdálkodás korszerű formáinak keresése; a népegészségügy kérdéseinek megoldása. Fülep az Új Magyarország felszólítására ír levelet a szerkesztőnek ugyancsak januárban. A 3 követelmény mellé ő is a mezőgazdaság átszervezését állítja, az egészségügyi szempont helyett nála a közoktatás reformjának követelésével találkozunk. S a későbbiek miatt oda kell még figyelniünk Fülep kérdésére: „. . . ki csinálja.” Szerinte „. . . még egy van hátra: az ifjúság. Lehet-e hozzá bízni, vagy nem, nem tudom, csak azt, hogy itt már csak egy dolog segíthetne: az ifjúság fölkelése.” Nem fegyveres fölkelésre gondolt, hanem hogy az ifjúság „fölfogja a maga történelmi hivatását . . .” (Fülep: Művészet és világnézet. Magvető, 1976. 136–145. o.)

A Szabadság is bekapcsolódik a vitába (jan. 28.). Jezerniczky Lajos hosszan idézi Kiss Géza januári tanulmányából, de bírálja is. Erre válasz Kiss Géza pontos adatokkal érvelő febr. 1-i levele (Szabadság, 1934. febru. 18.). Az 1934. márc. 11-i számban is van még – Kiss Géza mellett érvelő – visszhangja a vitának. Fülep és Kiss Géza az Illyéstől javasolt „intervallumot” („a közönség nem szereti az egyhangúságot”) arra használja fel, hogy baranyai – főleg egyházi – fórumokon tartsa felszínén az ügyet.

Mivel „kiszivárgott a hír, hogy a dunántúli magyarságról újabb Illyés-cikk jelenik meg a legközelebbi Nyugat-számban” (Talpassy i. m. 113. o.), a Magyarország megbízta

Kodolányit egy baranyai úttal-cikkkel. Ekkor viszi magával Kodolányi Bajcsy-Zsilinszkyt, Talpassyt Baranyát látni. Hogy mit jelenthetett Kodolányinak Illyés fellépése, azt a majd 30 évvel későbbi Második baranyai utazásból értjük meg. „Negyven éve már, hogy első elbeszélésemet, a *Sötétség*-et megírtam. Negyven éve, hogy Móricz Zsigmonddal az Ormánság virágos, édes pokláról beszélgettem . . . Mely író társaim álltak mellém – nem is mellém, hanem a nép mellé – ebben a küzdelemben? Csak Illyés Gyula a *Nyugat*-ban közölt hatalmas tanulmányában, a *Pusztulás*-ban, a 30-as évek legelején. És Móricz Zsigmond utazta be az Ormánságot 1938-ban, élete alkonyán. A többiek?” (Baranyai utazás. 221. o.). Innen tudjuk meg azt is, hogy Kodolányi többször meglakta a kákcisi „. . . vén lelkészházat, utoljára Bajcsy-Zsilinszky Endrével.” (Baranyai utazás. 227. o.) Utazásuk tapasztalatai a Magyarország (ápr. 8., 12., 14.), majd a Szabadság (máj. 6.) hasábjain jelennek meg. E két lap többször reagál Kiss Géza kisebb cikkeire (Szabadság, 1934. júl. 8., Magyarország, 1934. máj. 29.), Fülep és Kiss Géza tudományos adatgyűjtésére, gyakorlati tevékenységére (Szabadság, 1934. júl. 15.).

Illyés Gyula „egy-két szám után”, azaz pontosan fél évre a Nyugat-ankétot záró cikke után a visszhangról közöl nagy tanulmányt a Nyugat 1934. ápr. 16-i számában. Teljes keresztmetszetet ad: a föld hangos követelésétől – a nagybirtok és kisbirtok arányainak pontos ismertetésével – az egészségügyi viszonyokon keresztül egészen addig a keserű megállapításig, hogy a magyarságban nincs meg az az „összetartás, cél és meghatározhatatlan öntudat”, mely „minden népet néppé, valami közösséggé tesz . . .” S Fülep januári tépelődéseinek nyomát látjuk abban, hogy a tanulmányt az ifjúsághoz intézett kiáltványával zárja le.

Talpassy összegezi a néhány hónapja tartó sajtókampány „eredményeit”: néhány politikusi felszólalás, egy semmire se kötelező, vérszegény kormányzói nyilatkozat, magának az irodalmi harcnak pedig tudatos visszaszorítása. (I. m. 139–40. o.) Maradt volna reményességnek tehát – az ifjúság. Fülep említette ugyan januári levelében (Új Magyarország, 1934.), hogy a pécsi egyetemi ifjakat fogékonynak találta, de én most csak azt a két ifjúsági fórumot említem, melynek megtaláltam irodalmi nyomát a lassan elhallgató vitában. 1934. júniusában a budapesti református teológia egykeankétjának eredményeit memorandumba foglalva terjesztették a kormány elé. Hatása persze semmi. (Szabadság, 1937. nov. 28.) Ezen az ankéton hangzott el Kiss Géza az elégtelen földreformról, a nagybirtok-kisbirtok megosztásáról, az idegen imperialista terjeszkedésről olyan erővel szóló előadása, hogy néhány fiatal ember jóindulatúan figyelmeztette utána a fenyegető börtönre. Ennek az előadásnak anyaga formálódott tanulmánnyá, s jelent meg a Protestáns Szemle júliusi számában. Pontos számai, a kérdés minden területéről gyűjtött valóságos, megrázó adatai még egyszer életközelpbe hozzák az ügyet. A másik ifjúsági fórum a „magyar református diákok Soli Deo Gloria Szövetségének 1934. évi balatonszárszói Főiskolási konferenciája”, mely memorandumot terjeszt az egyház püspökei és kerületei elé. E memorandumot Fülep Lajos fogalmazta meg, a már januárban elmondott megoldási javaslatokat képviseltette az ifjúsággal. (Fülep: Művészet és világnézet. 146–152. o.)

Ezzel egy időre – a hangosabb fórumokon – el is hallgat a kérdés. Kodolányi még szeptemberben leutazik Vajszlóra Herbert János orvoshoz, az Ormánság harmadik kutatójához. Útinaplójában (Útinapló a pusztuló Ormánságból, Szabadság, 1934. szept. 30.) már nagy keserűséggel beszél a sajtó, a közvélemény közönyéről, süket némaságáról, a három ormánsági kutató – Fülep Lajos, Kiss Géza, Herbert János – eredményei körüli csendről.

Egy év telt el Illyés riasztó tanulmánya s Kodolányi szinte utóhangként szóló, komor útinaplója között. De van még egy – a jövő felé is kaput nyitó – utóhang. Magáé Illyésé. Korántsem valami gyors és okos megoldásra, hanem még felelősebb feladatra nyit kaput Illyés 1934. decemberi jegyzete: „A baranyai tapasztalat csak az első lecke, a bevezetés a magyarság teljes megismeréséhez. Ezt a mostani panaszt, úgy érzem, nem vizsgálás, hanem újabb panasz fojtja majd el s azt egy újabb. Saját életemen is át én így érezhetem majd a magyar folytonosságot. (Itt élnekd kell, Szépirodalmi, 1976. 97. o.) Négy év múlva (1938. nov. 2.), a Magyarok bevezetőjében e megismerés útjára tekint vissza, s most – minden hajdani fájdalom ellenére – úgy beszél a baranyai úti jegyzetről mint mozgalmat indító, közös cél felé ösztönző írásról. Írásai közt: „Volt, amelyik visszhangot vert; rö-

tön az első, mely a dél-dunántúli magyarság régi kérdését vetette fel újra, majdnem országos mozgalmat indított. E mozgalom idején kezdett összetoborzódni az a fiatal írói gárda, amely tüzetesebb kutatásai során az ország csaknem minden régi s új kérdését felvetette, megoldást sürgetett, üldöztetést vállalt . . ." (I. m. 10–11. o.)

A „csaknem minden régi s új kérdést” érintő kutató-felfedő munka együttesében a dél-dunántúli – ormánsági – kérdés újra és újra felhangzik egy-egy jelentős műben, Illyés Magyarokján kívül (1939.) Kiss Géza Ormánságában (1937.), Móricz riportjaiban (Pesti Napló 1938.), önéletrajzi regényében, Kodolányi szépirodalmi műveiben, Baranyai utazásában (1941.).

Illyés Gyula és Kiss Géza még egy ügyben találkoznak egymással dr. Harsányi István miniszteri osztálytanácsos közvetítésével. 1946 júliusában Illyés Gyula – mint az éppen megalakult Magyar Népi Művelődési Intézet vezetője – kiáltványt bocsát ki a parasztság művelődése ügyében. A legmértöbb terheket most is a fiatalságra rakja: „Csak a cél egységsen benneteket: ledönteni azt a falat, amellyel a hamis írástudók őrizték önzően a műveltség fegyverházát és magtárait . . . Segítsetek lebontani azt az éppoly átkos – és ugyanabból az anyagból rakott – falat, amely a várost és a falut, a kétkezi és a szellemi munkást, a különböző nyelvű és vallású népeket, a népek külön-külön hazáját elválasztja. Döntsetek le az osztály-falakat!” Kész tervből idéz a kiáltvány néhány pontot; köztük lényeges a falusi középiskolák szervezése, a népek való új tanítók képzése, a nép művelődési nevelése. Dr. Harsányi István küldi el a kiáltványt Kiss Gézának hosszú levél kíséretében, ahol Kiss Gézát sokoldalú munkára kéri fel (néprajzitanítás, faluszeminárium vezetése, egy ormánsági múzeum alapjainak lerakása). Egyetlen mondat a levélből: „Kérem Nagytiszteletű Urat, nemcsak a magam, hanem az egész Magyar Népi Művelődési Intézet, s annak vezetője Illyés Gyula nevében is, hogy kapcsolódjék bele a Magyar Népi Művelődési Intézet által Csányoszró községben megvalósult ormánsági paraszt dolgozók tanítóképzőintézetének munkájába.” (1946. nov. 22.) Ez a levél már nagybetegen találta Kiss Gézát, a felkérés után öt hónappal meg is halt.

*

Az említett írások segítik értelmezni Illyés Gyula Kiss Gézának írt levelét, a levél szelleme viszont emberközelbe hozza az írások szerzőit, törekvéseit. Kalauzolásom szándékosan lett ennyire szikár: csak útjelző akart lenni, semmiképpen sem akarta a levél olvasói helyett végigjárni ezt az izgalmas utat – múltunk megismerésének útját.

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÉ

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 60. és a Moszkvai Rádió Magyar Osztálya fennállása 45. évfordulója tiszteletére A szovjet batalom 60 éve címmel kiállítást rendeztek október 1-től a pécsi Petőfi filmszínházban. A kiállítást Jurij Fagyeev, a Szovjet Kultúra és Tudomány Háza osztályvezetője nyitotta meg.

*

PAPP ZOLTÁN festőművész munkáiból nyílt kiállítás október 6-án a pécsi Képcsarnokban. A kiállítást Klausz Gyula építész nyitotta meg. – Október 7-én új néprajzi szerzeményeit mutatta be Mohácson a Kanizsai Dorottya Múzeum.

ADY ENDRE születésének centenáriuma alkalmából felavatják Pécsen Melocco Miklós szobrát, emléktáblát helyeznek el az 1910-es Nyugat-est színhelyén és ünnepi irodalmi estet rendeznek. Szerkesztőségünkben kiállítás nyílik Martyn Ferenc Ady-portréiból, valamint az Ady pécsi kapcsolatait dokumentáló helytörténeti anyagból.

*

KOLBE MIHÁLY Mohácson élő festőművész – munkáit rendszeresen közöljük folyóiratunkban – 70. születésnapja alkalmából ünnepségen köszöntötték Pécsen október 10-én Baranya megye párt- és állami vezetői.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ évadnyitó előadásán mutatta be szeptember 30-án Aiszkbülosz: Perzsák és Euripidész: Trójai nők c. tragédiáját. Az előadást Gali László rendezte. – A Kamaraszínházban ősbemutatóként került színre október 7-én Novotny Gergely: Vacsora c. műve, Gáll Ernő rendezésében.

A Pécsi Balett október 14-én kortárs zeneszerzők műveire készített új műsorát mutatta be. Az est koreográfiáját tervezte és rendezte: Tóth Sándor.

Illyés Gyula 75. születésnapja tiszteletére október 5-én a Testvérek, 15-én a Dániel az övei közt, 18-án az átigazított Bánk bán, 28-án pedig az Orfeusz a felvilágban felújítására került sor, Nógrádi Róbert és Sik Ferenc rendezésében. – Az új Stúdió-színházban október 31-én mutatja be Labancz Borbála „Nem feledtem én soba, honnan jöttem” című Illyés-műsorát.

*

A DÉL-DUNÁNTÚLI ÍRÓCSOPORT és folyóiratunk életéből: október 13-án Bertók László, Pákolitz István és Szederkényi Ervin író-olvasó találkozón vett részt a pécsi Petőfi Sándor Művelődési Házban. – 21-én az írócsoport az újpesti Petőfi Termelőszövetkezetbe látogat. – November 10-én szerkesztőségünk a Mecseki Ércbányászati Vállalat szolgáltató üzeme szocialista brigád klubestjén szerepel. – November 8-án vitaestet rendez az írócsoport folyóiratunk őszi számairól.

*

CSEHOV: IVANOV c. művének bemutatójával nyitotta meg október 7-én új évadját a kaposvári Csiky Gergely Színház.

*

TESTVÉRKAPCSOLAT alakult a kaposvári Somogy és a várnai Prosztori c. periodika között. Az egyezmény alapján a Somogy ez évi 2. számában „Mai bolgár írók és költők a tengerről” címmel összeállítás jelent meg Fodor András és Varga Csaba szerkesztésében, Nagy László, Juhász Georgi, Benke László és mások fordításában. Ugyanakkor a Prosztori is közölt összeállítást a kortárs magyar irodalomból. A jövőben rendszeres csere-közlést terveznek.

A ZENEI VILÁGNAP alkalmából ünnepi Dohnányi-bangversenyt rendezett Pécsen október 1-én a Magyar Zeneművészek Szövetsége Dél-dunántúli Csoportja.

*

ÖSZE ANDRÁS műveit – a budapesti kiállítás után – szülővárosában, Nagykanizsán mutatták be október 2. és november 2. között.

*

GELLÉR B. ISTVÁN műveiből rendeztek kiállítást a Pécs városi Tanács kiállítótermében. A kiállítást október 11-én Martyn Ferenc nyitotta meg. Gellér B. István folyóiratunk munkatársa; rajzait legutóbb októberi számunkban közöltük.

*

AMOS IMRE emlékkiállítás nyílt október 2-án a szentendrei Művésztelepi Galériában.

*

A SOMOGY MEGYE MŰLTJÁBÓL c. levéltári évkönyvsorozat új, 8. kötete Ady Endre születésének 100. és Rippl-Rónai József halálának 50. évfordulója alkalmából jelent meg. Gazdag anyagából a következő írásokra hívjuk fel a figyelmet: Benda Kálmán: Az iskolázás és az írástudás a dunántúli parasztság körében az 1770-es években, L. Imre Mária: Kézírtas kaposvári közzöntő versek a XVIII. századból, Kanyar József: Középkorú oktatás a Dél-Dunántúlon a XVIII–XIX. században, Király István: Mi történt Nagyatádi Szabó Istvánnal 1919 márciusában Kaposvárott?, Laczkó András: Rippl-Rónai irodalmi kapcsolatairól – különös tekintettel a somogyi sajtóra. – Közli továbbá az Évkönyv a Történelemtanítás és levéltár c. konferencia anyagát.

*

A MÚZEUMI ÉS MŰEMLÉKI HÓNAP pécsi-baranyai rendezvénysorozatában október 3-án Pécsváradon kiállítás nyílt Nádor Katalin műtárgyfotóiból; október 22-én német nemzetiségi tájházat avatott Mecseknádasdon Takács Gyula, a Baranya megyei Tanács elnökhelyettese; Pécssett régészeti előadásorozatot tartottak.